

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM. XXXVI.

SECTIO SCIENTIARUM MEDIALIUM

REDIGIT
JÓZSEF MARTIN

EGER, 2009

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

ÚJ SOROZAT XXXVI. KÖTET

**TANULMÁNYOK
A MÉDIATUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL**

SZERKESZTI
MARTIN JÓZSEF

EGER, 2009

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE
AGRIENSIS**

NOVA SERIES TOM. XXXVI.

SECTIO SCIENTIARUM MEDIALIUM

AZ INTERJÚ MINT SAJTÓMŰFAJ ÉS MÓDSZER

Tudományos konferencia
az Eszterházy Károly Főiskola
Médiatudományi Tanszékének
rendezésében

2008. május 16.

REDIGIT
JÓZSEF MARTIN

EGER, 2009

ISSN: 1788-1358

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Kis-Tóth Lajos
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2009. július   Példányszám: 50

Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

ELŐSZÓ

„Hogy miért nem vagyok hajlandó interjút adni? Hát csak mert erkölcstelen! Mert bűn, éppannyira bűn, mint amennyire személyem ellen irányuló támadás. Éppúgy büntetést érdemel, mint a tettlegesség! Gyáva és alávaló dolog. Tiszteséges ember nem kér interjút, és főleg nem ad!” A Bombay-ben született s röviddel a századforduló előtt *A dzsungel* könyvével befutó, majd világhírűvé váló Rudyard Kipling (1865–1936) fakadt így ki, s hol máshol lehetne egy ilyen idézetnek a helye, mint a számos, immár klasszikussá vált interjút tartalmazó *Szellemidézés* című kötetben. S ha ott megemlítik, miért ne vezethetné be, kissé provokatív módon, ezt a kötetet – hiszen a vitaindító előadás is idézi –, amely az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszéke által, 2008. május 16-án rendezett interjú-konferencia anyagát tartalmazza. Ha Kipling mércéjét alkalmazzuk, akkor bizony sok-sok újságíró és ugyancsak számos interjú alany követett el alávaló tettet, amiért büntetést érdemelnének. De a média és a médiában megszólalók nem hallgattak az íróra, akinek ez a vélekedése a maga megmosolyogtató kuriózumával inkább csak azt jelzi, hogy a műfaj nem automatikusan terjedt el. Hogy aztán rövid időn belül az egyik legnépszerűbb sajtóműfajjá váljék – mind a mai napig. Érthető tehát, hogy a Médiatudományi Tanszék a 2006 áprilisában rendezett hír-konferencia (A média hír mint rítus) után a sajtóműfajok széles választékából az interjút helyezte a következő tanácskozás középpontjába. Mégpedig ugyanazzal a céllal, mint két évvel korábban a hírt: elemezzék, vizsgálják e sajtóműfajt a kommunikációkutatás elméleti szakemberei, különféle tudományágak képviselői éppúgy, mint a gyakorlat mesterei, tehát maguk az újságírók. A tudományosságnak és a praktikumnak, az elveknek és a napi zsurnaliszta tevékenységnek ez a találkozása eredményesnek bizonyult a hír esetében, s nem volt ez másként a sajtóműfajokkal mintegy műhelyszerűen foglalkozó második konferencián sem. Nem csak az egymással olykor feleselő előadások, a nem egyszer kibukkanó eltérő megközelítések jelezték a sikert, hanem az előadások magas színvonala is. Erről most az Olvasó is meggyőződhet. Az elmélet szakembereit és a gyakorlat képviselőit terveink szerint a jövőben is egy asztalhoz ültetnénk, hiszen hosszú még a sajtóműfajok listája – a tudósítástól a tárcáig, a riporttól a vezércikkig –, igazán van miről eszmét cserélni. Most is volt! Hiszen *Az interjú mint sajtóműfaj és módszer* című konferencia előadói – a rendelkezésükre álló rövid idő miatt – szükségképpen önkorlátozásra kényszerültek, s már akkor azzal vigasztalták magukat, a rendezők meg őket, hogy majd a kötetben... Így is történt: a könyv, amelyet az Olvasó a kezében tart, sok esetben az egykori előadások kibővített változata, s nem szükségképpen ugyanolyan sorrendű, mint ahogyan a konferencián az előadások elhangzottak. A tematikai csoportosítást egy évvel ezelőtt az élet gyakorlati kérdései olykor felborították

(minden konferenciaszervező ismeri ezt: órája miatt X csak délutánra ér ide, Y viszont délben elmegy, mert előadása van másutt is, stb.), a kötet viszont egyfajta tematikai, lineáris elrendezésbe sorolja az előadásokat, amelyek rengeteg kérdésre keresnek választ: hol és hogyan terjedt el az interjú? Milyen konvenciók akadályozták ezt? Milyen tudományágak kutatják ezt a sajtóműfajt, és hol használják föl módszerként? Különbözik-e, s ha igen, miben a televíziós változat az írott sajtóétól? Átírhatja-e az alany? Mennyire kell védenünk az alanyt? Van-e politikai elfogultság a szakmában? Egyáltalán: mire jó az interjú?

A konferencia vitaindító előadását *Andok Mónika* tartotta, így természetes, hogy a kötetet is az ő előadása vezeti be *Az interjú forrásvidékén* című fejezet élén. Tanulmányának mondandóját tömören összegzi a címe: *A modernitás műfaja*. A kommunikációkutatás avatott szakembere úgy látja, hogy „az interjú megjelenésének botrányossága nem a dialogicitásban mint formában van, hanem abban, hogy ki, mit és kitől kérdezhet, vagyis a megváltozott kulturális és társadalmi normákban”, s az interjú „nem más, mint a modernitás alapelveinek bevittele, becsatornázása a társadalmi kommunikációba, a közéletbe.” Ugyancsak a forrásvidéket kutatta előadásában *Buzinkay Géza* sajtótörténész, aki úgy látja, az interjú „feltalálása” nem kapcsolódott speciális sajtófeladatokhoz, sem valamely ország, társadalom adott állapotához. Elterjedése, kifejlődése viszont igen, s „Európában az interjú elterjedésének az évtizedére, az 1880-as évekre a hitelesség keresése, a valóság megtalálásának vágya az egyik fő civilizációs törekvés lett.” A történész a festészeti impresszionizmus és az irodalmi naturalizmus térhódítását, a fényképek maratóási eljárásának feltalálását, a hipnózis terjedését említi olyan törekvések példájaként, amelyek a valóságnak a korábbinál pontosabbnak hitt feltárását célozták, s „teljes természetességgel csatlakozott ebbe a sorba az interjú divatosságának és talán fontosságának a felismerése.” Magától értetődik, hogy a retorika kutatója, *Aczél Petra* a „forrásvidéken” a dialógust elemzi: úgy látja, hogy az interjú „az elektronikus média korának műfaja, azé, amelyet mára egyre inkább az – életeket is az eddigi, lineáris tartalmaknál áthatóbb – interaktivitás jellemez. Az interjúban nem elsősorban a beszélgető felek, hanem a közvetítettséggel bekapcsolt közönség számára nyílik lehetőség az azonosulásra (és egyben a különállásra).” Ez pedig „alapvetően dinamikus, dialogikus, dialektikus élmény.” Az első fejezet záró írása (*Martin József*) ugyancsak az eredet vidékére kalauzolja az Olvasót: a tanulmány azt vizsgálja, hogy a Bismarcknál című 1874-es Jókai-opusz milyen műfajú – tartalmában már az interjúra emlékeztet –, s milyen visszhangot váltott ki a nemzetközi sajtóban. Eközben arról is képet kapunk, hogy mennyire hihetünk egy újságírónak, ha hatvan év múltán, minden bizonnyal emlékezetből, idéz föl egy cikket.

A második fejezet – *Tudományok vonzásában* – nyitó tanulmányában *Iványi Zsuzsanna* intézetvezető nem a sajtó céljai felől közelít a műfajhoz, mi több éppen azt kutatja, amit a sajtó rendszerint „eldob”. Az *Interjú és nyelvészeti konverzációelemzés* című tanulmány szerzője, a társalgáskutatás művelőjeként,

arra mutat rá, hogy „nálunk nincs hasznos anyag és nem hasznos, felesleges vagy hibás rész, nem tisztítjuk meg az anyagot a 'zavaroktól', a hibáktól, mert minden apróságot a rendszer részének, s releváns vizsgálati anyagnak tekintünk. A hezitáció, a nyökögések, a dinamikai jelek (tempó, intonáció, hangsúly, hang-erő, nyújtások) egymással való kombinációjukban mind jeleznek valamit...” Míg a kutató nyelvész a kommunikációs folyamatra összpontosít, a szűkebb szakmájában fiatalok ellenére már ismert történész (*Lénárt András*) azt elemzi, hogy az oral history miként segíti a tudományosságot a történelemkutatásban, de ennek fölismerése nem ment egyik napról a másikra: „Az interjúzásnak tehát meg kellett küzdenie a történettudományos létjogosultságért, mert miközben az antropológiában, szociológiában, pszichológiában és nem utolsósorban a sajtóban meglehetősen sikerrel elterjedt kutatási technika, illetve műfaj lett, addig éppen a szubjektivitás tartott távol sok történészt és társadalomtudóst az interjúk használatától.” Pedig az interjú a kollektív emlékezet egyik fajtájának, kommunikatív emlékezetnek a rögzítésében lehet hasznos, hiszen ez „olyan emlékek elbeszélését és átadását jelenti, amelyekben a múlt személyesen átélt élményeiken alapul.” Nyelvész, történész után az irodalomtörténész következik: előadásában *Széchenyi Ágnes* arról gondolkodott el, „példák, köztük személyes példák nyomán is, hogy a (hosszabb terjedelmű) *irodalmi interjúk*, legyenek azok az életútra vagy más központi témára összpontosító beszélgetések, miként lehetnek segítségére az irodalomtörténetnek, milyen módon bővítik az irodalomtörténet forrásait.” E téren is van szerepe az oral history-nak, s az irodalom és sajtó múltját faggató kutató számára azért fontosak ezek az irodalmi interjúk, mert „nyelvükkel, kifejező készségükkel visszavezetnek az irodalmisághoz, hiszen megszólalóik, a beszélők, a nyilatkozók ebben az esetben írók.” A második fejezet második részében önálló kutatási terepüket fölmérő és azt sikeresen bejárni kezdő fiatalok folytatják annak bemutatását, hogy a tudományosságot miként segítheti a műfaj. A szociológia felől ezt teszi *Csépányi Zsolt*, aki egyfelől arra mutat rá, hogy a csoportos interjút „már a hatvanas évek baloldali francia szociológiája (sociologie de l'action) alkalmazta a társadalmi mozgások feltárásához”, másfelől az oral history hiányosságait is számba véve azt az interjúkészítési módszert elemzi, amelyben „az elbeszélő maga strukturálhatja saját élettörténetének elbeszélését”, s így „a keletkező szöveg egyszerre hordozza-hordozhatja a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is.” *Németh Orsolya Zsuzsanna* valószínűleg érintettsége okán is a látássérülés önfelismerésének folyamatát és tényezőit vizsgálta diplomamunkájában, s tanulmányában az interjú önismereti hatását elemezte a modern gyógypedagógiai pszichológia szemléletmódjában. Előadásának több mozzanata alighanem sokunknak emlékezetes marad, például a kötetünkben is olvasható interjúrészlet, amelyben egy húsz éves vak férfi beszél arról, gyerekkorában egy látó lány miként magyarázta neki, hogy milyen is az – ég. E fejezet következő tanulmánya *Herzog Csilláé*, aki az interjút mint induktív feltáró módszert elemzi, s részletesen ismerteti felméréseit a médiaműveltség és

a médiaoktatás helyzetéről. Ez utóbbi eredménye már ismert, s a tudományosan alaposan alátámasztott fölmérések elgondolkodtató eredményre vezettek: eszerint „a vizsgált középiskolák 31%-a és az általános iskolák 36%-a alkalmaz szakképzettséggel nem rendelkező pedagógust a Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy oktatására.” A fejezet zárótanulmányát a legifjabbak írták: végzős, kommunikáció szakos hallgatók – Balogh Eszter, Lipcsei Anita, Karsai Georgina, Kocsis Krisztina és Kurkó Tímea – azt mérték föl, hogy öt országos napilapban, két hét alatt, milyen gyakran olvasható interjú, az egyes lapokon belül hol helyezkednek el a közlésre szánt beszélgetések, és mi a tematikájuk. Szereplésük a konferencián és tanulmányuk megjelentetése a kötetben része annak az igyekezetnek, egyszersmind az önmagunkkal szemben támasztott igénynek is, amellyel a tanszék munkatársai a rátermett és érdeklődő hallgatók tehetséggondozását mozdítják elő.

Interjúzni muszáj, állítja kötetünk egyik szerzője, s ennek jegyében a harmadik és negyedik fejezetben immár azok kapnak szót, akik e műfajt nem elsősorban kutatják, hanem a gyakorlatban művelik. Az *Interjú a képernyőn* című fejezet nyitó tanulmányának szerzője *Kepes András*, az ismert televíziós személyiség, aki írásában arra összpontosít, hogy a képernyőn sugárzott interjúkat mi különbözteti meg az írott sajtóban megjelenőktől; írásában bevallja, néha arra gondol, „talán nem véletlen, hogy a magyar nyelvben – mint Isten a világot – ’teremtjük’ a kapcsolatot, mintha ismereteink hiányosságát hangsúlyozandó azt sugallnánk, hogy egy ilyen termékeny pillanat háttérében valamilyen transzcendentális jelenség állhat”. A konkrétumok közül kiemelhető például, hogy pszichológiai kísérletek bizonyítják, a műsorkészítés körülményeinek, a helyszínnek, a világításnak, az akusztikus jelenségeknek, de még az illatoknak is szerepük van a hangulat kialakításában. Kepes pályatársa, a rádiósként és tévésként egyaránt ismert *Győrffy Miklós* azt állapítja meg, hogy „a hazai televíziózásban sok a licenc-műsor, a formátum-adaptáció. Valóságos formátum-fetisizmus tapasztalható, a televíziós interjúkészítési gyakorlatot dominánsan a vásárolt (lopott) formátumok másolása jellemzi. Innen származnak és terjednek el az interjúkészítő idolok, a kérdezői attitűdök, a képi beállítások, az interjúkörnyezet látványtervei, az öltözet, a bútorzat, forgatókönyvírók alkalmazása és még sok minden más.” Ennél jóval kritikusabb hangnemet üt meg tanulmányában Domokos Lajos, aki elsősorban oktatóként elemzi a hazai televíziózást, s arra következtet, hogy az egyik amerikai sztár-műsorvezető rutinos és felületes mentő kérdéseiből – arra az esetre ugyanis, ha az újságíró nem készül föl alanyából – mára sokak által követett módszer lett, mert „egyre kevésbé fontos az, aki a mikrofon előtt ül, egyre kevésbé fontos, hogy megkíséreljünk összefüggést találni a világ különféle jelenségei között. A fontos csupán az, hogy a közönség minél kevesebbet gondolkodva, kikapcsolódva mulassa az időt a következő reklámblokkig.” A szerző hiányolja a „gondolati finomságot”, a „lenyűgöző építkezést”, a „koncentrált riporter és nézői (!) figyelmet”, amely még a televíziózás klasszikus

időszakát jellemezte. Itt is, más tanulmányokban is, a szakmai példaadás évtizedeken átnyúló mintájaként bukkan elő Vitray Tamás neve.

A negyedik fejezet – *Szemtől szemben, szigorúan* – tanulmányírói az interjú-készítés legizgalmasabb kérdéseire terelik az Olvasó figyelmét. *Kóczián Péter* éles kritikája az egész hazai gyakorlatnak szól: a szabadúszó újságíró azt teszi szóvá, hogy „a diktatúrában 1986-ban elfogadott sajtótörvény nagyobb szabadságot teremt, mint amellyel a szabad demokrácia médiája élni mer”, pedig az interjú „a demokrácia alapegysége”. Kifogásolja, hogy a magyar gyakorlatban – a szerkesztőktől, kiadói emberektől az újságírókig – azt állítják, „nincs joguk az eredeti interjú publikálására”, pedig a törvény ezt lehetővé tenné. Újságíróként és oktatóként *Bernáth László* éppen az alany védelméért emel szót, s az interjú készítőjének kellő empátiát tanácsol. Ha szükséges, próbálja az újságíró meg tudni, milyen „szerepzavarai” vannak az alanyának, mi van a háttérben, s a továbbiakban ennek megfelelően alakítsa a beszélgetést. Ugyancsak jelentős újságírói oeuvre és oktatói életmű birtokában *Földes Anna* a lényegi kérdést abban látja, „van-e helye, létjogosultsága az interjú műfajban a vitának?” Földes szerint nagyon is van, s példaként, a párbaj interjúnak nevezett műfaj egyik klasszikus művelőjére, Oriana Fallacira hivatkozik. Fölrója a hazai gyakorlat némely művelőjének, „kevésbé dörzsölt kérdezőkre jellemző, hogy nem az egzisztenciális vagy politikai kényszerűség, hanem a vitakészség hiánya áramtalanítja a beszélgetéseket”, de elismeri, az interjúban folytatott polémiának „megvannak a maga határai”. Erőteljesen érvel a konstruktív konfrontáció mellett *Martin József Péter*, kifejtve, hogy „annál unalmasabb nagyinterjút elképzelni sem lehet, mint amikor csak nyitott kérdéseket teszünk föl a politikai és/vagy gazdasági-üzleti irányítói funkciót betöltő alanyoknak.” A visszakerdezés mellett érvel a Figyelő volt főszerkesztője, és amellet, hogy az alanyt szembesíteni kell a tényekkel, különben a „mikrofonállvány” szerepébe sülyedhetünk. A tanulmány szerzője arra is figyelmeztet, hogy kulcskérdés az egyensúly megtalálása a konfrontatív és a feltáró kérdések között. A több közszolgálati műsorból ismert *Krizsó Szilvia* nem csak azt rögzíti, hogy az interjú során két emberben „hihetetlen erők feszülnek”, s szerinte a faggatottnak jobb a helyzete, hanem azt a tapasztalatot is, hogy „ha a néző baloldali, akkor a jobboldali politikusokkal igencsak kritikus, ha meg jobboldali, akkor a baloldali politikusoknak kell felkötniük a gatyájukat”. Krizsó szerint ez „számos kollégát tévútra visz. Ők – sutba vágva a szakmai alapelveket és az újságírói etikai kérdéseket –, a saját tábornak kívánnak megfelelni, mindenáron. Persze ezt az árat legtöbbször a riportalany fizeti meg. Hosszú távon pedig a társadalom, amely így képtelen megtanulni, alapvető érdeke, hogy megválasztott képviselőit egyenlő mércével mérje, kontrollálja.”

De végül is mire jó az interjú? Ezt a kérdést feszegeti fejezet- és kötetzáró írásában *Javorniczky István*, a rendszerváltozás idején a Magyar Nemzet egyik emblemikus személyisége. Másokkal együtt azt állapítja meg, hogy „az interjút joggal tekinthetjük a demokratikus társadalom műfajának”, amely egyszerre

felfedezés, titoktalanítás, gyorsfénykép, tollrajz, vagyis „láthatóvá válik egy arc, kirajzolódik a test és a lélek, megformálódik egy élet, egy sors. A másik ember.”

Noha könyvtárnyi az irodalma az interjúnak, a szerkesztő mégis reménykedik. Mégpedig abban, hogy az Olvasót sikerült meggyőznie e röpké előszóiban, ez a kötet visszaad valamit az interjúkutatást és az interjúkat jellemző lenyűgöző – az élet teljességét idéző – sokszínűségből.

Budapest, 2009. május

A szerkesztő

AZ INTERJÚ FORRÁSVIDÉKÉN

A MODERNITÁS MŰFAJA

„A politikusi és újságírói szemfényvesztés közös terméke”

„– Még jobban elkésérít a nép, ez a szemét nép. Te láttad, mennyire csüggték rajtam. (mondja a képviselőségből kigolyózott Kovinyi.)

A főispán mosolygott.

– És most?

– Elhagytak.

– Úgy kell – felelte a főispán gúnyosan –, én sohasem engedném magam szavazás alá, hogy a varga meg a szücs elé vigyenek tulipános tányéron, akik aztán kijelenthessék fölöttem: kellek-e vagy nem kellek?”¹

Az interjú, az interjúzás mint társadalmi gyakorlat viszonylag új „találmány”, csupán a 19. század végén jelent meg, s elképzelhetetlen a modernitás kontextusa nélkül.² Miért állítom ezt?

Annak a gyakorlatnak a megítélése, hogy kérdéseket teszünk fel, ezekre „elvárjuk” a választ, majd publikáljuk mindezt – kultúránként más és más. Erkölcsi és kulturális jelentősége is fontos ennek a változásnak. Az interjú egyrészt társadalmi gyakorlat, másrészt elbeszélési forma. Ezek elfogadása és meghonosodása egyértelműen kulturális folyamat, mely szorosan illeszkedik a modernitás történetébe.

Nézzük meg először, hogy hol és miként jelent meg először az interjú, és milyen volt a fogadtatása?

1. Interjútörténet

Az interjú a mai újságírás egyik alappillére, alapvető formája. Egy, az 1980-as években Washingtonban készített vizsgálat alapján az újságírók munkáik

---

¹ Mikszáth Kálmán: 2001 *Két választás Magyarországon*, Osiris Kiadó, Millenniumi Könyvtár, Bp. 2001. 149. A körtvélyesi csíny – 1897.

² Ez a mondat valójában egy parafrázis, Carey az újságírásról vélekedik hasonlóképpen. Az eredeti idézet a következő: „... journalism as a social practice... journalism as a practice is unthinkable except in the context of democracy.” (Carey, 1997, 331–332)

háromnegyed részéhez nem használnak semmiféle más forrást, csak az interjút. Nem volt ez mindig így. Az interjú mint különálló műfaj, először az egyesült államokbeli lapokban jelent meg, 1860 táján. Bár az újságírók korábban is folytattak informális megbeszéléseket politikusokkal – például Lincoln elnökkel is –, de egyetlen újságíró sem idézte ezt közvetlen formában.

Az első interjút 1836-ban *James Gordon Bennett* készítette Helen Hewitt meggyilkolása ügyében. Az interjú a *New York Herald Tribune*-ban jelent meg. Hewitt örömlány volt, akit egy nyilvánosházban öltek meg. Bennett a holttestet felfedező asszonnyal, *Rosina Townsendeddel* beszélgetett. Egy pillanatra itt is látszik a vallatási/bírósági forma. S leírják³ azt is, hogy Bennett éppen a bírósági anyagot színesítendő készítette az interjút; amint megjelent, a lap konkurenciája, a *Sun* azonnal megkérdőjelezte a hitelességét.

A témát kutató amerikai szociológus Michael Schudson szerint az első olyan írás, melyet ma is interjúnak tartunk 1859-ben jelent meg a *New York Tribune*-ban, s Horace Greely készítette a mormon egyház akkori vezetőjével, Brigham Younggal.

Európában és a kontinensen nagyon nehezen honosodott meg az interjú műfaja, nagyon amerikai és nagyon barbár dolognak tartották, azt is mondták róla, hogy ez **a modern amerikai inkvizíció**. Nézzünk néhány idézetet:

1869 London Daily News:

„... are bringing the profession of journalism into contempt, so far as they can, by a kind of toadyism, or flunkeyism wich they call *interviewing*.”

E.L. *Godkin*, a *The Nation* európai származású szerkesztője az interjúról:

„...the joint production of some humbug of a hack politician and another humbug of a newspaper riporter.”⁴

Ekkoriban a Londonban megjelenő *Morning Post* még azt írja, hogy náluk, Angliában az újságírók nem molesztálják a politikusokat.

Kipling, Rudyard:

„Hogy miért nem vagyok hajlandó interjút adni? Hát csak mert erkölcstelen! Mert bűn, épp annyira bűn, mint amennyire személyem ellen irányuló támadás.

---

³ Schudson, Michael, 1995. Question Authority: A History of the News Interview. Pp. 72–94. *The Power of News*. Harvard University Press

⁴ Schudson, Michael, 1995 76–78. Fordítás: „... az újságírás hivatását minden erejükkel megvetés tárgyává próbálják tenni, mégpedig azzal a hízélgéssel és talpnyalással, amit ők *interjúnak* neveznek” és „...közös terméke a politikusi és újságírói szemfényvesztésnek”.

Éppúgy büntetést érdemel, mint a tettegesség! Gyáva és alávaló dolog. Tiszteséges ember nem kér interjút és főleg nem ad.”⁵

Egyébként az angolok ellenállása a legerősebb:

„After the war American journalists accompanying President Wilson in Europe paid their respects to Lloyd George. Instead of withdrawing gracefully after their brief audience, they asked the Prime Minister questions directly to the utter astonishment and great embarrassment of our British escort...”⁶ (Isaac Marcossont, a Baltimore Sun tudósítóját idézi Schudson, 1995, 78.)

A franciák egy kicsit hamarabb kötélnek állnak: 1897-ben elnökükkel Felix Faure-vel készít interjút egy amerikai újságíró, Thomas Cooper.

Az ebből az időből származó leírások többször kiemelik az interjú agresszivitását; van, aki a kémkedéshez hasonlítja. Egy amerikai újságíró tankönyv szerzője, Grant Milnor Hyde 1912-ben megjelent könyvében a meginterjúvolt személyről mint áldozatról ír. (Schudson, 1995, 87.)

Magyarországon sem fogadják könnyebben az interjúformát. Bár az újságírók könnyebben elfogadják, mint a politikusok. A műfaj megítélésekor az újságírók azzal érvelnek, hogy becsületes dolog magával az érintettel előadatni a történetet. „A beszélgető – vagy ha jobban tetszik – megszólaltató újságíró alatt az interviewolót értem, aki a fontosabb és érdekesebb eseményeket magukkal az érdekeltekkel mondatja el. ... A modern hírlapírás egyik legkedveltebb formája az interview és a hírlapírók közül, a legbecsületesebbek az interviewolók.” (Kálnoky, én. 82.)⁷

Olvasható néhány újságíró tankönyvben (Bernáth szerk. én. 60.), hogy Magyarországon az első interjút Deák Ferencsel készítették, de ez problematikus információ.

2. A kritikus fogadtatás okai

Mivel is kezdődik az interjúkészítés? Egy ember odamegy egy számára addig ismeretlenhez, s mindenféléről faggatja. Nem csoda, hogy ezt a „módszert” az 1880-as években meglehetősen barbár dolognak tartották. Hogy mennyire, an-

---

⁵ R. Kipling: 1990. *Something of Myself*. Cambridge University Press. Idézi: Földes Anna: 1999. Az interjú. 16.

⁶ A háború után a Wilson elnököt Európába elkísérő amerikai újságírók tiszteletüket tették Llyod George-nál. Ők ahelyett, hogy elegánsan visszahúzódtak volna rövid audienciájuk után, közvetlen kérdéseket tettek föl a miniszterelnöknek (brit kísérőink legnagyobb megdöbbenése és mély szégyenkezése mellett)...

⁷ Másként vélekedtek erről Nyugat-Európában. Angliában és Franciaországban „amerikai barbárságnak”, tartották az interjút még a XX. század elején is. (L. részletesen Schudson, 1999, 76–80.)

nak illusztrálására lássunk néhány illemtankönyvet a 19. századból, 20. század elejéről, mit is mondanak az udvarias társalgásról, kit és hogyan lehet megszólítani, miről illet beszélni stb.

„Túlzásba vinned azonban az érdeklődést, a kérdezősködést sem szabad. Ne érdeklődj a legapróbb részletek iránt is, és főként ne kérdezősködj olyan dolgok felől, amelyekhez semmi közöd sincs. (1930 Új Idők 147–148)”⁸ (Fábri, 2001, 178.)

„Nem illik politikai vagy vallásos társalgást kezdeni. Az ily tárgyak gyakran elkeseredett vitákat szoktak felidézni, s ezeket legokosabb kerülni.” (1886 Censor 25. idézi Fábri 2001. 182.)

„A kérdezősködéssel tolaodónak lenni, kivált a mások titkaiba, illetlen vakmerőség.” (1856, Sasku, 186. Idézi Fábri, 2001. 186.)

„A társalgás sokkal kevesebb szellemet és tanultságot, mint **tapintatot**, szívet és józan ész igényel.” (1880 Egy nagyvilági hölgy, 163. idézi Fábri, 2001. 177.)

Ha végigtekintünk ezeken a szabályokon, akkor nem csodálkozunk azon, hogy miért fogadták viszolyogva az interjúzó újságírókat. Hiszen a főbb illemszabályok szinte mindegyikét meg kell sérteni akkor, ha interjút készít az újságíró.

A másik oka az interjúval szembeni ellenérzésnek, hogy a kortársak a 19–20. század fordulóján, hasonló típusú beszélgetésekkel a bírósági tárgyalások, ráadásul többnyire a büntetőpercek, alkalmával találkoztak. Nézzünk egy példát a *Pesti Hírlap* 1900. április 24-i száma 10. oldaláról, ahol egy csecsemőgyilkossági per tárgyalásáról tudósítanak:

„Az elnök: Ismeri a vádat. Bűnösnek érzi magát?

Sonnenbergné: Nem vagyok bűnös.

– Tehát adja elő röviden, de pontosan az esetet.

– Nem akartuk a szégyent elviselni, hogy a férjem, s a világ tudja, hogy a házasság előtt születik a gyermek... (A szava elakad.) Bocsánat, rosszul vagyok, zavartan beszélek. (Az elnök széket adat neki.) Hát titkoltuk a dolgot, s a Zieglerrel megbeszéltük, hogy ha a gyerek a házasság előtt születnék, én kivi-szem vidékre, dajkaságba adom. ... Én a teljes igazat akarom mondani, de...

Az elnök: Azt akarja talán, hogy inkább *kérdéseket intézzek*? (Kiemelés A. M.) Vagy próbálja elmondani egyfolytában az esetet. Hogy történt a dolog?

---

⁸ Fábri Anna (szerk.): 2001 A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben. (1798–1935) Szöveggyűjtemény. Mágus Kiadó.

Sonnenbergné: A szünidő idején, mikor Ziegler hazautazott, történt, hogy leányomat sírva találtam a szobában, s akkor megtudtam a dolgot. ...”

Nem véletlen tehát, hogy a meginterjúvolt úgy érezhette magát, mint egy vádlott a bírósági tárgyalásán. Hiszen, mint a szövegből is látszik, „kérdéseket intézni” a vizsgálóbíró szokott. Esetében a kérdések morális tétje, hogy ő bűnös-e vagy áldozat?

Ide illeszkednek azok a metaforák is, melyek az újságírókat mint detektívet tüntetik fel. Henry Wattersont idézi Emil Dovifat: „Oder Herr Fragmichtot, der bekannte journalistische Detektiv, kommt sogar in direktem und besonderen Auftrag des Chefredakteurs.” (Dovifat, 1927. 111.)

3. A modernitás új játékszabályai

A társadalom- és kultúratudományok számára egy szövegtípus, egy műfaj mindig társadalmi alkotásként jelenik meg. Így az interjú, mint műfaj is mindenkor a vele társítható kulturális jelentések révén gondolható el. Mint kulturális rendszerek terméke, elképzeléseket hoz létre, konszenzusokat teremt az általa meghatározott jelentés(ek)ről.

A modernitás kiemelkedően fontos az interjú kialakulásának és elfogadásának történetében. S itt nem elsősorban a töretlen technológiai fejlődéssel azonosított modernítésre gondolok, hanem az esztétörténeti háttérre. Arra a háttérre, mely megkérdőjelezi a hagyományos, hierarchikusan szerveződő, tekintélyelvű társadalmat, társadalmi normákat. Mindenre rákérdez, mindenben kételkedik: biztosan igaz az, hogy...? Biztosan így igaz? Biztosan igazságos, jó, helyes... stb? A modernitás korának embere semmit sem fogad el a tekintélyelv alapján.

Ha belegondolunk, akkor az interjú nem más, mint a modernitás alapelveinek bevitele, becsatornázása a társadalmi kommunikációba, a közéletbe. A folyamat és a hatás mindhárom szereplői körnél kimutatható: a közszereplőknél, politikusoknál, az olvasóknál, akik választópolgárok, és az újságíróknál. A politikusok, mint láttuk, meglepődnek és megsértődnek. Az interjúval ugyanis új aspektusai jelennek meg az elszámoltathatóságnak, ráadásul épp abban a korszakban, azzal párhuzamosan, amikor a választójogi reformok megkezdődnek, majd kiteljesednek. Tehát az olvasó/választópolgár a tényeken túl a személyiség hitelességét is mérlegre akarja tenni. S harmadikként az újságírók szerepe és ezzel együtt identitása is megváltozik, karakteresebbé válik. Mindezzel együtt magának a sajtónak a szerepe is új színnel gazdagodik, hiszen a kérdés jogát intézményesen gyakorolja a sajtó.

Niklas Luhmannra utalva, azt mondhatjuk, hogy a társadalmi pozíció – premodern korokra jellemző – és a funkció áll szemben egymással. Vagyis nem az határozza meg a társadalomban betöltött szerepemet, hogy hova születtem, hanem hogy mi a funkcióm benne. Amikor az újságírók és politikusok interjú

körüli konfliktusát látjuk, akkor pontosan ez a két elv feszül egymásnak. Mit gondol a politikus: „Főrend vagyok, annak születtem, Istennek és a királynak tartozom elszámolással, mit akar maga tőlem a tolakodásával?” Az újságíró meg azt gondolja, a társadalomban nekem, a sajtónak az a funkciója, hogy kérdezzen a döntéshozóktól.

Azt is látni kell azonban, hogy a modernitás működésének modellje – az örök megkérdőjelezés – egy konfliktus-modell. S ezt a konfliktusos jelleget az interjú mint műfaj is magán hordozza. S van benne feszültség is, ha más nem, az önfeltárás feszültsége.

Mindezek miatt úgy vélem, hogy az interjú megjelenésének korbéli botrányossága nem a dialogicitásban mint formában van, hanem abban, hogy ki, mit és kitől kérdezhet, vagyis a megváltozott kulturális és társadalmi normákban. Vagy ahogy Habermas fogalmaz a polgári nyilvánosság kialakulásáról írva: megvitathatóvá tettek olyan kérdéseket, amelyek korábban nem voltak azok.

4. Módszer és műfaj

A történetiséget szem előtt tartva, biztosan állíthatjuk, hogy először mint módszer jelent meg, ráadásul név nélkül, az interjú elnevezés használata nélkül. Helyette a beszélgetés (conversation) szót használták az újságírók (1859 – B. Young, 1868 – Johnson elnökkel Jerome B. Stillson). Erre az interjúval foglalkozó szakirodalom is folyamatosan reflektál: „... the interview was recognized name for the *new practice*.” (Schudson, 1995, 74. kiemelés A. M.) Vagy Frank Mottnál: „... come a *new technique* – that of the interview.” (Mott, 1947, 386. kiemelés A. M.)

Kialakulásában szerepet játszottak a rövid nyilatkozatok is, amelyeket a parlament folyosóján tettek a politikusok. „... gróf Csáky Albin egy újságírónak a következőket jelentette ki:

- Gróf Tisza István és köztem semmiféle vitatkozás nem volt. Én tegnap este valamivel hat óra előtt jelentem meg a Nemzeti Társaságban. Gróf Tisza István akkor még nem volt ott. ...
- Az újságíró ezután azt kérdezte meg, hogy a jövőben van-e kilátás arra, hogy a Nemzeti Társaság politikai klubba alakuljon át. Gróf Csáky Albin így felelt:
- Szerintem a Társaság társaság marad és mint ilyen éppen nem hivatott politikai álláspontot foglalni. „ (*Pesti Napló* 1910. január 7. péntek 2. old.)

Miután a 19. század végén meghonosodott mint műfaj, még mindig kiforratlan volt a gyakorlata, a rítusa. Mire gondolok itt? A beszélgetés alatt jegyzeteljen-e vagy sem az újságíró? A legelső interjúknál (vagy ahogy akkoriban nevezték kötetlen beszélgetéseknél) nem jegyzeteltek, csak a memóriájukra támaszkodtak az újságírók. A 19–20. század fordulóján kezdődik a jegyzetelés – elő-

ször csak a fontosabb nevek, dátumok és adatok miatt – és kap egyre nagyobb szerepet az interjúkészítés során. Míg végül eljutunk a szó szerinti idézés gyakorlatához. Ugyancsak a 20. század elején vetődik fel az autorizálás kérdése. Mutassa-e meg a meginterjúvott személynek az újságíró vagy sem az anyagot, belejaviíthat-e, hol és mennyire? Végül hol van, hova lesz az újságíró autonómiája? S ezek a kérdések máig sem rendezettek: (újságírói) kultúrája válogatja, hogy hol mit engednek meg.

S hogy a történetnek még nincs vége, azt mutatja egy új szó, a hírinterjú (news interview), ami nem csak azt jelenti, hogy egy hír megírásához megkérdezem az illetékest, hanem azt is, hogy magából egy interjúból, annak elkészültéből lehet hír (gondoljunk csak a Lady Dianával készült interjúra).

Felhasznált irodalom

- Bernáth László (szerk.): (é. n.) *Műfajismeret*. Magyar Újságírók Országos Szövetsége.
- Carey, James, W.: 1997 *The Culture in Question*. In.: Stryker Munson, Eve – Warren, Catherine A. (ed.): James Carey. A Critical Reader. University of Minnesota Press, Minneapolis. 308–341
- Dovifat, Emil: 1927. *Der Amerikanische Journalismus*. Deutsche Verlags- Stuttgart, Berlin, Leipzig
- Fábri Anna (szerk.): 2001 *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben. (1798–1935)*. Szöveggyűjtemény. Mágus Kiadó
- Földes Anna: 1999. *Az interjú*. Változó Világ
- Heller Ágnes: *Mi a modernitás?*
«<http://www.dura.hu/html/mindentudas/helleragnes.htm>»
(letöltés: 2008 márc. 24.)
- Mikszáth Kálmán: 2001 *Két választás Magyarországon*, Osiris Kiadó, Millenniumi Könyvtár, Bp.
- Mott, Frank, Luther: 1947 *American Journalism. A History of Newspapers in the United States through 250 Years. 1699–1940*. New York MacMillan
- Schudson, Michael: 1995. *Question Authority: A History of the News Interview*. Pp. 72–94. *The Power of News*. Harvard University Press

SZIMATHY SEBESTYÉN ÉS AZ ÚJSÁGÍRÁS

Az interjú megjelenése a magyar sajtóban

A Szimathy Sebestyén név természetesen egy élclapi figura neve, a riporter karikírozására jelent meg az *Üstökös* 1883-as évfolyamában. A riporter itt interjúkészítőként mutatkozott be. „Lapom megbízása folytán egy hét óta időzöm Pekingben, hogy megtudjam a kínaiak Tonkingra vonatkozó terveit – írja tudósításában –. Sietve közlöm tanulmányaim, valamint a császáron elkövetett interviewom eredményét.” Ezután egy politikai interjú paródiája következett.¹ Szimathy jellemző név ugyan egy riporterre nézve, mégis találóbb lett volna *Claquehutes Frigyes*² választani címként. A *Borsszem Jankónak* ez az 1884 nyarán megjelent figurája képi alakjában is sikerültebb interjúkészítő, szövegében pedig jobb paródia volt,³ de gúnyneve ma már halvány asszociációt sem ébreszt, érthetetlen.

---

¹ *Üstökös* 1883. november 18.

² *Claquehutes Frigyes* neve félrefordításból származik, igazi „Leiter Jakab”, amely a 19. századvégén annyira elterjedt, hogy a *Pallas Nagy Lexikona* címszóban is megörökítette (IV. köt. Bp. 1893. 412. p.). A „Feder des Claque-Hutes” félreolvasásából eredt, és egy időre a felületes újságíró jelképe lett. Első megjelenése: *Borsszem Jankó* 1884. augusztus 17. 5. p.

³ „Tisza Kálmán Vilmos császárnál
(From our own)

[...] Siettem az „Hôtel de Flandre”-ba [Ostende], a miniszterelnök lakására. A szállodai pincér, miután megtudta, hogy Tisza Kálmánt keresem, igen nyájasan azt mondá:

– Kérem, akkor tessék máskor jönni. Ő excellenciája ma nem fogad.

– Bocsánat – felelém – én nem akarom ő excellenciáját máskor háborgatni. Majd csak bemegyek.

– De kérem, nekem megtiltották...

– Sohse fáradjon – mondám –, majd bejelentem én magamat.

– Uram – kezdé újra a pincér – ez tolakodás! Hisz ez hallatlan. Több mint hallatlan – journaliszta-szerű...

Tovább nem hallottam, már benn voltam a miniszterelnöknél.

[...]

Ő excellenciája roppantul megörült látásomon és miközben kinyújtott karral barátságosan az ajtó felé mutatott, hangosan azt kérde tőlem:

Ő: Mit akar?

Én: Kegyelmes uram, én hírlaptudósító vagyok és azért jöttem, hogy megtudjam, mi volt a vele... je excellenciád beszélgetésének Vilmos császárral.

Ő: Szívesen; az időről beszélgettünk. [...]

Borsszem Jankó 1884. augusztus 17.

A riporter vicclapi figurája, Claquehutes Frigyes (Borsszem Jankó, 1884)

Két ilyen figura két különböző vicclapban már-már önmagában is bizonyítéknak tekinthető: léteznie kellett magának a jelenségnek, amelyet parodizáltak, hiszen ismeretlen alanyról nem készíthető karikatúra, vagy legalábbis nem tudnának mihez kezdeni vele az olvasók.

Az interjú eredetére nézve egységes a sajtótörténeti és műfajelméleti irodalom: az amerikai James Gordon Bennetthez és a New York Heraldhoz 1836-ig vezetik vissza.⁴ Bennett tudatosan felhasználta azt az eszközt, amely az 1830-as évek amerikai tömegsajtójában a bűnügyi tudósításokban jelent meg mint a „human interest stories” hatásos eszköze. Ám maga az „interview” megnevezés bő három évtizeddel később, 1867-ben jelent meg, szintén New Yorkban, s nem sokára meg is kapta minősítését, mely szerint „egy zugpolitikus szélhámosságának és egy újságíró szélhámosságának közös terméke”.⁵ A vád és az ellenérvés nagyon hasonlít a későbbi magyarországi véleményekhez.

⁴ Haller, Michael: *Das Interview. Ein Handbuch für Journalisten*. 3. überarb. Aufl., Konstanz, 2001, UVK Medien, 21–22. pp.; [Tápay] Szabó László, Dr.: *A modern újságírás*. Bp. [1916.], Dick Manó kiadása, 221. p.; Groth, Otto: *Die unerkannte Kulturmacht. Grundlegen der Zeitungswissenschaft (Periodik)*. Berlin, 1962, Vlg Walter de Gruyter & Co. Bd. 4, 107. p.; Földes Anna: *Az interjú*. Bp. 1999, Press Publica, 19. p.

⁵ “The ‘interview,’ as at present managed, is generally the joint product of some humbug of a hack politician and another humbug of a newspaper reporter.” *The Nation*, Jan. 28, 1869; Vö. Haller i.m. 21–22. pp.

Az 1880-as évtized az interjú európai elterjedésének ideje volt: úgy látszik, a francia sajtóban kissé előbb, a németben kissé később, s az angolban és a magyarban nagyjából azonos időben vált közkeletűvé. A Pall Mall Gazette 1884. december 31-i vezércikkében már az interjú angliai „diadalmeneté”-ről írt,⁶ Budapesten pedig az interjú vicclapi tükröződései mellett a Budapesti Hírlap címlapjára került 1885. október 13-án egy nagylegzetű, valódi politikai interjú: Tóth Béla beszélgetése a bolgár miniszterelnökkel.⁷

A népszerűvé válás nem egy folyamat kezdetén szokott elkövetkezni, a népszerűség inkább az előzmények sűrűsödéséből jön létre. Kecskeméthy Aurél visszatérve a philadelphiai világkiállításról, alapos, gazdag áttekintésben mutatta be az amerikai sajtóéletet a Budapesti Szemlében, és hozzáfűzte, hogy „Az interviewk nagy diplomátákkal s miniszterekkel már nálunk is divatba kezdenek jönni, és az excellentiás urak nem utasítják el, s ha bejött, s bármi indiskret kérdéseket tesz is, nem dobatták ki valamely kiváló lap levelezőjét, s nem éreztetik mint különös kegyet, hogy a hírlapíróval szóba állanak, mert ma már alig akad oly gyöngye velejű miniszter, ki ne tudná, mennyire használhat neki egy tekintélyes, és mennyire árthat néha egy silány hírlap is.”⁸ Ez a hazai helyzetkép 1877-ben jelent meg a kor egyik legtekintélyesebb újságírójának tollából, vagyis a sajtójelentések jó ismerőjétől. Nem sokkal később, 1879-ben vagy 1880-ban jelenhetett meg a Pesti Hírlapban egy feltűnést keltő interjú Ferdinand Lesseps-szel, amelyet a lap Lafond nevű párizsi tudósítója készített.⁹ Van, aki ezeknél az 1870-es évek végi interjúknál korábbiakról is értesült, például Deák Ferencsel kapcsolatban, ám ezek feltehetőleg Deák nyilatkozatainak téves értelmezésére vezethetők vissza.¹⁰

Az interjúról szólva, még a századfordulón túl is bizonytalanok voltak a szerzők. Általában nem is szerepeltették önálló kategóriaként, hanem többnyire a riporter munka, olykor a tudósítások körében. Az interjút nem lehetett önálló

---

⁶ Haller 2001, i.m. 21. p.

⁷ A Budapesti Hírlap dr. Stranzskinál (A Budapesti Hírlap saját külön tudósítójától). *Budapesti Hírlap* 1885. október 13.

⁸ Kecskeméthy Aurél: Az időszaki sajtó Éjszak-Amerikában. *Budapesti Szemle* 1877. Új folyam XV. köt. 13–14. pp.

⁹ Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma, 1878–1928. Bp. 1928. 52. p.

¹⁰ Deák Ferenc programja a Debatte című lapban, Bécs, 1865. május 7., 8., 9. In: *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek. II. kötet 1850–1873*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Deák Ágnes. Bp. 2001, Osiris Kiadó. Deák többször úgy „írta” cikkeit, hogy magához kérte a szerkesztőt – ez esetben Ludassy Mórt –, és tollba mondta véleményét. Ez az eredetileg németül megjelent cikkben így hangzott: „Ami már a képviselőházat illeti, e testület-ről szerencsém volt Deáknak magának ajkáról találó nyilatkozatot hallani, s talán nem követek el indiszkréciót, ha azt lehetőleg híven ideírom: 'Mindig tudtam – így szólott az ünnepelt férfiú –, hogy odaát az értelmiségnek nagy tömege van fölhalmozva, [...]’ „Ez azonban nem interjú volt, ahogy a Húsvéti levél sem, amelyet a Pesti Napló fiatal munkatársának Salamon Ferencnek diktált le.

sajtóműfajnak tekinteni (mint a vezércikket, a tárcát, az újdonságokat, azaz híreket, és a riportokat), sem rovatként (képviselőház, színház-zene, törvényszék, táviratok /ezek között a külföld/, közgazdaság),¹¹ hanem olyan újságírói eszközként, amely minden műfajban és az összes rovatban helyet kaphatott.

A 19. század közepe, harmadik harmada a szépirodalom és a sajtó elkülönülésének kora volt.¹² Már hódítottak a par excellence sajtóműfajok, de még virultak az irodalmi igényű publicisztikák és szerkesztői elképzelések. S ha az irodalom felől közelítünk, nem is egyszerű az interjú eredetét megtalálni. A párbeszédre épülő drámai műfajok az antik irodalom óta jelen voltak az európai kultúrában, s a dialógus évszázadok óta a prózai műfajok fontos stílusesszövege maradt. Szépirok természetes eszközként nyúltak a párbeszédhez, s nem kell távoli ösztönzést keresnünk annak hátterében, ha alkalmazzák. A felvilágosodás kori magyar sajtóban is megjelent, Szacsvey Sándor alkalmazta az 1780–90-es évek Magyar Kurírjában a történeti alakokkal folytatott párbeszéd természetesen fikatív eszközét.¹³ Nem kellett amerikai minta után néznie Petőfinek, hogy 1849 tavaszán irányított párbeszédet folytasson Bem Józseffel, s ezt rögzítse.¹⁴ Ennek az interjúnak a rendeltetéséről nem maradt fenn adat, szövege is kéziratosan

¹¹ Vö. az első magyar nyelvű áttekintő mű tartalomjegyzékét a sajtó működéséről és a sajtóélet szereplőiről: Szomaházy István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Bp. 1893. Pesti Napló, 183. p.

¹² Ambrus Zoltán: Irodalom és újságírás. In: *Vezető elmék. Irodalmi karcolatok*. Bp. 1913, Révai Testvérek, 333–356. pp.; Dezsényi Béla: Sajtó és irodalom. *Magyar Könyvszemle* 1946, 1–4. sz. 46–69. pp.

¹³ *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk. Kókay György. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 100. p.

¹⁴ „Párbeszéd Bemmel

– Kit tart ön a legnagyobb katonának?

– Napoleont. Nem szeretem egy cseppet sem, de a legnagyobb embernek tartom. Mások csak egyben-másban voltak nagyok, ő mindenben; ahova csak kezét tette, nyomot hagyott örök időkre.

– Nekem kedves hősöm Hannibál.

– Áh, (kalapját megbillenti) nagy ember volt, igen nagy ember; de, amint a közvélemény mondja róla, nem tudott szerencséjével élni, s ez nagy hiány. A cannaei csata után én egyenest Rómának mentem volna s azt tönkretettem volna egy csapással!...de nagy ember volt, s az alpesekeni átmenetnek nem kivitele, hanem magában ennek gondolata is a nagy emberek legnagyobbjai közé sorozza őt. A terv nagysága a lélek nagyságának mértéke, ez önmagáé; a kivitel már kettejüké: övé s a szerencséé.

– Hannibálról szólván, tudja, kit tartok én hozzá oly hasonlónak, amennyire csak hasonlíthat két ember egymáshoz?

– Nos?

– Önt, tábornok úr.

– Tudja isten, ennyit nem igénylek. Én csak egyet tudok vagy is nem tudok; azt nem tudom, mi a félelem és csüggedés.

– Ez a fő, Hannibál is ezt a kettőt nem tudta.

– Az igaz, hogy ez nem mindennapi dolog. Nem dicsekvésből mondom, mert nem az én érdemem, hanem isten ajándéka.”

1849 (február–július közt) *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Bp. 1967. Magyar Helikon, 491–492. pp.

ismert, de kézenfekvő lenne, hogy például a Marcius Tizenötödike számára készült.

Az irodalmi dialógus és a hírlapi interjú között a kézenfekvő választóvonal a fikció, illetve az élő, valóságos interjúalany lehetne. Ám a kevésbé gátlásos lapok kevésbé igényes újságíróinál gyorsan meghonosodott az álinterjú, Ady Endre egy odavetett félmegjegyzésével: „...ezek a versek éppen úgy készültek, mint a színházi interjúk szoktak. Egytől-egyig falzum.”¹⁵ Vagyis a hitelességet mégsem tarthatjuk megkülönböztető jellegzetességnek.

A párbeszédes formában megírt információközvetítés egy irodalmi eszköz hírlapi alkalmazásaként jelenhetett meg – mint az őseMBER: több helyen egymástól független fejlődés eredményeként. A hírlap műfajában ez nem ritka jelenség, hasonlóképpen született meg a genre-ből, életképből végül a tárca(levél). Az érdekesség, az újszerűség, a figyelemfelkeltés hírlapi igényéből származó újságírói kísérletezések minden nyelvetületen előbb-utóbb hasonló eszközök, stílusmegoldások megtalálásához vezettek; ha olvasták egymás lapjait, ez gyorsabban haladt, esetleg ötletet is kaphattak és főleg önigazolást, hogy 'lám, mások is hasonló úton járnak'. De a saját közönségük számára, a saját nyelvükön nekik maguknak kellett kialakítani.

Aztán ez a már meg-megjelenő, többé-kevésbé kialakult eszköz az amerikai sajtó térhódításának korában megkapta Amerikából származó nevét. De maga a térhódítás sem szükségszerűen onnan eredt. Európában az interjú elterjedésének az évtizedére, az 1880-as évekre a hitelesség keresése, a valóság megtalálásának vágya az egyik fő civilizációs törekvés lett. Ez az évtized a festészeti impresszionizmus és az irodalmi naturalizmus térhódításának kora, olyan stílusirányzatoké, amelyek meg voltak győződve arról, hogy minden korábbi kornál hitelesebben tárják fel a természet és a társadalom valóságát. Ekkor sikerült megvalósítani, hogy a fényképeket ne kelljen többé átmetszeni a sokszorosítás érdekében, hanem egy maratási eljárással a maguk teljes hitelességével lehessen átvinni klisére és kinyomtatni a sajtóban. Ez a találmány azt jelentette, hogy a valóságot a maga esetleges teljességében bemutató fénykép átformálás nélkül válhatott közkinccsé. És ugyanekkor terjed el a hipnózis, az egyén lelkébe való behatolás új eszköze, mely gyógyító munkáját az orvos és a páciens őszinte párbeszédének segítségével fejtette ki. Teljes természetességgel csatlakozott ebbe a sorba az interjú divatosságának és talán fontosságának a felismerése.

Az interjú kitalálása, „feltalálása” tehát nem kapcsolódhatott speciális sajtófeladatokhoz, sem valamely ország, társadalom adott állapotához. Elterjedése, kifejlődése viszont igen, s ebben az értelemben valóban a politikai és társadalmi környezet viszonylagos nyitottsága Amerikában hozzájárult az interjúk elterjedéséhez, a tradicionálisabb, merevebb előítéletekkel terhelt Németországban pedig hosszabb időt vett igénybe, míg a közéleti, politikai elittel el lehetett fo-

---

¹⁵ Színházi poézis. *Nagyváradai Napló* 1901. május 26.

gadtatni interjúban való szereplésüket. A szenzációszámba menő áttörés csak 1892 decemberében történt meg, amikor Bismarck fogadta a párizsi Le Matin levelezőjét, s hozzá is járult a beszélgetés megjelenéséhez (1892. december 12.).¹⁶ Mikszáth Kálmán tanúsága szerint a magyar politikusok gondosan, nyers visszautasítás helyett mellébeszélő trükkökkel, ügyes kibújásokkal őrizték politikusi privilégiumaikat.¹⁷

Az elterjedt és széles körben művelt interjú már a századfordulón kétféle feladatot látott el: az olvasó elé tárta a „leplezetlen” és „hiteles” igazságot, hiszen lehet-e annál teljesebb igazság, mint amit egy-egy kérdésben az érintett fél világít meg? (A manipulációt ekkor még alkalmi eltorzulásnak tekintették.) És lehetőséget adott a közéleti szereplőknek, hogy közvetlenül szerepeljenek, hírlapírói tolmácsolás, publicisztikába való átformálás nélkül, sőt némi újságírói segítséggel önmagukat felülmúló gondolkodóknak és szónokoknak látsszanak.¹⁸

---

¹⁶ Haller 2001, i.m. 21–29. pp.

¹⁷ „Nincs még az a harapófogó megcsinálva a lakatosműhelyekben, tisztelt olvasók, amivel Tisza Kálmánból idő előtt ki lehet venni valamit.” Mikszáth Kálmán: Tisza Kálmán és az interjú. 1892. In: – *Cikkek, tárcák*. 81. köt.

¹⁸ „Hát derék fiúk azok a nyüzsgő reporter gyerekek [...], állandóan „nagyszabású beszédek” mondatnak el azokkal, akik egy névnapi pohárköszöntőnél magasabbra nem viszik...”, *Borsszem Jankó* 1892. december 18. 11. p. Szerkesztői üzenet

A DIALÓGUS RETORIKÁJA

Adalékok az interjú műfajának leírásához

„Az interview igazság-műforma, de abban az alakban, ahogy használatos, áldialógus, és mint a sajtó természetéből következik, ügyefogyott és indiszkrét. Az újságíró nem létező kérdéseket tesz fel. A válasz néha előbb van, mint a kérdés, a kérdés előbb, mint a válasz. Az újságíró oda néz, ahol a festék a legvastagabb. Pedig komolysága csak annak van, amikor valaki érzékeny helyet érint, ahol az ember magát a legkevésbé biztosította.” (Hamvas Béla: Interview)

Az interjú retorika-elméleti értelmezése olyan nézőpontokat kínál a műfaj leírásához, amelyek tágítják, és gazdagíthatják a funkcionális megközelítést. Jelen gondolatvázlatnak nem célja az interjú részletező leírásának bemutatása, szerepek és célok alapján történő taxonómiájának ismertetése. Célkitűzése azonban, hogy az interjút a műfajfogalom felől megközelítve a dialógus, a dialektikus felől magyarázza, és felvessen olyan retorikai¹-filozófiai nézeteket, amelyek a műfaj sikerességét és általánossá válását (is) alátámaszthatják. Az alábbi felvetések az interjú fogalmát óvatos általánossággal kezelik, alapjaként a dialógust, kommunikációs formájaként pedig az interaktivitást tekintik.

A tanulmány valóban csupán adalékokat kínál a műfaj értelmezéséhez és elméleti tárgyalásához: a műfaj retorikai szemléletű leírásával és társadalmiságának hangsúlyozásával, a közönség elvárásait kielégíteni törekvő forma-típusok, majd a dialógus leírásával, végül pedig a szókratészi dialógus tárgyalásával.

A műfaj

A műfaj a társadalmak egyik fontos összetevője. Giddens strukturációs elméletét (1984) felhasználva a műfajok tekinthetők olyan struktúráknak, amelyek cselekvésekhez kapcsolódnak, egyúttal szabályok aktualizálásának eszközeiként

---

¹ Itt a retorikát a posztmodern értelmezésben, a diszkurzívák társas jellegének és szituációs megvalósulását magyarázó elméletként tekintjük.

működnek adott szituációban. A műfaj a szituációhoz kötődő kommunikáció azon vonásaként is tekinthető, amely képes reprodukálódni, illetve ismétlődni más helyzetekben is, amely képes függetlenedni a konkrét helyzettől, és azután egy másik szituációban ismét megvalósulni.

A műfajok szabályai újraalkotható beszélő-hallgató szerepeket kínálnak, visszatérő társas igények és szükségletek szociális típusait alkotják, a kommunikáció 'topikus' szerkezetét (lépések és fordulatok a folyamatban) nyújtják. A műfaj annak módja, ahogyan egy helyzetet definiálunk, és az abban kínálgató lehetőségeket felfogjuk és kezeljük.

John Swales a műfajt a beszédközösségekhez kapcsolja, amelyek közösen lefektetett célok megvalósítása érdekében létrejövő szocio-retorikai hálózatok. A műfaj tudásmegőrző és formáló erővel bír; ennek középpontjában a kommunikációs szándék áll. Swales (1990: 58) úgy véli, hogy a műfaj kommunikációs eseményeket foglal magában, amelyeknek résztvevői osztoznak bizonyos kommunikációs szándékokban. A szándékok felismerésével létrejönnek a műfaj logikai, formai alapjai, ezáltal pedig a diskurzusnak az a szerkezeti sémája, amely meghatározza és korlátozza a tartalmi és stílusjegyek közötti válogatást.

A műfajok formája és 'tartalma' a szociális helyzetek funkciójából, céljaiból és jelentéséből származik, azok dekódolásával valósul meg. A műfajok egyúttal az adott időben létező közösségek releváns szociális helyzeteinek pontos indexét, katalógusát nyújtják (Kress 1989: 19)². A műfajok, illetve az egyes műfajok változatai (vitainterjú, portré-interjú, kikérdező interjú) valójában társas helyzetek és cselekvések repertoárjainak megnevezőiként is tekinthetők.

Bazerman szerint a műfajok szociális konstrukciók, amelyek a kommunikációt és a viszonyokat szabályozzák; a műfajok formális jellemzőit, adottságait a társas interakcióban megjelenő probléma szimbolikus megoldásának tekinthetjük (1988: 62). Az interjú kérdés-felelet/válasz jellege tehát olyan szükséglet vagy probléma szimbolikus megoldása, amelyre a hír vagy glossza mint műfajforma nem teremt lehetőséget.

A műfaj szociális-szimbolikus jellege miatt és a viszonyokba való integráltsága okán is voltaképpen kulturális artefaktum.³ Ennek értelmében pedig az interjú az elektronikus média korának műfaja, azé, amelyet mára egyre inkább az – életeket is az eddigi, lineáris tartalmaknál áthatóbb – interaktivitás jellemez (Greenfield 2009: 172).

---

² "That is, a particular kind of social occasion is established, recognized and named by a social group and practices are delineated which govern the actions of participants on such occasions." (Hodge-Kress 1988: 6)

³ A műfajok tanulmányozása voltaképpen nem más, mint adott kultúra poétikájának feltárása. (Greenblatt vö. Miller 1994: 69).

A műfajforma

Mihail Bahtyin szerint (1986: 243) „nem az élmény szervezi meg a kifejezést, hanem – éppen fordítva – a *kifejezés szervezi meg az élményt*, a kifejezés adja meg az élmény első formáját és az határozza meg irányát is”. A forma tehát a kifejezés szervezőereje, az élmény „alakzata”.

A forma a tartalomtól nem elválasztható, és bármely megnyilatkozás valószínűsíthetően valamely forma ’mintáját’ fogja követni. A közlés, retorikai értelemben, várakozást és izgalmat ébreszt: formája akkor jó, ha beteljesíti azokat az elvárásokat, amelyeket felkeltett.

Burke (1968) fentebb leírt alapvetéseit követően a forma három alapvető típusát különíti el: a konvencionálist, az ismétlőt és a progresszívet.

A konvencionális forma voltaképpen olyan elvárást elégít ki, amely már a szövegművel való találkozás előtt létrejön. Egy tipikus szöveggel, helyzettel kapcsolatos formális, „külső”, a befogadóban eleve meglévő elvárás ez. Tekinthetjük, ha úgy tetszik, a befogadás szocializált mintájának, szokásos kognitív keretének. A konvencionális forma áthágása (a kreativitás) újabb konvencionális elvárások létrejöttéhez vezethet, például hibrid médiaműfajokhoz (infotainment). Az interjú esetében ez a külső elvárás a kérdés-válaszolás struktúráján alapszik, a gyors azonosítást ennek megléte teszi lehetővé. Akkor is, ha tudjuk, nem kizárólag ez a formai jegy teszi ’nézőpontok közöttivé’ az interjút.

Az ismétlő forma ugyanazon dolog állítását jelenti különféle módokon. Ez a szövegmű egy vonásának belső konzisztenciáját, következetességét mutatja meg: egy vezércikkben vagy jegyzeten végigvonuló, hasonló hangulatot kiváltó, terminusok, alakzatok, szóhasználat ilyen ismétlő formát eredményeznek. A mindig másképp megnevezett, de ugyanazt állító kifejezések egységes benyomást keltenek.

A progresszív forma a befogadóban bizonyos következményekre irányuló elvárásokat kelt. Egyik fajtája a szillogisztikus progresszió, amelyben az állítássort lépésről lépésre vezetjük egy belátható következmény felé. A forma által kiváltott vágyak és igények ilyenkor egy irányba mutatnak, mert a szillogisztikus (két premisszából következő konklúzió) logika mintája következtetések megtételére hívja a befogadót. Ilyen formával találkozunk akkor, ha már az elején tudjuk, hogy mi lesz a végkifejlet. A vitainterjú a logikai előrehaladás iránti elvárást teljesíti be: a kérdések és válaszok állítássorokká, következtetésekké is alakíthatók.

A progresszív forma kifinomultabb típusa a minőségi előrehaladás, amelyben nem a cselekmény egyik mozzanata alapozza meg a következőt, hanem az egyik minőség, tulajdonság megléte készíti elő a másikat. Ez nem a cselekmény-következmény progressziója, hanem a cselekmény, helyszín, személy jellemzőinek, hangnemének előrehaladó formája. A forma a befogadót egyik tudat- és lelkiállapotból egy másikra készíti fel. A folyamat nem látható előre, mint a

szillogisztikus formánál, hiszen nem logikai, inkább morális fejlődés és belátás eredménye. Egy portréinterjútól éppen ezt a minőségi előrehaladást kívánjuk, azt a benyomást, amely az elmélyültebb megismerés képzetét kelti bennünk.

A kommunikáció formái

Thompson, 1995-ben a média és modernitás kérdéséről írva, az interakciók három típusát különíti el. Az első a szemtől szembeni kommunikáció formája, amelyben a felek a másik és saját⁴ tényleges jelenlétük kontextusában, fizikai közvetlenségében, közös tér-időrendszerben viszonyulnak egymáshoz. A cselekvések a megkülönböztetett másikra irányulnak, és kialakul a kétirányú közlésfolyamat helyzete. A második a közvetített interakció; ez az elsőhöz hasonlóan potenciálisan dialogikus, egy megkülönböztetett címzettre, befogadóra irányul, de a felek között a tér vagy idő egysége megtörik, a felek nincsenek közvetlenül egymáshoz rendelve. Végül, a közvetített kommunikáció altípusaként nevezi meg a közvetített kvázi-interakciót, amely a tömegkommunikációra jellemző forma. Monologikus, egyirányú, a tér, idő és jelenlét (a befogadás tere és ideje nem azonos a kibocsátásával, a jelenlét pedig szimulálhatóvá válik) szétválasztásával működő interakció ez. A feleket újfajta társas kapcsolat jellemzi, a távolságból kialakuló, nem kölcsönös intimitás és bizalom. E három típusnak bármelyikének nem példáját, hanem sajátos metszetét adja az interjú, amelyben a közvetlen interakció egy közvetített kvázi-interakcióban realizálódik, tehát voltaképpen a kérdező, az interjúvoló egy – nem kifejtett – bizalmi helyzetben (a közönség érdeklődésének megfelelő kérdéseket tesz fel, logikát alkalmaz) a közvetlenség benyomását teremti meg. Ez a közönség tagjainak szempontjából egyfajta para-szocialitás is: a társas helyzetben saját jelenlétét átengedi másnak, azzal a feltétellel, hogy az a másik egyfajta objektívált, vagy másképpen, közösített ént képvisel.

Az interjúban tehát megvalósul az a közvetlenség-benyomás, amely akár a témával, akár az interjú alanyával, akár a kinyilvánított véleménnyel jön létre. A közvetlenséget – filozófiai értelemben – tekinthetjük azonosulásnak is. Burke (1969) alapvetése, hogy azonosulásról akkor beszélünk, ha a szimbolikus cselekvés a megértés közös módját hozza létre. Az egyének énjüket és önazonosságukat tulajdonságok és szubsztanciák (témák, tárgyak, kötődések, barátok, cselekvések, meggyőződések és értékek) révén formálják meg. Amivel kapcsolatba kerülnek, azzal egyúttal meg is osztják saját lényüket, másoktól pedig elhatárolódnak. A kapcsolatba lépést Burke konszubsztancialitásnak, egylényegűségnek nevezi. Amikor két entitás közös vélekedések, hozzáállások, birtokolt dolgok révén egyesül, konszubsztanciálisnak tekinthetjük őket. Az interjúban nem elsősorban a beszélgető felek, hanem a közvetítettséggel bekapcsolt közönség szá-

---

⁴ Giddens ezt az ágens „korpo-realitásának” nevezi (1984, 123.).

mára nyílik lehetőség az azonosulásra (és egyben a különállásra). Azonosulhatnak a kérdezzel vagy a kérdezővel, de bármely esetben a másikkal szembeni különállásuk kifejezése is megtörténik. Ez pedig alapvetően dinamikus, dialogikus, dialektikus élmény.

A dialógus

A dialógus nem az egyetértés és a megegyezés területe, hanem a lehetőségé, hogy a felfedezés megtörténhessen. A dialógus ilyen értelemben kreatív: nem egyszerű beprogramozás, hanem az új lehetőségének megteremtése. Az új lehetősége még nem maga az újdonság, hanem a felek egymásra utaltságának és közös megnyílásának hajtóereje. David Bohm (1996: ix) szerint a dialógus a kommunikáció azon formája, amelyből valami új születhet, amelyben az emberek nyugodt és nem előítéletes kíváncsisággal vesznek részt azért, hogy a dolgokat a legélénkebben és tisztán láthassák. Az új lehetősége egyúttal a váratlant, a nem kiszámíthatót is engedélyezi. Gergen (2002: 41–43) és szerzőtársai hasonlóan fogalmaznak, leszögezve, hogy a dialógus a kommunikáció azon formája, amellyel a nézetek konvergenciája valósulhat meg, amelyben a tudás biztonsága kérdőjeleződik meg, vagy éppen igazolódik az állítások és kérdések során.

Mihail Bahtyin szerint „Az emberi beszéd kétoldalú jelenség: a megnyilatkozás létrejöttéhez nemcsak beszélőre, de hallgatóra is szükség van. A külvilágról nyert benyomások (...) minden nyelvi kifejezése mindig feltételezi a *másikat*, a hallgatót, még ha a valóságban a másik nincs is jelen.” (Bahtyin 1986: 143). Tekinthejtük úgy, hogy az ’ideális’ interjúban éppen ez a felfedezés nyer műfaji keretet, megformálást; hogy az interjúban a közlés objektivitás eszményétől⁵ való bizonyos fokú eltávolodás, és a másikhoz, a témához való közelebb kerülés manifesztálódik (vö. Haller 2004: 371). Hatékonyabb az igazság keresésében, mert a dialogikus beszédmódban a szó természeténél fogva nem teljesen, és kizárólag öncélúan, manipulatív. „A szó voltaképpen kétoldalú aktus. Éppúgy függ attól, akié, mint attól, akihez szól. A beszélő és a hallgató kölcsönviszonyának terméke. Minden szó az »egyik ember« viszonyát fejezi ki a »másikhoz«. A szóban a másik szemszögéből, végső soron az egész közösség szemszögéből formálok meg önmagam. A szó híd köztem és a másik között. A híd inensó vége rám támaszkodik, a túlsó a beszédpartnerre. A szó a beszélő és a beszélgetőpartner között fekvő közös terület.” (Bahtyin 1986: 244–245.).

---

⁵ Ben H. Bagdikian *The Media Monopoly* című könyvében (1997) azt írja, hogy a 20. századi tárgylagossággal egyfelől nagyobb fegyelemre készítette az újságírókat és a médiatartalom-szolgáltatókat, másfelől száműzte az értelmezés és a háttérfogalmak működését a hírközlésben. Hatalmas területeket hagyott és hagy felderítetlenül, azért mert nem tud mit kezdeni a hírek valódi relevanciájával, azzal a szakadékkal, amely a hivatalos közlés és az okok átlátása között van.

Martin Buber (1965, 1970) dialógus-filozófiája is a 'közöttiség'-ben ragadja meg a párbeszéd lényegét. Állítja, hogy az énközpontú egyénnel szemben a valódi 'személlyé' válás csak a dialogikus kapcsolatok, viszonyok 'közöttiségében' lehetséges; ezek a viszonyok teszi lehetővé az értelem-tételezést és az én humán értelmezését.

Buber kétféle kapcsolatot különböztet meg: az Én-Te és az Én-Tárgy között, az előbbi dialogikus, míg utóbbi monologikus. A dialógusban négy szempontnak kell érvényesülnie: az *autenticitás*nak (hitelességnek), amely a releváns és fontos közlések tekintetében az őszinteségre és a nyíltságra vonatkozik (ez nem gátját vesztett szókimondás, hanem a megfelelő – és nem megtévesztő – szerepekhez kapcsolódó elvárások beteljesítése), az *inklúzió*nak (bennfoglalásnak), amely a másik valóságának, tapasztalásának elfogadását és megértését jelenti, a *megerősítés*nek, amely a másik képességeinek megerősítését jelenti, még akkor is, ha a nézetek különböznek; a kölcsönös bizalom érzését szolgálja, és végül a *jelenlét*nek, amelyet Buber arra ért, hogy a felek teljes valójukkal és figyelmükkel, bevonódva vesznek részt a dialógusban. A monologikusban, amely az Én-Tárgy viszonyt jellemzi, megjelenik az önzés, a megtévesztés a csábítás, az uralkodás. A monologikus kommunikátorok manipulálnak, és kényesek az önmagukról másokban kialakult képre. Az interjú dialógus-kommunikációjában éppen akkor érezzük a monologikus (Én-Tárgy) viszonyt, amikor a kérdések nem figyelembe veszik a másik személyiségét vagy szerep-konstrukcióját, hanem kikényszerítik a másiktól azt a szerepet, amelyet már korábban megterveztek. Az interjú szerephívó jellege mindaddig dialogikus, amíg a másik szerepkészletére nyitott, amíg az interjú keresi, és nem erőszakolja ezt a szerepet.

A szókratészi (dialektikus)⁶ dialógus

A mintegy kétezer-ötszáz éves szókratészi dialógus műfajának alapja az igazság és a róla való emberi gondolkodás dialogikus természetéről alkotott szókratészi elképzelés. Az ismeretszerzésnek és az igazságról való meggyőződésnek ez az oktatási formája egyfajta megütközés a hivatalos monologizmussal, amely a kész igazság birtoklására tart igényt. A műfaj mögött meghúzódó felismerés az, hogy az igazság nem az egyes ember fejében születik meg, hanem az emberek között, a keresésben. A szókratészi dialógus két alapvető eljárása volt a szünkriszisz, amely az egy tárgyra irányuló, különböző nézőpontok szembeállítását jelentette, és az anakriszisz, amelyen azon módszereket értették, melyekkel provokálni lehet a beszélgetőtársat véleménye kimondására. E két módszer dia-

---

⁶ A kifejezés itt tautológiának is hathat, hiszen a 'dialektika' terminus a 'dialogosz', a 'dialegomai' szavakra és azok megvitatás, megbeszél jelentésére vezethető vissza.

logizálja a gondolatot, amely ugyanakkor ideologikus: a felszíni replika az igazság próbatételének bizonyul.

A dialektikus beszédmód az igazságon alapuló normák minőségi szervezőelvét veszi alapul. Az igazság keresését célozza meg a kérdés és válaszolás módszerével. A tételek és tartalmak megkérdőjelezésével vagy a kételkedés vált megcáfolhatóvá, vagy az eredeti tétel változott meg úgy, hogy kiállja a kritikus vizsgálat próbáját. Platón *Theaitétosz* című dialógusában Szókratész, a kritikai gondolkodás módszerének megalapozója és mestere magát szülészőnek nevezi, de olyannak, aki nem nőkel, hanem férfiakkal, és nem a testtel, hanem a lélekkel foglalkozik. Mestersége, hogy az ifjak gondolatának helyességét vagy hibáságát, tévességét vizsgálja. Kérdéseket tesz fel, de nem maga válaszolja meg őket, inkább elősegíti a helyes válasz megszületését. Önmagát nem tekinti bölcsnek; akik válaszolnak kérdéseire, nem tőle tanulnak, hanem saját felfedezéseikből: de ezek megvalósulása az ő (és az isten) közbenjárásával történhet meg (Platón 150b–d). A szülésző vagy 'bába'-metafora egészen pontosan, bár nem filozófiai mélységű magyarázattal, tér vissza az interjú 20. századi meghatározásában, amelyet Haller (2004: 23) idéz:

„Az interjú a legjobb eszköz arra, hogy azoknak az embereknek a véleményeit, tapasztalatait, élményeit, gondolatait megtudjuk, akiknek gondolatai, élményei, tapasztalatai és véleményei érdekesek lehetnek. Az újságíró ebben az esetben a közvetítő szerepét, vagy ha nagyon jól csinálja, a bába szerepét veszi fel.” Nyilvánvalóan nem tudhatjuk biztosan, mit értsünk itt „érdekes” alatt, az azonban kitűnik a meghatározásból, hogy a kérdező azért, hogy az érdekesség lehetőségét fenntartsa egyfajta kritikai távolságot is tart, közvetítői magatartást is betölt.

A kritikai gondolkodás alapvető jellemzője az érdekmentesség (nem érdektelenség!), és a dolgok, jelenségek definitív megragadása, módszere a kérdés és válaszolás. A kritikai gondolkodással egy gondolat erejét tesztelhetjük: ez nem a kételkedés terepének megnyitása, hanem az általános térfoglalása az egyéni érdek és érzelem fölött.

Az interjú műfaja tehát (szándékait, szerepeit, a társadalmi szükségleteket figyelembe véve) rokonságot mutat az igazság megtalálását célzó szókratészi módszerrel, hiszen csak akkor etikus, ha a kérdező érdekmentes, de csak akkor hiteles, ha bevonódott, ha számára is fontos a „közöttiségben” megnyíló új horizont. Talán nem elhamarkodott e feltételezett rokonság felől a társadalmi kontextus hasonlóságát keresni, szem előtt tartva ugyanakkor, hogy a szókratészi dialógus az igazság, míg az interjú a közélet érdekének 'demokratikus' formája. Bármennyire is elvont, a gyakorlathoz közvetlenül nem kapcsolódó ez a leírás, az interjú-készítés etikájának annál inkább alapot, kialakulásának történetéhez tágasabb dimenziót adhat.

Összegzés

Az interjú műfajához való, jelen hozzájárulás egyik állítása, hogy az interjú a kultúrában, társadalomban jelentkező probléma szimbolikus megoldásaként is tekinthető. Felveti továbbá, hogy az interjú mint műfajforma is megragadható; elemezhető az elvárások kielégítésére tervezett struktúra és logika szempontjából. Felhívja a figyelmet az interjú mint dialógus közöttes jellegének filozófiai szempontjaira, valamint arra, hogy az interjú tekinthető a szókratészi dialógus, az (általános) igazság keresésére irányuló, klasszikus gyökerekre visszavezethető formának is.

Felhasznált irodalom

- Aczél Petra 2009. *Új retorika*. Közélet, kommunikáció, kampány. Pozsony: Kalligram.
- Bagdikian, Ben H. 1997. *The Media Monopoly*. Boston MA: Beacon Press.
- Bahtyin, Mihail M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Filozófiai és beszédelméleti írások. Fordította Orosz István. Budapest: Gondolat.
- Bazerman, Charles 1988. *Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science*. Madison: University of Wisconsin.
- Bohm, David 1996. *On dialogue*. New York: Routledge.
- Buber, Martin M. 1965. *Between Man and Man*. Transl. by Smith, Ronald G. New York: Macmillan.
- Buber, Martin M. 1970. *I and Thou*. Transl. by Kaufmann, Walter. New York: Scribners.
- Burke, Kenneth D. 1945. *A Grammar of Motives*. Berkeley CA.: University of California Press.
- Burke, Kenneth D. 1968. *Counter-Statement*. Berkeley: University of California Press. 124–129.
- Burke, Kenneth D. 1969. *A Rhetoric of Motives*. Berkeley CA: University of California Press.
- Gergen, Kenneth J.–Gergen, Mary M.–Barrett, Frank J. 2004. *Dialogue: Life and Death of the Organization*. In: Grant, D.–Hardy, C.–Oswick, C.–Putnam, L. (eds.): *The Sage Handbook of Organizational Discourse*. London: Sage Publications. 39–61.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley CA: University of California Press.
- Greenfield, Susan 2009. *Identitás a XXI. században*. Budapest: HVG Könyvek
- Haller, Michael 2004. *A riportról*. In: Javorniczky István (szerk.): *Műfajismeret. Az interjú és a riport*. A Budapesti Kommunikációs Főiskola jegyzetei/I. Budapest. 333–423.
- Haller, Michael 2004. *Az újságban megjelenő interjú változásai 1945 óta*. In: Javorniczky István (szerk.): *Műfajismeret. Az interjú és a riport*. A Budapesti Kommunikációs Főiskola jegyzetei/I. Budapest. 7–59.

- Hodge, Robert – Kress, Günther 1988. *Social Semiotics*. New York: Cornell University Press.
- Kress, Günther 1989. *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, Carolyn R. 1994. *Rhetorical Community: The Structural Basis of Genre*. In: Freedman, Aviva – Medway, Peter: *Genre and the New Rhetoric*. London: Taylor and Francis. 67–78.
- Swales, John 1990. *Genre Analysis: English in Academic Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, John B. 1995. *The Media and Modernity: a Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.

AMIÉRT BISMARCK MEGHARAGUDOTT JÓKAIRA

Egy korai „interjú-anyag” nyomában

Mindjárt cikkének bevezetőjében megjegyzi Aranyi Lipót,¹ korának ismert újságírója, hogy visszaemlékezésének van apropója: Jókai és Bismarck² címmel írt több mint két hasábos emlékező és elemző publicisztikát az *Újság* 1938. április 10-i számába,³ s az alcím világosan jelzi a szerző indítékát: Az Anschluss alkalmából. A cikk közzétételekor már egy hónappal vagyunk túl Hitler európai expanziójának első állomásán⁴, amelyről Aranyi is tudja, immár kész tényként kell vele

¹ Aranyi Lipót (Miskolc, 1855. szept. 20. – Bp., 1945. jan.): újságíró, lapszerkesztő. Iskolái befejeztével kereskedő tanonc, 1876-tól a Miskolcz c. lap belső munkatársa s a fővárosi politikai napilapok levelezője. 1882-ben a Miskolcz szerkesztője. Miskolcon megalapította a Borsod-Miskolci Közlöny c. társadalmi, gazdasági és szépirodalmi lapot, amelynek kiadótulajdonos szerk.-je volt (1883–91). Bp.-re költözött, a Pesti Naplóba (1892, 1895) s a Fővárosi Lapokba írt cikkeket, tárcákat. A Nemzet (1892–99), a Magyar Újság, a Magyar Nemzet (1899–1903) s alapításától Az Újság (1903–34) belső munkatársa, az utóbbi törvényszéki rovatvezetője. Tagja volt a Borsszem Jankó c. humoros hetilap szerkesztőségének. Egy nyilas igazoltatás során a Szt. István körüton agyonlőtték. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC00003/00423.htm>. Letöltve: 2009. április 17.

² Otto von Bismarck (1815–1898) német politikus, porosz miniszterelnökként (1862–1890) a parlament liberális többsége ellenére keresztülvitte a hadseregreformot és négy évig parlamenti felhatalmazás nélkül kormányzott. I. Vilmos császár 1871-ben birodalmi kancellárrá nevezte ki és hercegi rangra emelte. A „vaskancellárnak” nevezett Bismarck vezető szerepet vállalt a Poroszország elsőbbségét és a junkerek jelentős befolyását biztosító birodalmi alkotmány kidolgozásában. Pozíciója II. Vilmos trónra lépése után rendült meg, 1890-ben kényszerült lemondásra. In: Magyar Nagylexikon. Bp. 2001. Magyar Nagylexikon Kiadó. 4. kötet, 83–84. pp.

³ Az *Újság*: politikai napilap, amely 1903 decemberétől 1944 márciusáig jelent meg. Kezdetben Tisza István politikáját támogatta. Nem jelent meg 1919. május 14-től szeptember 28-ig és 1924. április 17-től május 6-ig. Liberális szellemű legitimista lappá vált, amelyet 1925. május 31-én betiltottak, majd július 12-én *Újság* néven, új számozással újraindítottak. Első felelős, majd főszerkesztője és kiadója Gajári Ödön. Felelős szerkesztője volt többek Ágai Béla, Kóbor Tamás, az utolsó főszerkesztője Makai-Petrovics György (1943–44). A lap munkatársai közé tartozott Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond. In: Magyar Nagylexikon. Bp. 2003. Magyar Nagylexikon Kiadó. 17. kötet, 894. p. valamint Voit Krisztina: A budapesti sajtó adattára. Bp. 2000. Argumentum Kiadó. 601. p. A szóban forgó írás az *Újság* 1938. április 10-i számának 27. oldalán jelent meg.

⁴ Kissinger így ír erről: „Egy hónapig tartó náci fenyegetés, osztrák engedmények és újabb alapos megfontolás után 1938. március 12-én a német csapatok bevonultak Ausztriába. Nem volt ellenállás, és Ausztria népe, sokan közülük örömmámorban úszva, úgy érezte, hogy megfosztva birodalmától és támasz nélkül maradva Közép-Európában, jobban jár, ha a jövőben Németország egyik tartományává válik, semmint mellékszereplő Közép-Európa színpadán.” In: Henry Kissinger: Diplomácia. Bp. 1996. Panem–McGraw–Hill–Grafo, 307. p.

számolni. „A nagy világtörténelmi aktus: *Ausztria egyesülése Németországgal* a mai napon végbemenő népszavazással befejezését kapja” – írja az *Ujság* szerzője. Utólag visszatekintve is sorsdöntő „aktusa” ez a huszadik századi európai történelemnek, s a liberális *Ujság* hasábjain, cikke első részében Aranyi jó érzékkel – mintegy a tragédiákat megsejtve – nyúl az antiszemitizmus témájához, fölelevenítve a bécsi zsidóellenesség történetét. Egy meglehetősen váratlan átmenettel – „a jelzett bécsi közéleti események idejében Magyarországon a publicisztika terén a legnagyobb tekintély Jókai Mór volt” – tér át Jókai „interju-anyagára” Bismarck herceggel. Ha írástechnikailag kissé meglepő is a fordulat, a tematika szellemi hídja jól látható: az Anschluss – vagyis Ausztria bekebelezésének – árnyékában a bécsi antiszemitizmus történeti fölvázolása után Aranyi úgy idézi vissza Jókai 1874-es írását⁵, hogy az 1938-as olvasónak világossá váljék, Bismarcknak semmilyen területi követelése nem volt az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben: „...nekem annyi terület sem kell, amennyi ennek a plajbásznak a hossza, szélessége. Meg kell jegyezmem – fűzte hozzá Jókai – a hercegnek ekkor egy akkora plajbász volt a kezében, hogy ha az egyik végét a mappán Berlinre helyezte volna, a másik vége leért volna egészen Konstantinápolyig” – írta 52 év múltán a huszadik századi publicista, ám pontatlanul idézte Jókait. A *Hon* főszerkesztője nem ekkor emlegette Konstantinápolyt, s a plajbász nála „csak” Triesztig ér. De nem ez az egyetlen tévedés a Jókai-cikk visszaidézésében, ám nézzük először az eredeti írást.

Jókai cikkét korántsem csupán *A hon* hasábjairól ismerhette az utókor, megjelent többször az író gyűjteményes köteteiben, s a forrás megjelölése nélkül teljes terjedelmében közölte az írást Jókai emlékének szentelt, 1904-es kötetében Szabó László⁶. Említi a cikket Mikszáth is a *Jókai Mór élete és kora* című lebilincselő kor- és életrajzában, megjegyezvén, hogy „Jókai A Hon-ban közzétett úti rajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást (ahol voltaképpen Bismarck volt a kihallgatott (...)).”⁷ *A Hon* első oldalán vonal alatt közölt írásnak pontosan ez a

⁵ Idézett cikkében Aranyi azt is megemlíti, hogy Jókai a jelzett korban „mint költő világhírű, mint politikus a legmagasabb rangbeli.” Mindenesetre az 1870-es évek elején már ismerték Európában és korának legnépszerűbb magyar regényírója, aki – mint Buzinkay Géza írja – „változó mértékben ugyan, de élete végéig szoros kapcsolatban maradt a sajtóval. 1847 és 1882 között folyamatosan szerkesztett lapokat, volt idő, amikor párhuzamosan hármat is. (...) Ugyanebben az évben (1858-ban – M.J.) a Bécsből Pestre áttelepült Magyar Sajtó c. hírlap főmunkatársa, 1862-ben szerkesztője lett, s tulajdonképpen az itt megkezdett, de felfogása szerint kevésbé független kiteljesített folytatásaként indította meg a következő év elején politikai napilapját A Hon címmel.” A Jókai szerkesztésében 1863. január 1-jén meginduló lapot később a „magyar Times”-nak becézték. In: Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet 1848–1918. Bp. 2008. Corvina, 44–46. pp. A szóban forgó cikk eredeti lelőhelye: Jókai Mór: Bismarcknál. A Hon 1874. március 3. 1. p.

⁶ Így például: Jókai Mór: Életemből, II. rész. In: Jókai Mór összes művei, Nemzeti Kiadás. Bp. 1898. Révai Testvérek Kiadása. XCVII. kötet, 426. p. és Jókai Mór: Útleírások. <http://mek.niif.hu/00800/00836/html/jokai32.htm>. Letöltve: 2009.03.02., valamint Szabó László: Jókai élete és művei. Bp. 1904. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata. 353–359. p.

⁷ Ld. Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp., é.n. Révai Testvérek Kiadása. II. kötet, 121. p.

tartalma: Jókai elbeszéli, hogy barátja, Braun Károly birodalmi képviselő „szíves közbenjárása” folytán juthatott be a „nagy államférfiuhoz”. Tudósítói pontosságú bevezetőben írja le, hogy Bismarck palotája a „legigénytelenebb külsejű az egész Wilhelm-strasséban”, s ehhez hasonlóan a „dolgozó és elfogadó szobában” sincs semmi pompa, vas nyugágy, vasszekrény, „a szoba közepén egy nagy íróasztal, a mellett ül a vas ember.” Ezután következik Bismarck aprólékosan precíz portréja, amely sokban emlékeztette az író Deákra, s „általában az egész arcz tökéletes eszménye – egy régi magyar alispánnak.” Jókai hiúságának nyilván hízelegetett, hogy Bismarck megjegyezte, még főhadnagy korában olvasta vendége legelső munkáinak ismertetését az Augsburger Allgemeine Zeitungban, „a mi ’még akkor’ okos lap volt.” Még egy tudósítói pillanatkép a bálba induló „imposans szépségű” hercegnő és „ragyogó, eszményi alakú” leánya megjelenéséről, majd elkezdődik a „kihallgatás”, amelyben Jókai jobbára hallgat, esetleg közbevet, netán „említésbe hoz” valamit, például a keleti kérdést. Ez tipikusan interjú-szituáció, még ha formális kérdések nincsenek is; ilyen helyzet – hogy ugyanis neves vagy éppen világhírű író nagy hatalmú, a maga korát erőteljesen befolyásoló politikus nézeteit teszi közkinccsé – sokszor adódott már a sajtótörténelem folyamán, ilyen volt például H. G. Wells interjúja Sztálinnal, Emil Ludwigé Mussolinivel vagy éppen Edgar Snow-é Mao Ce-tunggal.⁸ Ezek már mai értelemben vett lapinterjúk, ám 1874-ben még az újságfejlődésnek és a műfajtörténetnek egy korábbi szakaszában vagyunk, de ettől még a „Jókai-kihallgatás” ugyanolyan informatívan számol be Bismarck aktuális világpolitikai nézeteiről, mint tették a maguk korában a Sztálinnal, Maóval vagy Mussolinivel folytatott beszélgetések.

Bismarck herceg előbb azt fejtegeti, hogy a „dualisticus államforma Osztrák–Magyarország között fenntartandó”, majd a következő, az írás alighanem leg-hosszabb bekezdésében nagyon határozottan leszögezi, hogy a német diplomácia nem akarja „annectálni” az osztrák örökös tartományokat: „Isten őrizz! (...) S ugyan mit kezdenénk Béccsel mint határvárossal. Bécsnek és Budapestnek missioja van a keleten a civilisatio és a kereskedelem gazdag központjaivá alakulni.” (Bő fél évszázad múltán ezúttal is kiderült, hogy a történelem legfőljebb csak részben – vagy egyáltalán nem – ismétli önmagát, Hitler már nagyon is tudott mit kezdeni Béccsel mint határvárossal, s éppen ezért teljesen érthető, hogy Aranyi 1938-ban miért tartotta fölidézendőnek a Jókai-írást.) Bismarck két hosszabb monológja után a cikk második fele egyre inkább hasonlít az interjúhoz, a dialógus csíráit fedezhetjük föl benne: miután a herceg kifejtette, hogy „Oroszországnak nincs szüksége többé európai hódításokra”, Jókai reményét fejezi ki, hogy „Magyarországon (az oroszok ugyanis – M.J.) föl fognak hagyni a nemzetiségi izgatásokkal”. Ez bizony nem más, mint közbevetett megjegyzés, ha tetszik, ellenvetés, amint, hogy néhány sorral alább az az észrevétel is,

---

⁸ Ld. bővebben Christopher Silvester (szerk.): Szellemidézés. Biográf, Bp., 1994.

amelyben Jókai „bátorkodik” „gyöngé aggodalmát kifejezni netaláni uralkodó-váltás esetére.” A rövidülő eszmefuttatások és az ismétlődő közbevetések sorában az érzékeny vallási téma következik; miután Jókai tisztázta, hogy ő „kemény nyaku” kálvinista, azt is elmondja, Magyarországon a katolikusok „fölvilágosodott emberek, s ott vallásháborura táborot keresni senkinek sem sikerülend”, mire a herceg elmondja, hogy „mi véleménye van a pápának. Ez köztünk maradhat” – írja Jókai. A mai gyakorlatra lefordítva: amit Bismarck neki a pápáról elmondott, az off the record volt, csak hogy a modern beszélgetésekben ilyen esetben teljesen hallgatunk, a nem közlésre szánt anyagnak a témáját sem szoktuk megnevezni, tehát az olvasó nem tudja meg, hogy mi volt az adott tárgy, s azt meg végképpen nem, hogy arról mit fejtett ki interjúalanyunk. Jókai ennél őszintébb volt az olvasóhoz: elárulta neki, hogy beszéltek a vallási témáról, igaz, azt már nem, hogy mit. A találkozó záró szakaszában hangulatoldó, személyes hangvételű emlékezés következik a herceg magyarországi élményeiről, nevezetesen arról, hogy miként vásárolt lovakat, s ezenközben gyakran hallotta az Isten szót. A kecskeméti főbíró világosította föl Bismarckot, hogy „ezt a szót nem annyira imádságképpen, mint erő kifejezésül szokták használni erre mifelénk.” Jókai válaszul: „Ez bizony még most is úgy van.” Ekkor jött be a herceg titkára, s itt fejeződik be az egy órás „kihallgatás”, de még nem a cikk. Az utolsó bekezdésben már a publicista Jókai szólal meg, s persze ennek lett a legnagyobb visszhangja. Az utolsó bekezdés elején mintegy jelzi a szerző, hogy most ő következik: „Megjegyzem még – írja –, hogy beszéd közben folyvást két plajbász volt Bismarck kezében”, akkorák, hogy neki – Jókainak – „sétabotnak” is elég volna, „s mikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhítozik, azzal demonstrált, hogy ’ekkora darabot sem akarunk többé senkitől elfoglalni, mint ez a plajbász!’ Az igaz, hogy ’a z a plajbász’ a ’térképen’ egész Triesztig leérne.”

Vagyis nem Konstantinápolyig, ahogyan Aranyi az *Ujság* hasábjain, 1938-as cikkében írta, ami azonban a lényegen nem változtat, a publicista Jókai a plajbász-hasonlattal kibújt a kérdező-hallgató bőréből. Aranyi a megjegyzést tréfának nevezi, amely szerinte „országszerte viharos derűtséget keltett. De csakhamar kivették részüket az olvasóközönség felderítéséhez a *bécsi*, a *berlini* és a *párisi lapok is*.” Az *Ujság* szerzője úgy vélekedett, hogy a lapok a párbeszéd komoly részével „hasonló komolysággal foglalkoztak. De nem feledkeztek meg az interjú végére helyezett *Jókai-aperszüről sem*⁹ és – főleg a párisi lapok – sokkal intenzív (sic! – M.J.) kommentárokkal kísérték Jókai odavetett megjegyzését, mint amennyi a Jókai – és főleg Tisza Kálmán felfogása szerint – kívánatos volt.” A kérdés már most az, hogy mennyire tekintsük mérvadónak Aranyi Lipót értékelését a Jókai-írás – s kivált a csattanós befejezés – európai visszhangjáról.

⁹ Valóban ajánlatos inkább észrevételként, szellemes ötletként vagy megjegyzésként értelmezni a francia eredetű aperçu-t, mint a rövid műfajok kategóriájába besorolható glossza jellegű észrevételként vagy karcolatszerű jegyzetként. Ld. bővebben: Király István (főszerk.): Világirodalmi Lexikon. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. Első kötet, 376. p.

Ne hamarkodjunk el a választ. Egyfelől persze óvatosságra int, hogy a hitleri előrenyomulás időszakában a monarchia – s így persze Magyarország – iránt tanúsított bismarcki visszafogottságot jó politikai érzékkel, s persze nem minden célzatosság nélkül, állította előtérbe Aranyi – eljövendő tragédiákat is megsejtve –, de elemzésébe több pontatlanság is csúszott. Azt írta például: magyarországi élményeiről szólván Bismarck elbeszélte Jókainak, hogy kadet korában egy rettenetesen forró nyári napon megfürdött a Tiszában. Ámde erről *A hon* hasábjain egy szó nem sok, annyi sincs, csak – ahogy említettem – a lóvásárlást említi Bismarck. Azt is írja az *Ujság* szerzője, hogy „most már Jókai egyenesen áttért a Bécsben észlelhető 'Anschluss' mozgalomra”, s Bismarck szájába adja az alábbiakat: „Nézze kérem, soha nem titkoltam, hogy az osztrák–magyar monarchiának az én véleményem szerint a maga súlypontját *Budára kell helyeznie.*” Mondani sem kell, hogy az Anschluss kifejezés sehol nem fordul elő a Jókai-szövegben, s Bismarck nem Budáról, hanem Bécs és Budapest kelet-európai „missziójáról” beszélt. (Ami különben azt is jelenti, hogy – a Jókai-írás szerint – a birodalmi kancellár 1874-ben tudott már Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesüléséről.) Téved Aranyi abban is, hogy mikor közölte az írást *A hon*: „A legközelebbi vasárnap (ugyanis a berlini hazaérkezés után – M.J.) a 'Hon' első oldalán jelent meg a párbeszéd. A magánügyekre, a tiszai fürdésre vonatkozó rész szóról-szóra ugy, amint azt fentebb leírtuk.” Aranyi tehát biztos volt abban, amiben – mint láttuk – tévedett, ráadásul Jókai írása nem vasárnap, hanem keddi napon jelent meg. Az errátumok e sorát betetőzi a csattanó megmásítása: nála, ahogy már említettem, a plajbász Konstantinápolyig ért...

Jó okkal feltételezhetjük azt, hogy Aranyit, aki írása közreadásakor már 82 éves volt, memóriája hagyta cserben, nincs ugyanis nyoma annak, hogy az említett gyűjteményes kötetekben vagy Szabó László munkájában más szöveg jelent volna meg. Legfőljebb a textus lényegét nem érintő ortográfiai igazításokra lelhet a kései olvasó – például a Jókai korában használatos cz-kezt fölváltották c-k –, de másra, lényegi másításra nem. Ennyi pontatlanság után könnyű kézzel lehetne legyinteni a plajbász okozta derű nemzetközi visszhangjára: hajlamosak lehetünk elhinni, hogy ez inkább csak az idős hírlapíró emlékezetében létezett.

De nem így van, ennyi legalább és bizvást állítható, noha a további kutatás még alaposabban alátámaszthatja ezt a vélekedést. Tény ugyanis, hogy Bécsben és Berlinben is viszonylag gyorsan leközülték a Jókai-írás német fordítását. (További búvárkodásnak kellene kiderítenie, miként történt ez Párizsban.) A budapesti megjelenést mindössze egy nappal követte a bécsi: a tekintélyes *Neue Freie*

Presse március 4-i számának ötödik oldalán¹⁰ kisebb, a tartalmi mondanivalót nem érintő rövidítésekkel közölte a magyar író cikkét. Az osztrák napilapban az írás végén magyarul volt olvasható a forrás, igaz, névelő nélkül, vagyis így: Hon. Öt nappal a pesti közlés után 1874. március 8-án a berlini *Kreuz-Zeitung*¹¹ (írják *Kreutzzeitung*nak is) betűhív fordításban hozza nyilvánosságra a Bismarckkal folytatott beszélgetés anyagát „A magyar író és képviselő Jókai Mór Bismarcknál” címmel. A bevezető bekezdésből kiderül, hogy a fordítást az újság egy másik német lapból vette át, a Karl Braun képviselő – vagyis Jókai barátja és a Bismarckkal történő találkozás előkészítője – kiadásában megjelenő *Spenersche Zeitung*ból.¹² Tehát annyi mindenképpen elmondható, hogy napokkal a budapesti közlés után a német nyelvterület két legfontosabb városának néhány jelentős lapjában németül is olvasható volt Jókai cikke, s ennek alapján nyugodtan felté-

¹⁰ A *Neue Freie Presse* 1864-ben jelent meg először, miután a *Die Presse*t alapító August Zanggal csaknem a teljes szerkesztőség szakított. Az új lapot a régi *Die Presse* két szerkesztője, Michael Etienne és Max Friedländer alapította, s a NFP hamarosan a Habsburg-monarchia vezető újságjává vált, miközben a régi mind inkább veszített jelentőségéből, és 1896-ben meg is szűnt. A liberális polgárság lapjaként számon tartott újságba olyan szellemi nagyságok írtak, mint Eduard Hanslick, Theodor Herzl, Hugo von Hofmannstahl, Stefan Zweig, Felix Salten és Artur Schnitzler. Kiváló újságírók és korszerű technikai módszerek – például a rotációs eljárás bevezetése 1869 és 1873 között – öregbítették az újság hírnevét; folyamatos emelkedés után a lap példányszáma 1938-ban elérte az 59000-t. Hitler bevonulása hamar véget vetett a *Neue Freie Presse*nek, a nemzetszocialisták nem viselték el a lap polgári-liberális hangvételét: a lapot 1938 nyarán egy náci konroll alatt lévő gazdasági társaság kisajátította. A *Neue Freie Presse* 1939. január 31-én jelent meg utoljára.

http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclop.n/n350340.htm;internal&action=_setlanguage.action?LANGUAGE=en. Letöltve: 2009. április 24. A jelzett írás a *Neue Freie Presse* 1874. március 4-i számában jelent meg. Nr. 3420.

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=nfp&datum=18740304&seite=5&zoom=2>. Letöltve: 2009. április 14.

¹¹ A *Kreuz-Zeitung*ot az 1848-as német forradalom idején alapították Poroszország konzervatív körei, ideológiai fegyvernek tekintve a lapot. A Konzervatív Párt sajtóorgánumaként működött, noha soha nem nyilvánították hivatalos pártlappá. A Weimari Köztársaság időszakában hangot váltott ugyan – alkalmazkodni igyekezvén a megváltozott politikai környezethez –, de mindig Németország konzervatív köreit reprezentálta. A Nemzeti Szocialista Párt nyomására 1939-ben szűnt meg. <http://www.library.utoronto.ca/mediacommons/microtext/collection/pages/neuepreu.html>. Letöltve: 2009. április 18.

¹² A *Spenersche Zeitung*ot Ambrosius Haude könyvnyomtató és kiadó alapította 1740-ben. A lap eredeti neve: „*Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*”. Haude halála után 1748-ban Johann Karl Speneré – a lapot kiadó Haude und Spener közös cég résztulajdonosáé – lett az újság. A 19. század folyamán az egyik legnagyobb berlini napilap. 1874-ben a *National Zeitung*ba olvadt bele. http://de.wikipedia.org/wiki/Spenersche_Zeitung. A lap közelállhatott Bismarckhoz, az Írói és művészi körök Berlinben című, ugyancsak berlini újtjáról és szintén *A Honban* közölt cikkében Jókai is célzott erre: „Rokonszenvvvel találkozhatunk a Vossische Zeitung (156 év óta fennálló lap), Spenersche Z. (Bismarck orgánuma), Gegenwart (Lindau Pál lapja), Montagszeitung (Glasbrenner, a legnevezetesebb német humorista és publicista), a Börsen Zeitung stb. szerkesztősejénél, s ez a rokonszenv ránk nézve többet ér egy hadseregnél.” <http://mek.niif.hu/00800/00836/html/jokai33.htm>. Letöltések: 2009. április 24.

telezhetjük, hogy a budapesti írás valamennyire ismertté vált az európai sajtóban. Ezt látszik alátámasztani, hogy egy sziléziai lap is idézte a beszélgetés egyik legszórakoztatóbb passzusát: oroszországi vadászatai emlegetése közben Bismarck oroszul mondott valamit, amit Jókai „nem tudott megtartani”, ezért a „példabeszédet” a herceg megmagyarázta németül: „ha az orosz lop, annyit lop, a mennyi neki magának egy napra elég; de ha egyszer a német lop, az annyit lop, hogy a gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapra való is.” A birodalmi kancellár ezt abban az összefüggésben mondta, hogy „Oroszországnak nincs szüksége európai hódításokra többé....” Ám maga a kontextus valószínűleg kevésbé érdekelhette a Deutsches Sprichwörter-Lexikon szerkesztőit, akik ezt a passzust az oroszokkal kapcsolatos mondások közé vették föl, forrásként annyit jelölve meg, hogy ezt „közmondásként a német birodalmi kancellár, Bismarck herceg fejtette ki egy megbeszélésen, amelyet Jókaival, a magyar publicistával folytatott.”¹³

A nemzetközi visszhangot tekintve Aranyi emlékezete tehát valószínűleg jól működött, annál is inkább, mivel a Neue Freie Presse hasábjain március 5-én – tehát két nappal a pesti közlés után – megjelent egy ironikus hangvételű jegyzet is, – pp – aláírással.¹⁴ A csipkelődő és évődő, de nem bántó, még kevésbé sértő hangnemet az alcímben megjelölt fantázianév jelzi először: Bei Bismarck von *Jocus Maurai*. A *Neue Freie Presse* játékos kedvű jegyzetírója eltorzította Jókai nevét, de nem öncélúan, mert a latin „jocus” magyarul „tréfát” jelent. A csipkelődés folytatódik: Jocus Maurai mindjárt érkezése napján fölkeresi Bismarck herceget, akinek a munkaszobájában „minden vasból van, még a türelem is, ez a vastürelem jár az interjúvolóknak”. Élcelődik – pp – az eredeti cikkben is említett, az asztal alatt fekvő bernáthegyi szelindeken is, az viszont nem vasból, hanem tiszta ónból van, ha „nem téved”. Aztán a Deák-hasonlat következik: „Az évszázad minden nagy embere egy magyarhoz hasonlít”, „a nagy Napóleon például szembeötlően hasonlít egy öreg táblabíróhoz, de erről majd később, egyik regényemben.” Ha már minden vasból van, csak természetes, hogy Bismarck vasmarokkal szorítja meg vendége kezét, s megkérdezi közben: – Tud Ön magyarul? Jocus Maurai örömmel mond igent, mire a herceg csehül (!) biztosítja vendégét arról, hogy ő jól ért lengyelül és oroszul is. És végig ebben a stílusban; a kifigurázás némely fordulata olykor messze túlmutat a maga korán.

¹³ In: *Schles. Presse*, 1874, Nr. 109, S. 4. www.zeno.org/Wander-1867/A/Russe. Letöltve: 2009. április 25. Jókai publicistaként történő emlegetése nem nagy tájékozottságról árulkodik, de bizonytalanság övezi a *Schles. Presse* megjelölést is, mert több egykorú forrás csak az 1742-es alapítású *Schlesische Zeitung*-ról tud, amelyet Szilézia legnagyobb regionális lapjaként tartottak számon. Az eredetileg háromszor megjelenő, s napilappá 1828-ban váló újság Szilézia fővárosában, Breslauban (Wrocław lengyelül, Boroszló magyarul – M.J.) jelent meg. Írt a lapba a Sziléziát Poroszország számára megszerző II. (Nagy) Frigyes porosz király is. www.zeno.org/Meyers-1905/A/Schlesische+Zeitung. Letöltve: 2009. április 26.

¹⁴ *Neue Freie Presse* 1874. március 5. Nr. 3421. 7. p.

– Annektálja-e a herceg hamarosan Ausztriát? – így a kérdés, mire a válasz: – Ez „egyes egyedül” Magyarországtól függ; ha a dualizmus tartós, akkor nem gondolunk Ausztriára, ha nem – akkor még kevésbé foglalkozunk vele... A mindenkorai politikai titkokat feszegető, jól megszokott – s ezért szokványos – újságírói kérdés, illetve az arra adott válasz is egyfajta karikatúra: arra, hogy mit gondol Oroszországról, a herceg így válaszol: „En most Önnek fenntartás nélkül azonnal elmondom titkos gondolataimat Oroszországról, Franciaországról, Angliáról, Olaszországról és Liechtensteinről”.... Erre persze megijedt Maurai, hogy fogja mindezt megjegyezni, és ki hiszi majd el, hogy a herceg ilyen „ilyen nyílt szívűen” beszélt neki minderről egy hathasábos tárcára is elegendő mennyiségben. A jegyzetben most „szóhoz” jut a már említett bernáthegyi: egyszer csak elkezd ugatni. A herceg meg nevetni: elárulja vendégének, hogy mindig, amikor társalgás közben zavarba jön, diszkrétan rálép a kutya farkára; az ugatás megzavarja vendégét, ő meg elmondhatja kedvenc vadász anekdotáját. Végül a kancellár elővesz a szekrényből néhány titkos okmányt, s elnézést kért Jocus Mauraitól, hogy olyan sokáig vette igénybe drága idejét... Vendége kérdésére Bismarck azt válaszolja, hogy „annyit hozhat nyilvánosságra a beszélgetésből, amennyit csak akar”. – De ugye ezt nem tréfából (zum Scherz az eredetiben – M.J.) mondja? – tudakozódik udvariasan a vendég.

– Isten ments – így a válasz –, zum Hon.

Visszaadhatatlan szójáték – pp – részéről: a Neue Freie Presse jegyzetírójának német anyanyelvű közönsége Jókai lapjának nevében a Hohn német szót ismerhette föl, ami gúnyt jelent. „A herceg mosolygott, és mosolyogtam én is, remélhetően az olvasók is” – így végződik a jegyzet, de e csattanónál fontosabb nekünk az előző szójáték, amely – akár Jókai cikke – új életre kelt Aranyinál, 1938-ban az *Ujság* hasábjain. A hírlapíró szerint még „a Bismarckkal történt párbeszéd” napján a pesti kávéházakban megszületett az első vicc a találkozóról. Eszerint „a következő párbeszéd rekesztette be az interjút:

Jókai: Sprechen Sie das im Ernst?

Bismarck: Nein, ich spreche zum Hohn!”

Aranyi azzal zárja, „ilyen volt hatvan évvel ezelőtt Budapesten a kávéházi szójáték. A mai sem sokkal különb.” Vajon egykor, vagyis 1874-ben, a pesti viccgárdák olvasták – pp – jegyzetét a bécsi lap március 5-i számában? Netán Aranyi emlékezete formálta újjá a szócsavarintást? Csak találgatni tudunk, de a szórakoztatóan ironizáló jegyzet ismeretében kiinduló kérdésünkre nagyobb bizonyossággal tudunk válaszolni: Aranyinak alighanem igaza van abban, hogy a Jókai-írás nemzetközi visszhangot váltott ki. A további kutatás kiderítheti, hogy megfelel-e a valóságnak, amit Aranyi állít. Nevezetesen: Bismarck herceg, aki „a külföldi lapok révén tudta meg, hogy minő mulatságos szituációba került az ő, kivételesen történt párbeszéde egy idegen országbeli lapszerkesztővel, rendkívül megharagudott Jókaira.” Aranyi úgy tudja, a Reichsrat folyosóján

„szinte tajtékozva” mondta a kérdezősködő képviselőnek: „Jaj, csak költőkkel ne kezdjen ki az ember. Egy ötlet kedvéért keresztre feszítik a legszentebb igazságot”. S bár Jókai íróként, költőként járt nála, alapos okkal föltételezhetjük, hogy a „plajbász-aperszű” nem növelte Bismarcknál az újságírók s általában a sajtó – amúgy sem túl nagy – presztízsét. Ami a cikk nemzetközi ismertségét illeti, Arany állítását valamennyire Mikszáth is alátámasztja: említett művében arról írt, hogy a „kihallgatás” „átment onnan (ti. *A Honból* – M.J.) a világsajtóba; s azóta váltak ismertekké Bismarck eszméi e pontra nézve.” Igaz, Mikszáth egy szóval sem említi a „trieszti” tréfát, pedig a találkozóról nagyjából három bekezdésben beszámolván, megjegyzi, hogy „Bismarck éppen beszélő kedvében volt s egyszerű nyíltsággal fejtette ki Németország jövőendő magatartását s az osztrák–magyar monarchiára vonatkozó nézeteit.”¹⁵ Ennél többet azonban Mikszáth nem ír a találkozói tartalmi vonatkozásairól.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, hiszen konferenciánk témáját ez érinti a legközelebről: mi is a műfaja a Jókai-írásnak, amely *A Honban* megjelent? Ahogy már jeleztem, a *tudósító*, a kérdező és (ki)hallgató *riporter*, valamint a *publicista* egyaránt jelen van a szövegben, amelyet maga a közlő orgánus tárcának minősít, hiszen „A Hon tárczája” végig verzállal szedett cím alatt közölte a lap a sorozat címét (Utiképek), ez alatt a szerző következik (Irtá: Jókai Mór), s végül az írás tulajdonképpen címe, zurnaliszta, tehát nagyon informatív módon kiemelve a leglényegesebbet: Bismarcknál. (Így, c nélkül – M.J.) Hiszen mi lehet fontosabb annál az újságolvasó számára, mint hogy lapjának neves szerkesztője az akkori Európa egyik legbefolyásosabb politikusát kereshette föl?! Mégsem gondolom az opuszt tárcának, mert a szöveg túlnyomó terjedelmét a birodalmi kancellár nézetei foglalják el. Vagyis átfogó elemzések az akkori európai helyzetről: ezért nem riport, s ezért nem sorolható publicisztikai műfajok közé az írás. Amely tehát – tartalmát s nem formáját tekintve – a legközelebb az interjúhoz áll, s amelyet persze megemelték az akkor már az ország határain kívül is ismert, nagynevű szerző szépírói kvalitásai: mind a bevezető szemléletes portréja, mind a publicisztikus csattanó tanúskodik erről. Számomra ez csupán annyit jelent, hogy Jókai szintjén a műfaji határok valamelyest elhalványulhatnak – az ő írásművészetét meg sem közelítő szinteken is gyakran megfigyelhetjük ezt –, de ettől az írás még interjú; mai terminológiával: függő beszédben közölt, elemző véleményt tartalmazó interjú. Mikszáth nem használja e műfaji megjelölést – Jókai „úti rajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást”¹⁶ –, említett művében Szabó László, alig három évtizeddel a szöveg közzététele, s néhány hónappal Jókai halála után, viszont egyértelműen amellet foglalt állást, hogy „ez volt mindmáig a legérdekesebb interjú az egész magyar hirlapírodalomban”.¹⁷

---

¹⁵ Mikszáth i.m. 121. p.

¹⁶ Mikszáth i.m. 121. p.

¹⁷ Szabó i.m. 179. p.

Így látta ezt a vérbeli újságíró, Aranyi Lipót is, aki cikkében az „interju-anyag” közzétételéről, aztán „párbeszédéről”, végül „interjuról” írt. A sajtó felől közelítve – és a sajtóműfajok rendszerébe illesztve a művet –, ez a leglogikusabb besorolás, bár az író gyűjteményes köteteiben – a sajtóbeli megjelenéstől elszakítottan – kétségkívül könnyen minősíthető az írás az interjúnál jóval irodalmiasabban csengő tárcának, útirajznak. De azért van, ami e műfaji pontoskodásnál – meglehet: fontoskodásnál – sokkal lényegesebb: Aranyi – ha nem is filológusi pontossággal – a tragédiájához közeledő Európa közepén akkor nyúlt vissza a Monarchiát nem bántó, sőt szövetségesként bátorító porosz politikához, amikor Bismarck kései utóda a birodalmi kancellári poszton a bécsi bevonulással már megkezdte európai hódításait.

Nem kellett soká várni, s röviddel az Anschluss után, 1939 januárjában megszűnt létezni a liberális-konzervatív hagyományú osztrák sajtó egyik oszlopos tagja, a Neue Freie Presse. A *Hon* írását föllelevenítő ugyancsak a liberális sajtóhagyományt ápoló *Ujságnak* még maradt néhány éve 1944 márciusáig, s néhány hónap múltán bekövetkezett az agg Aranyi Lipót erőszakos halála, sok millió társával együtt esvén áldozatául az intézményesített és kíméletlen, kéjjel ölt antiszemitizmusnak.

De ez már végképpen nem a műfaj történet lapjaira tartozik.

(A szövegek idézésekor megtartottam az eredeti helyesírást és az adott újság tipográfiai jelzését a kurziválásra vagy ritkításra. M.J.)

Felhasznált irodalom

- Aranyi Lipót: *Jókai és Bismarck Az Anschluss alkalmából*. Ujság 1938. április 10.
 Buzinkay Géza 2008: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest, Corvina.
 Jókai Mór: *Bismarcknál*. A Hon 1874. március 3.
 Kissinger, Henry 1996: *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo.
Magyar Nagylexikon. 2001. Budapest.
 Mikszáth Kálmán é. n.: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Révai Testvérek Kiadása.
 – pp – : *Jocus Maurai bei Bismarck*. Neue Freie Presse 1874. március 5.
 Silvester, Christopher (szerk.) 1994: *Szellemidézés*. Budapest, Biográf.
 Szabó László 1904: *Jókai élete és művei*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata
Világirodalmi Lexikon. 1970. Budapest.
 Voit Krisztina 2000: *A budapesti sajtó adattára*. Budapest, Argumentum Kiadó.

TUDOMÁNYOK VONZÁSÁBAN

INTERJÚ ÉS NYELVÉSZETI KONVERZÁCIÓELEMZÉS

A kommunikációs folyamat megteremtése

„Az interjú mint sajtóműfaj és módszer” cím, a műhelybeszélgetés elnevezése, az olvasó (a műhelybeszélgetésre kiküldött Meghívó címzettje, a potenciális résztvevő) számára azt sugallja, hogy az interjú egyrészt sajtóműfaj – mint köztudott, az újságírás alpműfaja –, másrészt az újságírás egyik munkamódszere is – mint szintén köztudott. De a kutató számára azt is sugallja, hogy általánosságban véve módszer, valaminek a módszere, egy lehetséges munkamódszer, kutatói módszer, azaz valamiféle munkaeszköz... Újságírók, irodalmárok, médiaszakemberek, ismert médiaszemélyiségek között talán kisebbségbe szorult nyelvészként éppen ezért az interjúnak ezt az esetleg kevésbé köztudott vagy fókuszált funkcióját kívánom kiemelni, amelyet kutatásaim során magam is alkalmazok.

Saját nyelvészeti kutatási területem a konverzációelemzés (azaz magyarul beszélgetéselemzés)¹ tudományágához kapcsolódik, amely helyesebben inkább módszer, vizsgálata tárgya pedig a beszélgetés, a tágabb értelemben vett diskurzus: elsősorban a hétköznapi, spontán verbális kommunikáció, de az intézményspecifikus beszélgetés is, amennyiben ez az előbbinek egy specifikus formája (vö.: Bergmann 1988/3: 52 és Streeck 1983: 74). Ezt a viszonylag fiatal nyelvészeti (illetve eredetét tekintve szociológiai, etnológiai, etnometodológiai) tudományágot nem kívánom most semmiképpen sem ismertetni vagy népszerűsíteni, csupán néhány fontosabb vonását szeretném kiemelni, amely elvezet az interjúval való összefüggéséhez.

A beszélgetéselemzés a szöveget, a beszélgetést szociológiai jelenségként vizsgálja, s célja a társadalmi struktúrák működésének és újra regenerálódásának a feltárása, amelyhez a nyelv vizsgálata az egyik megközelítési mód. Központi tézise szerint a társadalom tagjai nem egy előre meghatározott szabályrendszerhez alkalmazkodva és azt megvalósítva működtetik a társadalmat, hanem a társadalom éppen tagjai interaktív együttműködése során, annak folyamatában, aktuálisan jön létre és dinamikusán regenerálódik újra és újra (Streeck 1987: 672). Ugyanez érvényes a nyelvre, a társas kommunikációra is, melynek szervezettsége a beszélgetőpartnerek interaktivitása során jön létre. A társalgás résztvevői a beszélgetésben egyrészt különböző tipikus, domináns vagy alárendelt szerepeket töltenek be (beszélő – hallgató, kérdező – felelő, kihallgató – kihallgatott, riporter – riportalany, levezető elnök – tag, stb.), másrészt rendelkeznek

---

¹ Magyar nyelvű ismertetéséhez ld. Iványi (2001)

egy bizonyos „társas arccal” is, azaz explicit vagy implicit (inkább implicit) módon kifejezésre juttatják bizonyos kategóriákhoz való hovatartozásukat, szociális pozícióikat is (szülő – gyermek, tanár – diák, hozzátartozó – idegen, stb.).² Ezek a hovatartozások dinamikusak, a beszélgetésben keletkeznek, megszűnnek és átalakulnak, kölcsönösen összefüggnek az alá-, illetve fölérendelt szereppel, és függőségi viszonyban állnak az önmagunkról, illetve másokról kialakított képpel is.

Egy interjú során tehát érdeklődésünk középpontjában a sajtó céljával ellentétben nem az információszerzés, (köz)vélemény-kutatás vagy a közönség művészi élményhez juttatása áll (hogy csak a legtipikusabbakat említsük), kutatásunk nem az emberek állításaira, hitére, ismereteire vagy bizonyos hozzáállására irányul, hanem a vizsgálat céljától függően valamely nyelvi jelenségre vagy az önmagunkról és másokról alkotott képek kommunikációban történő megjelenítésére, s az ezek keresztt metszetében létrejövő ön- és társpozicionálásra. Az interjúk szerepe csupán a kommunikációs folyamatnak a megteremtése, amelyben a kutatott nyelvi jelenségek vagy az önmagunkról, illetve másokról alkotott képek létrejöhetnek.

A cél tehát autentikus adatok generálása, melynek érdekében mi is bizonyos alapelvek figyelembevételével dolgozunk. A több európai ország kutatóival (nyelvészekkel, szociológusokkal, politológusokkal) együtt folytatott PARADYS nemzetközi projektben³ a következő szempontokat tartottuk szem előtt az interjúkészítés során:

1. A formális interjútechnikákkal szemben az interjúkat irányított beszélgetések formájában kell elkészíteni. Ennek érdekében hasznos lehet olyan irányelvek kidolgozása és alkalmazása, amelyek segítik a kérdezőt a megbeszélendő témák követésében és ellenőrzésében anélkül, hogy szigorúan követendő kérdések sorát rögzítené.
2. Az interjú tehát ne előre pontosan megfogalmazott kérdések szigorúan meghatározott sorozatából álljon, hanem legyen nyitott és rugalmas, adjon teret a téma körül kialakuló beszélgetés dinamikus kifejlődésének. Tegye lehetővé a beszélgetőpartner számára a spontán beszédet, az „elkalandozást”, az érintett témák tetszés szerinti kidolgozását és elmélyítését, a kezdeményezést: elbeszélések és történetek beszúrását, a témaváltást stb.

---

² A beszélgetés polarizáltságához vö.: Sacks & Schegloff & Jefferson 1978: 45–47, a kategorizáláshoz Hausendorf 2000 és Iványi/Kertész/Marincz/Máté 2003.

³ PARADYS (Participation and the Dynamics of Social Positioning) 2001 – 2004. A projekt keretén belül a géntechnikai szabályozások döntéshozó mechanizmusa során fellépő kommunikációs folyamatokat, valamint a polgári részvétel és konfliktusszabályozás lehetőségeit és határait vizsgáltuk a géntechnikailag módosított haszonnövények kibocsátásának kontextusában. Vö: Hausendorf, Heiko / Bora, Alfons (szerk.) (2006)

3. A kérdések igazodjanak a kérdezett gondolatmenetéhez, annak továbbvitelét szolgálják.
4. A kérdések ne sugallják a választ. Ne használjunk eldöntendő vagy egyszerű kiegészítendő kérdéseket, amelyekre a kérdezett rövid, esetleg egyszavas válaszokat adhat. Beszélgetőpartnerünk érezze, hogy szabadon választhat témát, véleményt, szabadon foglalhat állást. Részessítsük előnyben a kifejtendő kérdéseket (ki, mit, hogyan, miért...?).
5. Célunk elérése érdekében fontos a bemutatkozás és a pontos tájékoztatás az aktuális kutatásról, melynek érdekében az interjút készítjük, még akkor is, ha beszélgetőpartnerünkkel már ismerjük egymást.
6. A kérdező ne legyen túl formális, mintha csak a munkáját végezné, próbáljon tényleges érdeklődést mutatni a kérdezett véleménye és személyes tapasztalatai iránt, elkerülve még a látszatát is annak, mintha csak előzetes információit és elképzeléseit ellenőrizné.
7. A vizsgált folyamatban kialakuló kategóriák és pozíciók a folyamatban résztvevők ön- és társpozicionálásának függvényei. Vegyük figyelembe a kontextus által eleve adott⁴ különböző típusú szereplőket is.⁵
8. A különböző „szereplőkkel” készített interjúk összehasonlíthatósága nem az azonos kérdéseken nyugszik, hanem abban áll, hogy a kérdezetteknek összehasonlítható alkalmakat adunk az önmagukról és más, azonos területhez tartozókról alkotott képek létrehozására. Ebben a vonatkozásban két dolgot fontos kiemelni: a beszélgetés kezdeményezését és a beszélgetés strukturálását.
  - A beszélgetés kezdeményezése
 Sarkalatos pont a nyitó szekvencia: az előkészítő beszélgetés és az elsődleges kérdés. Döntő lehet az, amit magunkról mondunk – az interjú alany ugyanis bennünket is pozicionál. A beszélgetőtárs kapjon általános, érthető képet munkánkról. Kerüljük kutatásunk bizonyos kulcs- és szakszavainak használatát (mint pl. „szociális pozicionálás”); legyünk készek arra, hogy a kutatás céljait érintő további kérdésekre válaszoljunk.

⁴ Az említett eljárásban (géntechnikailag módosított növények kibocsátásának engedélyezési eljárása) ezek mindenekelőtt a polgár, a kérelmező fél és a hatóság képviselője.

⁵ Bár a riporterek az interjúalanyokat adott kategóriák képviselőiként kezelik, a megszólalók ezeket a kategóriákat nem feltétlenül fogadják el, illetve más riportalanyainkat nem a mi besorolásunk „prekonceptiói” szerint kategorizálják. Az általuk kialakított kategóriák az „eleve adottakkal” kölcsönös kapcsolatban vannak, többé-kevésbé és különböző módokon átfedek, alakítják egymást. Ebből a szempontból tehát itt is interaktívan történik a kategóriák kialakítása.

– A beszélgetés strukturálása

A beszélgetés irányelveinek kidolgozásakor állapítsunk meg tematikus blokkokat és olyan kérdéseket, amelyek a társalgás „elakadása” esetén továbbviszik a beszélgetést. Mivel a hangsúly továbbra is a nyitottságon és a természetességen van, ezért az előre átgondolt kérdéseket is rugalmasan hozzá kell igazítani a folyamatban lévő beszélgetéshez.⁶

1. Figyelembe véve az interjú irányított beszélgetés jellegét, a kérdező szerepe nem korlátozódhat kérdések feltevésére. Közbevetett, akár provokatív jellegű kijelentések is ösztönözhetik a kérdezettet véleménye bővebb kifejtésére, még akkor is, ha ezen kijelentések igazáról nem vagyunk meggyőződve.
2. Őszinte érdeklődésünk érzékeltetésére vegyünk részt aktívan hallgatóként is a beszélgetésben. Hallgatói visszajelzéseink (mint például „óh”, „tényleg?” „valóban”, stb.) még inkább ösztönözhetik a kérdezettet arra, hogy gondolatmenetét folytassa és elmélyítse.
3. Abban az esetben, ha a kérdező nem ért valamit, nyugodtan kérdezzen vissza, ezzel ui. egyfajta „javítási mechanizmust” eredményezünk a kérdezett fél részéről.

Míg az interjú mint sajtóműfaj esetében a beszélgetés felvételét a szelekció, a lényegtelen elemek kivágása követi, a konverzációelemzésben a második lépésként a rögzített anyag transzkripciója⁷ majd elemzése következik. Ellentétben a sajtómódszerrel, a konverzációelemzés nem „szelektál”, hogy mire lesz szüksége, s mire nem. Nálunk nincs hasznos anyag és nem hasznos, felesleges vagy hibás rész, nem tisztítjuk meg az anyagot a „zavaroktól”, a hibáktól, mert min-

---

⁶ Néhány javasolt tematikus blokk a PARADYS projekt interjúi során:

- vélemények az engedélyezési eljárással és a konkrét „esettel” (géntechnikailag módosított termékek kibocsátása) kapcsolatban
- milyen lenne az ideális engedélyezési eljárás
- tapasztalatok hasonló engedélyezési eljárásokkal kapcsolatban
- vélemények a géntechnológia veszélyeiről, kockázatairól

⁷ A felvételek átírása arra szolgál, hogy a beszélgetést az írás tartósabb, stabilabb állapotába transzformálja. Így nemcsak annak valódi folyamatát és tartalmát, hanem a lehető legpontosabb és legrészletesebb realizációs formáját is megtartja. Ennek megfelelően a transzkripció egy sor olyan különleges jelet is tartalmaz, amelyek a megnyilatkozás módját adják vissza, így a beszéd hangsúlyát, hangerejét, tempóját, az intonáció intenzitását, emelkedését és ereszkedését, zavarokat, megszakításokat, belégzést, kilégzést és aspirációt. Jelöli a szekvenciális jellemzőket (egy megnyilatkozás csatolását a megelőzőhöz, átfedéseket, szüneteket stb.), és az átíró egyéb megjegyzéseinek is helyet ad. A transzkripció elvégzése maga is része az elemzésnek, hiszen a vizsgálati cél érdekében feltételezhetően relevánsnak tartott tulajdonságok és jelenségek figyelembevételével már interpretálta az anyagot (vö.: Kallmeyer 1988: 1103).

den apróságot a rendszer részének, s releváns vizsgálati anyagnak tekintünk.⁸ A hezitáció, a nyökögések, a dinamikai jelek (tempó, intonáció, hangsúly, hangerő, nyújtások) egymással való kombinációjukban mind jeleznek valamit: a beszélgetés formai vagy tematikai kereteinek dinamikáját, a beszélgetőtársak hierarchikus rendjét, a beszélés jogáért való küzdelmet, a beszélők mentális és biológiai állapotát, a beszédszervezés folyamatának problémáit, stb. Általában éppen a „normálistól” való eltérés az érdekes, az árulkodó, az elemző éppen ezért úgy dolgozik, mint egy lélekbúvár vagy egy oknyomozó, aki a rejtett jeleket kutatja. Mindemellett azonban figyelembe kell venni a konverzációelemzés azon alapelvét is, hogy következtetéseinket magukból a rögzített nyelvi adatokból vonjuk le. Az elemzőnek tehát nem szabad a szöveggel kapcsolatban (ill. a beszélőről) kialakult általános intuícióit figyelembe vennie, vagy az elhangzottakat feltételezett okokra, érzésekre, kontextuális körülményekre visszavezetnie. A konverzációelemzés nem akarja (és nem is tudja) a cselekedetek pszichológiai okait feltárni (vö.: Bergmann 1988/2: 42).

Az elemzés célja: a rendszerességet felfedezni az anyagban, azaz annak a módját, ahogyan az adatokban rejlő, interaktív módon létrehozott rend szervezett és szabályszerű. Ehhez fel kell tárni azokat a problémákat, amelyeket a beszélgetés résztvevői a közösen létrehozott szabályelemek alkalmazásával megpróbálnak megoldani, s ezáltal megfigyelhető rendezettséget hoznak létre. Végezetül le kell írni azt a módszert, amelynek segítségével ezeket a problémákat „problémamentes problémákká” teszik és létrehozzák a rendszert. Az elemzés mindig lineárisan az időben előre halad (azaz „balról jobbra”), az elemző a már elhangzottat értelmezi egy esetleg még korábban elhangzott fényében.

Az elemzés kiértékelését a következtetések levonása, az eredmények összefoglalása követi. A már említett PARADYS projektben pl. a kutatás részeredményeinek egybevetése és az ebből levont következtetések levonása után, ill. annak alapján a kutatócsoport javaslatokat terjesztett elő az EU-nak, amelyek a döntéshozatali folyamatok hatékonyságának javítását szolgálják európai szinten. A módszer alkalmazott módszerként más interdiszciplináris kutatási területeken is hasznos eredményeket hoz. Segítségével többek között bizonyos rokon betegségtípusok elkülönítésére került sor (Gulich/Schöndienst 1999–2004), használták ügyfélszolgálati kommunikáció hibáinak feltárására és terápiás „kezelésére” (Fiehler/Schmitt 2002), eszközül szolgált dominanciavizsgálatban (politikai dominancia és befolyásoltság kimutatása) (Hámori Ágnes 2006), rendőrségi kihallgatások eredményeinek pontosítására a „bizonyítás” megalapozottságának érdekében (Sajgál 2006) vagy a pszicholingvisztika és kognitív nyelvészet helyettesítésére nyelvi zavarok feltárásánál (Iványi 2003) – hogy csak néhány terü-

---

⁸ A sacksi *order at all points (rend minden ponton)* premissza (Sacks 1984:22) alapján nem létezik „véletlen termék”. Minden szövegelemet a rendszer részének s releváns vizsgálati anyagnak tekinthetünk. Ezért nem szabad az adatok halmazát kizárólag megérzések alapján megtisztítani vagy kiegészíteni.

letet említsünk. Kialakulóban van továbbá olyan kutatás, mely egy tervezett nemzetközi projekt részeként azt vizsgálja, hogy hozzájárul(hat)-e, s ha igen, milyen mértékben, a különböző európai országokban használt tudományos beszélt német nyelv az európai identitáshoz.

Ezek a példák azt mutatják, hogy a konverzációelemzés igen eredményesen használja az interjút mint munkamódszert saját módszereivel és más tudományágak módszereivel együtt kombinálva is. Az interjú mint beszélgetéstípus, következőképpen hasznos módszernek és munkaanyagnak bizonyul a nyelvészeti kutatások terén.

Felhasznált irodalom

- Bergmann, J. (1988): *Ethnomethodologie und Konversationsanalyse. Kurseinheit 1–3*. Fern-universität – Gesamthochschule – in Hagen. Fachbereich Erziehungs-, Sozial- und Geisteswissenschaften.
- Gülich, E. / Schöndienst, M. (1999–2004): *Linguistische Differentialtypologie epileptischer und anderer anfallsartiger Störungen: Diagnostische und therapeutische Aspekte*.
<http://www.uni-bielefeld.de/lili/forschung/projekte/archiv/epiling/index.html>
- Fiehler, Reinhard/Schmitt, Reinhold (2002): *Das Potenzial der angewandten Gesprächsforschung für Unternehmenskommunikation: Das Beispiel „Kundenorientierung“*. In: Haß-Zumkehr, Ulrike/Kallmeyer, Werner/Zifonun, Gisela (Hrsg.): *Ansichten der deutschen Sprache*. S. 501–527 – Tübingen: Narr, 2002.
- Hámori Ágnes (2006): *Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson*. In: Magyar Nyelvőr 130, 129–165.
- Hausendorf, H. (2000): *Zugehörigkeit durch Sprache. Eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung*. Tübingen: Niemeyer.
- Hausendorf, Heiko / Bora, Alfons (ed.) (2006): *Analysing Citizenship Talk. Social Positioning in Political and Legal Decision-Making Processes*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins
- Iványi Zsuzsanna (2001): *A nyelvészeti konverzációelemzés*. In: Magyar Nyelvőr 2001/1, 74–93.
- Iványi Zsuzsanna (2003): *A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel*. Magyar Nyelvőr 127, 76–91.
- Iványi Zs., Kertész A., Marincz K., Máté N. (2003): *A társadalmi kategorizálás grammatikája és pragmatikája*, Modern Filológiai Közlemények 5, 5–24.
- Kallmeyer, W. (1988): *Konversationsanalytische Beschreibung*. In: Ammon, U. & Dittmar, N. & Mattheier, J. (szerk.): *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Halbband 2. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1095–1108.
- Sacks, Harvey (1984). *Notes on Methodology*. In: J. Maxwell Atkinson and John Heritage (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (pp. 21–27). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Sacks, H. & Schegloff, E.A. & Jefferson, G. (1978): *A Simplest Systematics for the Organisation of Turn Taking for Conversation*. In: Schenkein, J. (Hrsg.) (1978), 7–55. Schenkein, J. (1978): *Sketch of an Analytic Mentality for the Study of Conversational Interaction*. In: Schenkein, J. (ed.) (1978), 1–6.
- Sajgál Mónika (2006): *A beszédretorika módszerének alkalmazása az intézményes kommunikáció vizsgálatában*. Argumentum 2 (2006), 115–133.
- Streeck, J. (1983). *Konversationsanalyse. Ein Reparaturversuch*. Zeitschrift für Sprachwissenschaft 2.1. 72–104.
- Streeck, J. (1987): *Ethnomethodologie*. In: Ammon, U. & Dittmar, N. & Mattheier, J. (Hrsg.) (1987): 672–679.

Lénárt András

AZ ELBESZÉLT FORRÁSOK HASZNÁLATA A JELENKORTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

Az oral history szerepe és jelentősége

A történetírástól cseppet sem volt idegen a szóbeli közlésen alapuló információk felhasználása, de ez a történelemtudomány 19. századi intézményesülése folyamán kikerült a történetírási kánonból.¹ Míg Jules Michelet a francia forradalomról szóló munkájában még felhasználta a szemtanúk beszámolóit és visszaemlékezéseit, a szakterület önállósodásában oroszánrészt vállaló és rendkívüli hatású Leopold von Ranke a történész objektivitását éppen az írásos, megbízható forrásokból kinyerhető adatok elemzésében látta. A tényeken alapuló valóságról és objektivitásról alkotott koncepciójába nem fért bele a bizonytalan hitelű szubjektív források – naplók, memoárok, visszaemlékezések stb. – felhasználása.

Ennek – megítélésem szerint – két fő oka van. A történészek sokáig úgy gondolták, hogy a múlt olyan lezárt időszak (korszak), amelyet ugyan többféleképpen lehet értelmezni, de semmiképpen sincs direkt kapcsolatban a jelennel. A szemtanúk, résztvevők (emberek) megszólaltatása viszont óhatatlanul összeköti az érvényét veszett múltat a jelennel. A történelemtudomány viszont az írásos (olykor képi vagy más formában tárgyiasult) források alapján objektivitásra törekszik, s ebbe sehogyan sem illeszthetők a szubjektívnak tartott elbeszéltek források. A történelemtudományi felhasználásra mindaddig várni kellett, amíg a fenti tételeket ki nem kezdte a múlt és jelen kapcsolatáról, az emlékezés típusairól, a valóság és objektivitás fogalmáról és a társadalomtudós meghatározottságáról szóló, filozófiai indíttatású diskurzus.

Az emlékezés pszichológiájának kutatástörténetében két klasszikusra szokás hivatkozni. Maurice Halbwachs az *emléket* önmagában létező *képnek* fogja fel – az *emlékezésnek* azonban a nyelv, tehát egy társadalmi konvenciókon alapuló rendszer ad keretet, amiből az emlékezés kollektív volta következik.² Fredric C. Bartlett angol pszichológus az emlékezés konstruáló jellegére hívja fel a figyel-

---

¹ Erről a folyamatról, és általában az oral history elterjedéséről és használatáról a legszemléletesebb összefoglaló: Thompson (2000). Magyarul, főként Thompson könyvének felhasználásával Vértesi (2005)

² Halbwachs (1971) 128.

met, szemben a memória retrospektív vagy megismétlő vonásaival.³ Szerinte már az észlelés is szelektív és sémászerű, az emlékek felidézésnél pedig nem a részletekből állítjuk össze az egészet, hanem éppen ellenkezőleg, egy séma, általános benyomás alapján konstruáljuk meg a valószínű részleteket, melyek valójában attitűdjeinket hivatottak igazolni. Emlékeinket összefüggő történetekben meséljük el, ez utóbbiak pedig rendszerezés és szelektálás eredményei. Szükségszerűen a jelenből, az utólagos történészek tudatában szerkesztjük múltra vonatkozó történeteinket, amelyek a történész előtt narratív formában, szövegszerűen jelennek meg. Ezek a szövegek képezik a tudományos elemzés tárgyát. A szövegekben óhatatlanul összekeverednek a fiktív és tényszerű elemek, amelyek szétválasztása, szerencsés esetben külső források – elsősorban primer levéltári dokumentumok – bevonásával lehetséges. De még ha találunk is ugyanazon témára írásos anyagot, vajon mennyiben igazolják vagy cáfolják egymást a szóbeli és az írásos források? Véleményem szerint inkább egymás relativizálására szolgálnak, ami nem azt jelenti, hogy egyiket vagy másikat ki kellene venni a vizsgálódás alól – bár ez is járható út –, hanem valamilyen hipotézis szerint érvelnünk kell valószínűségük vagy éppen valószínűtlenségük mellett. Az esetek jelentős részében azonban ilyen „kellemetlen” problémák fel sem merülnek, hiszen az elbeszélt történetekhez nem kapcsolódnak írásos dokumentumok, így aztán az elbeszélt történeteken, a szövegeken keresztül a szemtanú személyét – motivációit, önmegjelenítését, történetészövését – és társadalmi meghatározottságát kell vizsgálnunk. A személyesen elbeszélt történetek, az úgymond, „jelentéssel bíró” élettörténet ténykérdések eldöntésére alkalmatlan, ám a múlt megértéséhez, az egyén személyes és társadalmi identitásának, ebből következően a társadalmi közeg megismeréséhez kiváló forrás.

A szóbeli források felhasználása szempontjából a másik fontos tényező a valóság fogalmáról alkotott képzetek megváltozása. Míg hagyományos filozófiai értelemben egyetlen történeti „valóság” létezik, s annak leghivatottabb tolmácsolója és bemutatója a történész, addig a hermeneutikai felfogás szerint a valóság és igazság fogalmai viszonylagosak, mivel maguk is közös észlelések és emlékek termékei. Igazság és valóság nem önmagukban léteznek, hanem (kon-szenzuson alapuló) kollektív konstrukciók.

Az emlékezet kapcsán talán a legtöbbet idézett gondolkodó Jan Assmann, aki elméletében megkülönbözteti a kollektív emlékezet két fajtáját: a *kulturális* és a *kommunikatív* emlékezetet. Míg a kulturális emlékezet a már rögzült tradíciókat, mítoszokat és nem utolsósorban a történeti elbeszéléseket öleli fel, a kommunikatív emlékezet olyan emlékek elbeszélését és átadását jelenti, amelyekben a múlt személyesen átélt élményeken alapul.⁴ A kétféle emlékezetet az oral history lényegében összeköti, hiszen személyes emlékekre kérdez rá, majd az elemzés

---

³ Bartlett (1985) 288.

⁴ Assmann (1999)

és/vagy közzététel során instrumentalizált formába önti azokat. A személyes emlékezet külső, kutatói beavatkozás nélkül is kölcsönhatásban áll a kulturális emlékezettel.⁵ Lutz Niethammer hívta fel a figyelmet arra a gyakran előforduló és mások által is tapasztalt jelenségre, amikor a visszaemlékezők általános, a médiában tált nagy történelmi eseményekhez kapcsolódó narratívához, elbeszélési módokhoz igazítják saját emlékeiket, és csak ritkán „feledkeznek meg” az egyéni elbeszéléseiket jelentősen befolyásoló köztörténeti beszédmódokról.⁶ Így aztán inkább tipikus történetek hangzanak el, melyek csak akkor válnak egyedivé, amikor az elbeszélők a visszaemlékezés-folyamban a szerepükből kiesve saját történeteiket is „beleszővik” szövegükbe.

Az interjúzásnak tehát meg kellett küzdenie a történettudományos létjogosultságért, mert miközben az antropológiában, szociológiában, pszichológiában és nem utolsósorban a sajtóban meglehetősen sikerrel elterjedt kutatási technika, illetve műfaj lett, addig éppen a szubjektivitás tartott távol sok történészt és társadalomtudóst az interjúk használatától.⁷ Az objektivitás azonban épp olyannyira relatív fogalom, mint a valóság vagy igazság. Részben a kutatók személye, attitűdjei, társadalmi meghatározottsága, részben az írásos dokumentumok keletkezése, formai követelményei és mindebből következő érvényességük korlátozottsága kezdik ki az abszolút objektivitást. Ezek a források meghatározott követelmények és hagyományok alapján készültek, a legegyszerűbb számsorok mögött különféle kategóriák és mintavételi eljárások, a legszárazabb jegyzőkönyvek háttérben pontosan rekonstruálhatatlan beszédaktusok, hatalmi viszonyok állnak.⁸ Az írásban fennmaradt dokumentumok a valóság egy szemszögből megalakított kis szeletét tükrözik, de csak saját rendszerükben érvényesek, abból kilépve könnyen irrelevánssá válnak, és semmiképpen sem foghatjuk fel őket tényként.

A szubjektív, éppen ezért a történelmi tények elemzése szempontjából megbízhatatlan hitelességűnek tartott források azon a perifériális területeken – például az indiánok, a kisebbségek, a munkásság története – törtek be a történetírásba, ahol írott források alig vagy egyáltalán nem születtek. A gyarmatokon élő őslakosok, az indiánok, az éppen csak megkapaszkodó bevándorlók, az egyszerű munkások kutatásához elengedhetetlenül szükséges volt a szóbeli források használata, különben ezeknek a társadalmi rétegeknek az élet- és mentalitástörténetéről nem rendelkeznenk semmiféle társadalomtörténeti tudással.⁹

---

⁵ A történelemtudomány és emlékezet kapcsolatának tudománytörténeti áttekintését lásd Gyáni (2000).

⁶ Niethammer (2002) Idézi Tóth (2005)

⁷ Azért a sajtó történetében sem volt egészen akadálytalan az interjú elterjedése. Lásd a kötet több írását.

⁸ Gyáni (2007) 38.

⁹ Valójában, ahogy korábban is utaltam rá, újságírók és néprajzkutatók kezdték először alkalmazni a módszert a 19. század végén. Rövid összefoglaló: Kovács (2007) 271.

A oral history kutatás történetének még oly vázlatos áttekintésekor is két szálon érdemes elindulni. Az egyiket nemzeti történelemnek nevezem, és ide sorolom a nagyjából lehatárolható, helyi nemzeti történelmi események emlékeztetésének és a társadalmi csoportoknak a kutatását. Ilyen lehet a spanyol és görög polgárháború, a francia és angol gyarmatbirodalmak összeomlása, a kommunisták hatalomra jutása a kelet-európai országokban, majd a rendszerellenes politikai tömegmegmozdulások, felkelések a Szovjetunió csatlós államaiban. A másik, egyetemes igényű kutatási terület a holokauszt, amelynek emlékezete önmagában hatalmas interjú anyag előállítását eredményezte – ez utóbbinak kifejtésére hely hiányában itt nem vállalkozhattam.

Az oral history módszer elterjedésében óriási jelentősége volt az amerikai chicagói iskolának.¹⁰ Képviselői a városi élet közvetlen megfigyelésére és dokumentálására törekedtek, amelyben nélkülözhetetlen szerep jutott az interjúkészítésnek, illetve az adatközlők élettörténetének. A városi *underclass* életét és problémáit több nagyhatású mű dolgozta fel, amelyek mögött interjúk százai álltak.¹¹ A másik terület, ahol szubjektív forrásokat is felhasználó könyv született a bevándorlásról. Znaniecki és Thomas klasszikus szociológiai műve *A lengyel paraszt Európában és Amerikában (1918–20)*, amelyben több forrástípust – köztük parasztok levelezését és önéletírást is – elemeztek, illetve közreadtak.¹² Közben a gyarmatokon kutató antropológusok is mind nagyobb figyelmet szenteltek az adatközlők élettörténeteinek,¹³ és a gazdasági világválság kezelésére életre hívott New Deal program keretében is rengeteg interjú készült a munka nélkül maradt írókkal, újságírókkal. Az egész országra kiterjedt program felvételi anyagából hatalmas adattárat hoztak létre.¹⁴ A chicagói iskola szemléletét vitte tovább Studs Terkel rádiós újságíró, aki népszerű és több mint négy évtizedig vezetett beszélgetős műsora mellett hétköznapi emberekkel is sok interjút készített. Leghíresebb művei: a *Nehéz idők (Hard Times, 1970)*, melyben a világválságra és a munkanélküli létre emlékeznek vissza a megkérdezettek és a *Munka (Working, 1974)*.¹⁵

Az oral history intézményesülése a negyvenes évek második felére tehető. Allan Nevins, újságíróból lett történész olyan prominens közéleti személyekkel készített interjúkat, akik döntéshozóként, pozícióik folytán aktívan alakították a gazdasági–társadalmi–politikai életet. Az 1948-ban a Columbia Egyetemen

---

¹⁰ Thompson (2000) 61.

¹¹ Zorbaugh (1929); Shaw (1930, 1938)

¹² Thomas – Znaniecki (2002–2004)

¹³ Ebből a tradícióból ered például Oscar Lewis magyarrá is lefordított műve a *Sánchez gyermekei*. Lewis (1968)

¹⁴ Starr (1996) 56.

¹⁵ Terkel (1970, 1974.) A *Munka* című könyvnek az alcíme is beszédes: *Emberek beszélnek arról, hogy mit csinálnak egész nap, és mit gondolnak arról, amit csinálnak.*

megalapított első modern oral history központ elsősorban a társadalmi elit időszűk tagjait kívánta megszólaltatni.¹⁶ Ezt követően az amerikai egyetemeken sorra alakultak az oral history csoportok és gyűjtemények.

A hatvanas évek végére az oral history elitista irányultságát felváltották a társadalom kisebbségi, marginalizált rétegeit felkarolni igyekvő, jelentős társadalmi elkötelezettségű kutatási programok. Az oral history-ra támaszkodó mozgalom olyan társadalmi csoportok életének és gondolkodásának jobb megismerését segítette elő, amelyek hagyományos, írásos formában nem tudták megjeleníteni önmagukat. Esetleg írni sem tudtak. Észlelhetők ugyan a tágabb társadalmi környezetet, de a többségi társadalom nem nyújtott lehetőséget számukra az önmegjelenítésre, távolról tekintett rájuk, hamis sztereotípiákkal illette őket. A vizsgálódási fókusz megcserélő, a „történelem alulnézetből” jellegű oral history kutatás a hetvenes évek elején már annyira megerősödött, hogy több országban is tudományos társaságok és központok alakultak a bázisán.¹⁷

A legnagyobb hatású, több kiadást megérő oral history munka szerzője Paul Thompson angol történész. Thompson 1978-ban nem csupán gyakorlati útmutatóval szolgált az oral history-t alkalmazó tudósoknak és az élet más területein tevékenykedő embereknek, hanem olyan további kutatásokra buzdított, amelyek emberléptékűvé, demokratikussá, mindenki számára művelhetővé teszik a történelmi megismerést.

Máig vitatott kérdés viszont, hogy mire alkalmasak az oral history források. Megítélésem szerint az elméleti megközelítések változásai meghatározzák, és egyben szakaszolják az oral history készítés és felhasználás módszereit. Az újabb elméleti megközelítések ugyanakkor nem törekedhetnek a korábbiakat kizáró, minden vizsgálati problémát egy csapásra megoldó szerepre, inkább újító szándékú kísérleteknek tekinthetjük őket, melyek időnként óhatatlanul öncélúak is lehetnek.

Tóth Eszter Zsófia összegzését alapul véve három egymásra épülő oral history megközelítést állapíthatunk meg.¹⁸ Az első évtizedekben tényeket, bizonyító erejű állításokat vagy cáfolatokat kerestek az akár ismert közéleti személyekkel, akár egyszerű munkásokkal készített beszélgetésekben. A szövegek leirataira lényegében írásos forrásként tekintettek, melyek ugyanolyan hitelt érdemlően bizonyítottak tényeket, mint az eredeti írásos anyagok. A későbbiekben a szerzők eltávolodtak a pusztá tényrögzítés ideájától, és az interjúkat írásos dokumentumok helyett már kulturális, társadalmi, pszichológiai konstrukciónak fogták fel. A kutatók – legfőbb képviselőjük a fent említett Thompson – ráébred-

---

¹⁶ Starr – Baum (1996) 38–59.

¹⁷ 1967-ben az USA-ban az Oral History Association, Angliában 1973-ban az Oral History Society alakult meg, majd Bolognában (1976) és Chichesterben (1979) is létrehoztak hasonló központokat.

¹⁸ Tóth (2005) 78–99.

tek, hogy a sok kis, önállóan létező történetből nem áll össze átfogó, objektív történet. A nyolcvanas évektől, részben a nyelvi fordulat (linguistic turn) hatására, kezdtek vizsgálat tárgyává tenni a szöveg megformáltságát, stílusát, a tartalmi mondanivaló és a kifejezési mód egymásra reflektáltságát.¹⁹ A kutatók felfigyeltek arra a jelenségre, hogy a kérdezők is alakítják a beszélgetést, és ezért korántsem mindegy, hogy mit sugallnak, mit mutatnak meg magukból a visszaemlékezőknek. A társadalmi normák, a vélt vagy valós elvárások alapján határozták meg a beszéd irányultságát, megformáltságát.

Alessandro Portelli már a nyolcvanas évek elején nagy hangsúlyt fektetett az interjúkészítés körülményeinek vizsgálatára és lejegyzésére.²⁰ Kutatócsoportjában nemcsak a beszéd tartalmát, hanem az írásban eltűnő, de a beszédben önálló jelentéstartalommal bíró intonációt, beszéd sebességét, a hangszín változásait, a testbeszédet is jelölték.²¹ Lutz Niethammer és munkatársai szintén kiemelten kezelték az interjúkészítés folyamatát a nyolcvanas évek második felében, az NDK iparvárosaiban felvett interjúk során. A kutatók azt is feljegyezték például, hogy mikor és feltehetően milyen okból kapcsolatták ki az interjúalanyok felvevő készüléket. Ezek az apróságnak tűnő dolgok az elemzés során jelentékenyen befolyásolták a szövegek értelmezését.²² A nyolcvanas évek második felétől a legkülönbébb közösségekkel és csoportokkal vettek föl beszélgetéseket – bevándorlók, migránsok, etnikai kisebbségek, vallási közösségek, katonák, háborús veteránok, feministák, anyák stb. – a legváltozatosabb interjúkészítési és elemzési módszerek igénybevételével.

Az elbeszélte történetek készítése és feldolgozása mára bevett társadalomtudományi kutatási módszer, illetve kutatási terület lett. Újabb és újabb interjúkon, visszaemlékezéseken alapuló, tudományos igényű művek születnek.²³ Az elbeszélte források készítése és feldolgozása épp annyira sokrétűvé vált, mint a felhasználásuk. Beszélhetünk – többek között – emlékezeti, tudományos, tanúságtévő, trauma feltáró, ismeretterjesztő, politikai célú funkciókról – habár a funkciók sokszor keverednek és nehezen szétválaszthatók. A keletkezett szövegek

---

¹⁹ A szöveg és idő, a szöveg és lét kapcsolatát vizsgáló kérdések a filozófiát már Heidegger munkássága óta foglalkoztatják. A társadalomtudományba a nyelvtudomány közvetítésével kerültek. A „linguistic turn”-ról bővebb kifejtést lásd.: Kisantal – Szeberényi (2003) 413–442.

²⁰ A német szociológusok hasonlóan érzékenységet mutattak a szövegkonstrukciókkal szemben. Például: Schütze, Fritz (1982)

²¹ Chamberlain – Thompson. (1998) 148.

²² Niethammer – Plato – Wierling: (1991)

²³ A Magyarországon megjelent kötetek mellett az utóbbi években több vezető történeti és szociológiai folyóirat szentelt tematikus számot az oral history-nak, illetve a történelem és a pszichológia kapcsolatának: *Korall* 21–22. sz. 2005. november; *Múltunk*, 50. évf. 2005/4; *Aetas* 22. évf. 2007/2, *Replika* 2007. ősz. Megjelenés előtt áll az *Aetas* visszaemlékezések elemzését tartalmazó tematikus száma.

keletkezésük ideje és helye, információtartalmuk, terjedelmük, közreadásuk formája és nem utolsósorban az elbeszélők és kérdezők személye, kettejük interakciójának jellege szerint teljesen különbözők lehetnek, de abban azonosak, hogy minden esetben a személyes vonások hangsúlyozására/bemutatására törekednek.

Felhasznált irodalom

- Assman, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, 1999. Atlantisz.
- Bartlett, Fredric C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, 1985. Gondolat.
- Chamberlain, Mary – Thompson, Paul (Eds.): *Narrative and Genre*. London–New York, 1998. Routledge.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. Napvilág.
- Gyáni Gábor: *Miért paradigmátikus az oral history?* Replika 58. 2007. szeptember. 38–39.
- Halbwachs, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei*. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Francia szociológia (Válogatás)*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi.
- Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: *A történetírás "nyelvi fordulata"*. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. (szerk.) Bódy Zsombor – Ö. Kovács József., Budapest, 2003. Osiris. 413–442.
- Kovács Éva: *Interjú módszerek és technikák*. In: *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Kovács Éva. (szerk.) Budapest, 2007. Néprajzi Múzeum–PTE.
- Lewis, Oscar: *Sánchez gyermekei*. Budapest, 1968. Európa Könyvkiadó.
- Niethammer, Lutz – Plato, Alexander von – Wierling Dorothee: *Die volkseigene Erfahrung. Eine Archeologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR. 30 biografische Eröffnungen*. Berlin, 1991. Rowohlt.
- Schütze, Fritz: *Narrative Repräsentation kollektiver Schicksalsbetroffenheit*. In: Lämmert, E. (Hg.): *Erzählforschung*. Stuttgart, 1982. Metzler. S. 568–590.
- Shaw, Clifford: *The Jack Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago, 1930. University of Chicago Press.
- Shaw, Clifford R. – McKay, Henry D. – McDonald, James F. – Hanson, Harold B. – Burgess, Ernest W.: *Brothers in Crime*. Chicago, 1938. The University of Chicago.
- Starr, Louis: *Oral History*. In Dunaway, David K. – Baum, Willa K. (eds.): *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Oxford, 1996. Altamira Press. 38–59.
- Terkel, Studs: *Working: people talk about what they do all day and how they feel about what they do*. New York, 1974. Pantheon Books.
- Terkel, Studs: *Hard Times: an oral history of the great depression*. New York, 1970. Pantheon Books.
- Thomas, William Isaac – Znaniecki, Florian: *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. Budapest, 2004. Új Mandátum – Max Weber Alapítvány
- Thompson, Paul: *The Voice of the Past*. Oral History. Oxford, 2000. Oxford University Press.

- Tóth Eszter Zsófia: *Klió és az oral history*. Múltunk, 2000. 3. sz. 165–177.
- Tóth Eszter Zsófia: *Munkásság és oral history*. Múltunk, 2005. 4. sz. 78–99.
- Vértesi Lázár: *Oral history. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei*. Aetas, 2004. 1. sz. 158–172.
- Zorbaugh, Harvey: *Gold Coast and Slum. A Sociological Study of Chicago's Near North Side*. Chicago, 1929. University of Chicago Press.

Széchenyi Ágnes

IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS ÉS INTERJÚ

Az alany igényli, hogy birtokolja a szöveget

Vezér Erzsébet emlékének

Tanulmányomban egy sajátos szemszögből vizsgálom az interjút. Arról gondolkodom, példák, köztük személyes példák nyomán is, hogy a (hosszabb terjedelmű) *irodalmi interjúk*, legyenek azok az életútra vagy más központi témára összpontosító beszélgetések, miként lehetnek segítségére az irodalomtörténetnek, milyen módon bővítik az irodalomtörténet forrásait.¹ Nem a mára gyakorlatilag végtelen számú *egyedi* író-interjúval foglalkozunk, hanem az archívumok kutatási irányával, a különböző típusú tematikus beszélgetéssorozatokkal és az ezekből létrejövő kötetekkel. S ezek közül is csak néhányal.

Irodalomtörténeti alapfogalmak című könyvében², az egyik első szisztematikus magyar irodalomtudományi munkában (1931) Thienemann Tivadar írja a következőket: „A napisajtó a konkrétumokat keresi, az irodalmilag elvont papírosnyelv helyett is az élőszóhoz közelebb eső kifejezéshez vonzódik, talán mindvégig színtelennek érzi az írott stílust, legalább erre mutat, hogy egyik jellegzetes irodalmi formája, az *i n t e r j ú*, az irodalmiságtól mentes szóbeli közvetlenséget akarja megrögzíteni a betűk által. Az interjú eredetét egy angol újságíróra szokás visszavezetni, de alapformáit ott fedezhetjük föl Luther *Tischgespräche*iben, Goethének Eckermannal való beszélgetéseiben, hol az élőszó és az írás különmeműsége és az élőszó pótolhatatlansága tudatossá vált.” A idézetben érdekes kettősséget látunk. Azt először is, hogy interjú műfaját Thienemann egyfelől a napisajtóhoz, vagy ahogy ő mondja, az idő-sajtóhoz köti. De *eredetében* sokkal korábbra datálja, mint a sajtó térfoglalása és magasabbról is eredezteti, ugyanis a művészetből vezeti le. A bő három és félszáz évvel korábbi

---

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Rádió sok „közös” interjút készítettek. A rádió elsősorán a publikálási fóruma a portré- vagy tematikus beszélgetéseknek. A saját hangon való megszólalással közelebb hozza az író, lehetőséget ad arra, hogy az olvasó mögé lásson az alkotói folyamatnak, értelmezési segítséget kapjon a művekhez és beavattasson a közönség elől elzárt irodalmi életbe, írói kapcsolatrendszerekbe.

² Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs: Danubia Könyvkiadó, 1931. 185.

1566-ban kiadott Luther-kötet³ és a hozzá közelebbi, de szintén közel száz évvel azelőtt megjelent Goethe-beszélgetéseket említve meghatározásában.

Az irodalmiság és a szóbeli közvetlenség együtt jelentkezik az irodalmi interjúkban. Azok az interjúk, amelyekről én beszélek, nyelvükkel, kifejező készségükkel visszavezetnek az irodalmisághoz, hiszen megszólalóik, a beszélők, a nyilatkozók ebben az esetben írók. De a Thienemann említette „alapforma” vagy eredetminta már azt sugalmazta, hogy jelentékeny alkotók esetében az élőbeszéd megörökítése is értelmes és fontos feladat volt, ha esetleges is. Messze vezetne most annak taglalása, hogy a beszélgetés-formáját öltő irodalmi művek milyen mértékben rokoníthatók a későbbi leszármazottal, az interjúval. A kérdés azonban megérne egy tanulmányt.

Csakhogy – visszatérve a szóbeliséghez – a beszéd, bár az emberi kommunikáció magától értetődő elsődleges formája, kizárólag jelen idejű közlésre alkalmas. Még Thienemann fogalomgyűjteményének készültekor sem létezett mindenki számára használható adatrögzítő eszköz.⁴ A 20. század első felében a beszélgetésekről feljegyzések készültek vagy emlékezetből reprodukálták az elmondottakat. A sajtó fénykorában, az előző századfordulón is így készültek az interjúk. Még a rádió megjelenése (1925) sem hozott különösebb változást, néhány évtized múltán is kuriózumot jelentettek a *hangos* megszólalások.⁵ A célzott tartalmú és terjedelmes interjúkra még további évtizedeket kellett várni.

Vezér Erzsébet vezetésével 1963-ban kezdődött meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban az irodalmi tárgyú hangfelvételek, interjúk készítése.⁶ Ő volt az, aki a múzeumi hangfelvételek publikálásával elfogadtatta az élőbeszéd felhasználását az irodalomtudományban. Kiderült, hogy az interjúk, a hangszalagos rögzített

---

³ *Tischreden*. Magyarul: Asztali beszélgetések. Fordította Márton László. Budapest: Helikon, 1983.

⁴ 1877-ben készült el az első fonográf (Thomas A. Edison), 1887-ben a gramofonon (Emil Berliner). 1931-ben mutatta be az RCA Victor amerikai rádió és hanglemeztársaság mutatta be először a kísérleti stádiumban levő 33 1/3 fordulatszámú hosszan-játszó lemezt. Az első magnetofont 1929-ben készítették. A magnetofon tömegessé azonban csak jóval a II. világháború után vált.

⁵ Ma is eseményszámba megy, ha egy-egy nagy író a saját hangján szólal meg, olvas verset. Ld. a Petőfi Irodalmi Múzeum „Aranyhangok” című CD-sorozatának darabjait vagy a legutóbbi kiadványok egyikét, amely Babits Mihály hangján ad közre verseket.

⁶ Az interjúk mint lehetséges források ekkor már más területen is szóba kerültek. A Párttörténeti Intézet keretei között hivatalosan 1962-ben hozták létre a Visszaemlékezés-gyűjtő Csoportot (VEGy). Mint az elnevezés mutatja, nem csak illetve akkor még nem elsősorban interjúról, hanem memoárokról volt szó, ebből nőttek ki a magnetofonos beszélgetések. A politika ekkor lényegében (voluntarista) megrendelő szerepben jelentkezett. Az 1948-ban létrehozott Munkásmozgalmi Intézet feladata a kommunista múltra vonatkozó dokumentumok összegyűjtése volt. A megrendelésre készülő visszaemlékezésekről és interjúzástól a dokumentumok szaporítását lehetett remélni és elvárni – bizonyos mértékben befolyásolva a történelmi múlt tényeinek súlyát. Ezzel kapcsolatban ld. Kerekasztal-beszélgetés az Intézet múltjáról, jelenéről, jövőjéről létrehozásának 50. évfordulóján. *Múltunk*, 44. évf. (1999) 1. sz. 202–215.

beszélgetések nem is csak az irodalmi muzeológiát, de az *irodalomtörténeti kutatásokat* is szolgálják.⁷ (A 60-as évek elején az irodalmi muzeológia sem volt még elfogadott diszciplína.) Vezér Erzsébet személyében intézmény volt. Elsősorban Ady-kutató volt, s amikor az interjúzásnak nekifogott, még éltek néhányan, valóban csak néhányan, akik személyesen ismerték a költőt vagy inkább a hozzá egykoron közelállókat. Az első interjúi (és leletmentő levelezése) Ady nyomait kutatta.⁸ Eörsi Istvánnal együtt Vezér Erzsébet készítette „a nagy” Lukács György interjút is 1971-ben. Abban, hogy a nagybeteg Lukács megnyílt, az is szerepet játszott, Vezér Erzsébet egyike volt a Lukács szemében legnagyobb-nak tekintett Ady Endre kritikai kiadásában közreműködőknek. Azaz az interjú-voló *személye* (vagy értékrendje, személyisége) itt is fontos.

Vezér Erzsébet interjúi igen sok esetben segítettek abban, hogy emigráns hagyatékok, iratok visszakérüljenek Magyarországra. Ha megnézzük az Adyról (és József Attiláról) készített interjúit, a megszólalók között bizony többségben vannak a hazájukat elhagyni kényszerültek.⁹ Többszörre baloldali vagy a baloldalhoz kötődő emigránsokról beszélünk ez esetekben. A szocialista kultúrpolitika legitimációja szempontjából fontos volt, és egyre fontosabb is lett, a Nyugattal fenn-tartott kapcsolat. Az archiválási céllal készült interjúk az új, az itthoni szellemi vérkeringésbe korábban be nem kerülhetett információkkal, tényanyaggal, értelmezésekkel szolgálták az irodalomtörténetet, nem egyszer érintettek tabutémákat is, és egyben mutatták a haza nyitottságát is az emigránsok, disszidensek felé.¹⁰

⁷ A tágabban vett „oral history” itthoni felhasználásáról és problémáiról ld. Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *AETAS* 22. évf. 2007. 2. szám 5–30.

⁸ Lesznai Anna, Lukács György, Dienes Valéria, Fenyő Miksa Tabéry Géza, György Ernő interjúk, Vészi Margit Adyra vonatkozó naplójegyzetei, Ady Endre levelei Vészi Margithoz. *Irodalmi múzeum I. Emlékezések*. Szerkesztette Vezér Erzsébet. Budapest: PIM, 1967. A kis stencilezett kötet könyvritkaság.

⁹ Ld. a Fenyő Miksával, Darvas Livel, Hauser Arnolddal, Lesznai Annával, Gyömrői Edittel, Ignótus Pállal, Hatvany Bertalannal, Cs. Szabó Lászlóval készített beszélgetéseit. Vezér Erzsébet: *Megőrzött hangok. Válogatott interjúk*. Válogatta és szerkesztette Eörsi István és Maróti István. Budapest: PIM, 2004.

¹⁰ Vezér Erzsébetet vélt (és lényegében valós) ellenzékiisége miatt távolították el a PIM hangtárából a hetvenes évek elején. Csak akkor még ismeretlen volt ez a fogalom. Nekrológiájában ezt írta Eörsi István: „Amikor egyszer 1971-ben bement a munkahelyére, néhány kitűnő kollégája éppen a szobáját, a fiókjait kutatta át. Bár nem találtak bűnjelet, rögvest nyugdíjazták, és tartózkodóbb állampolgári magatartásra intették. Nyugdíjasnak azonban nem volt túl kíváló, én rögvest nyugtalandíjasnak kereszteltem el. Ekkor kezdte meg franciaországi és amerikai portyázásait, irodalmi és történelmi szempontból felbecsülhetetlen értékű kéziratokkal, kiadványokkal és könyvformában máig kiadatlan magnós interjúkkal tért haza. Ha kutatásait valamiért éppen nem támogatta a Legfőbb Mecénás, akkor saját megtakarított pénzén folytatta őket tovább. Az így összegyűjtött zsákmányt tudományos intézeteknek, könyvtáraknak adományozta.” *Népszabadság*, 2003. július 6.

A kezdeti interjúk kiforratlan kérdezői technikával készültek. Az elsődleges cél információk rögzítése volt. Amikor Vezér Erzsébet már igen beteg volt, magam is szerettem volna közreműködni abban, hogy rengeteg interjújából egy gazdag, az ő portréját is felmutató kötet formálódjon. Interjúinak egy-egy példánya nálam volt, talán van ma is. Minden túlbecsülhetetlen értékük ellenére elborzadtam attól, hogy a leírt, nem autorizált példányok mennyi hibát tartalmaznak. Hibás évszámokat, nemegyszer – hiszen idős emberek beszéltek – évtizednyi tévedéseket, s a beszélők levegőben maradt hangsúlyai miatt, illetve a gépelők hibájából mennyi elírást, bizonytalanságot, kétértelműséget. Nem mertem a szövegekhez hozzányúlni, még a korrekciók jól látható, egyértelmű jelzésével sem.¹¹ Ezen felül azzal a problémával sem tudtam volna megküzdeni, hogy mit csináljak az interjúk végén található beszélgetés töredékekkel. A hangtárban őrzött (és leírt) nyers beszélgetések gyakran végződnek az általános kérdéssel, hogy *mire emlékszik még?* Ez a levegőben lógó, kevésbé célra tartó kérdés sokszor hozott még elő fontos emlékeket egy-egy interjú végén. Tipikusan nehéz probléma, mit kezdjünk az ilyen fontos, mégis „löttyögő” információkkal, hiszen lehet, hogy soha, senki nem fogja használni a szövegeket, elnyeli őket a felejtés.¹²

Vezér Erzsébet utóda a PIM hangtár élén Kabdebó Lóránt lett. A Vezér Erzsébet alapozta hangtár bővült és nagy ütemben fejlődött. Kabdebó Lóránt nemcsak szervezője volt a hangtár tevékenységének, de az egyik legkiválóbb és legszorgalmasabb interjú-készítő is. Az irodalmi interjúk nagyon széles skálán mozognak. Elkülönítő szempont lehet eleve az is, hogy milyen tartamot fognak át a beszélgetések. A mennyiség szempontjából a szélső pontot két hatalmas publikált emlékfolyam jelenti: Szentkuthy Miklósé és Határ Győzőé. Mindkét életút-interjút Kabdebó Lóránt készítette.¹³ Közös a két beszélőnél, hogy életművük „különc” életmű, mindketten kísérletező emberek, írói és emberi gesztusaik, életvitelük még az alkotó embernél megszokotthoz mérve is szertelen. Mindketten vallomásos nagy értelmezők, az interjúik írói szerepük tovább stilizálása, kiteljesítése. Ebben az esetben jó, ha az interjú készítőjét magát is érdeklik egyfelől az apró részletek, van türelme meghallgatni, sőt előhívja azokat az emlékezetből. Másfelől pedig jól érzékeli, hogyan tágulhat egy-egy interjú az alkotáslektan, folyamatrajz vagy éppen a társadalomtörténet felé. Itt megmutatkozik, hogy az ún. életút-interjúnál elvileg (és szinte gyakorlatilag) nincsen időkorlát.

Az interjúk jól körülírható csoportja a *tematikus* interjú. Ebből a szempontból négy (!), kötetű formálódott interjú-sorozatra emlékeztetek itt, ezeket is

¹¹ A *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk* c. kötetet Eörsi István és Maróti István szerkesztették, a sajtó alá rendezésben és a jegyzetek készítésében Balogh Csaba, Eörsi István és Kemény Aranka vettek részt.

¹² A megoldási javaslatom egy név- és tárgymutatóval ellátott anekdota-tár lett volna.

¹³ Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988, 680 p. Határ Győző: *Életút I–III*. Szombathely: *Életünk*, 1993, 1994, 1995, 254 p, 484 p, 476 p.

Kabdebó Lóránt készítette.¹⁴ Mindegyik egy-egy kijelölt témát jár körül tíz vagy akár húsz íróval. *A háborúnak vége lett* – mint a címe is mutatja – az 1945 és 1947/48 közötti évekről, az irodalom intézményrendszerének, folyóiratainak újbóli megindulásáról (illetve már beszűküléséről), a megszólaltatottak akkori helykereséséről, a háborús traumák lezárásáról és az új ambíciókról, tervekről szól. A különböző nézőpontú beszélgetések együtt majdhogynem *korszak-monográfiává* szélesednek. *A Műhely titkai* egy-egy mű, azaz szöveg megszületését mutatja be. Feltárja az életrajzi mozzanatok, beavat a keletkező szöveg esztétikájába, az alkotói dilemmákba. *A Sorsfordító pillanatok* címet kapta az a beszélgetéssorozat, amely egy-egy életszakaszt, politikai vagy egzisztenciális eseményt, döntő fordulatot jár körül. *Az Elvesztett otthonok* – a cím Vas István 1942 és 1947 között született első visszaemlékezés-kötetéről kapta címét – nemcsak épületeket, lakásokat sirat, hanem kultikus mesterek dolgozószobáinak hangulatát idézi fel, műhelytitkokról és tárgyi vonatkozásokról szól, és anekdotákat őriz meg. *A nemzet szellemi és történelmi folyamatoságát* biztosító beszélgetéssorozatok voltak ezek, a 20. századi irodalmi modernséghez, a *Nyugat*-hoz való újbóli és nyilvános visszaforrást, visszanyúlást szolgálták a beszélgetések. Esterházy Péter szavát idézte a kötet bevezetője: „A posztmodern kelgyó önmaga farkába harap”.¹⁵ Ezek a beszélgetések örökítették meg a *Nyugat* harmadik nemzedéke hang- emlékeit.

A jó irodalmi beszélgetéseknek is elengedhetetlen feltétele a bizalom. Elsődlegesen az interjú sziituáció megteremtésében és fenntartásában, de végül az interjúk utóéletét, archiválást vagy publikálását tekintve is. S akkor most hadd legyek itt személyes. Hadd mondok el életem első nagy-interjújának nyitányát.

Bizonyos vagyok benne, hogy az irodalomtörténetet segítő mélyinterjú-típus *nem a pályakezdők* műfaja.¹⁶ Ennek némiképp ellentmond a magam példája. Egyetem után néhány évvel kezdtem interjúkat készíteni, nem csak úgy bele a világba, hanem céltudatosan. Későbbi kandidátusi dolgozatom a *Válasz* című folyóirat problémáival foglalkozott. Az 1980-as évek közepén felkerestem mindazokat, akik kapcsolatban voltak az 1934 és 1938 illetve 1946 és 1949 között működött orgánnummal. A felkeresettek sorrendben Szentkuthy Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Sötér István, Keresztury Dezső, Püski Sándor és Kerék

¹⁴ Az interjúk döntő hányada a Magyar Rádió Irodalmi osztálya közreműködésével készült, a beszélgetéseket az irodalmi műsorok többször is sugározták. A kötetek később kiegészültek már, csak a hangtár által őrzött, de szerkesztett beszélgetésekkel is.

¹⁵ Ld. a *Nyugat* kultúrpolitikai recepciójának történetét. A témáról a centenáriumi konferenciák anyagában is bőven van információ.

¹⁶ Nemcsak a kérdező életkora tényező természetesen, hanem az alanyé is. Azzal is számot kell vetni az interjú kapcsán, milyen idős a kérdező, mennyire van involválva a történetekbe, milyen a saját életéhez való viszonya stb. Az igen idősek esetén egy komoly interjúkészítő – ha nem is ezekben a pszichológiai terminusokban –, de számot vet az Erik Erikson által utolsó pszichoszociális válságnak nevezett életkori szakasz nehézségeivel.

Mihály voltak. Csupa idős, 70–80 éves emberhez kerestem és találtam utat. A kíváncsiságért is igen hálásak voltak a pályájuk lezárására készülők. De kellett még valami. Aki jó akar lenni a szakmájában, bármi legyen is az, hozzá kell még tegyen ehhez valamit, ami csak ő. Megpróbáltam én is.

Az első alanyom Szentkuthy Miklós volt, a nagyműveltségű, ultrasznob, kísérletező író. Róla tudtam, hogy ruhatárában őriz egy püspöki ornátust, azaz katolikus szertartási öltözetet, s azt évente legalább egyszer magára ölti, felmegy a Gellérthegy tetejére vagy a Várhegyre, s hajnalban vagy szürkületben, kiválasztottak kis csapata élén megáldja a várost. Frivolitás volt ez a javából, kegyeltsértés és tiszteletlenség – egyszersmind magasrendű, sajátos hit. Első látogatásom előtt a Ferenciek tere kegyesüzletében vásároltam egy kis fém serleget, a szemközti patikában egy csomag ostyát, s egy pogácsaszaggatóval kerek áldozati ostyát szúrtam ki a fehér olvadékony anyagból. Egy üveg (mise)bor még – így állítottam be. A siker teljes volt. Az interjú jól sikerült – ezzel nem lett volna baj, hálás, oldott beszélő volt, nagy értelmező, mesélő. De még a barátságába is fogadott, és ettől fogva a felesége tanított latinra.

S itt hadd mondok el ellenpontosul egy kudarcra végződött másik interjú-történetemet. Miután megvoltam a *Válasz* szépiróinak történetével¹⁷, felkerestem a folyóirat agrárszakértőjét, Kerék Mihályt.¹⁸ A beszélgetés töredéke megvan – de nem lett előle kerek, publikálható egész. Kerék Mihály már betegeskedett, közelebb volt a 90-hez, mint a 80-hoz. Az élete a koalíciós korban megtört, s másokkal szemben még mindig nem tudott és nem mert beszélni az ún. kényes kérdésekről. Hiába volt a felkészült érdeklődés – a siker elmaradt. A beszélgetés mindinkább zihálásba torkollott, egyre nehezebben vette a levegőt, ahogy a kérdések nehezültek a számára. A történelem nagyobb erővel szólt bele egy emberi sorsba, pályájába, sem hogy azt az utókor kíváncsisága feloldja. Vagy mégis: mielőtt eljöttem, visszaintett. Feleségével levetetett a polcra néhány könyvet, az akkoriban antikváriumokban sem kapható munkáit a telepítésről, a földbirtokpolitikáról, a szociálpolitika kérdéseiről, s odaajándékozta nekem őket. Annyi ereje volt, hogy a négy kötet egyikét dedikálja. Elbocsátott békében. Ha rá gondolok, ha az ő munkáival foglalkozom, máig hallom a becsukódó lakásajtón át is kihallatszó fullasztó köhögését.

Volt másfajta kudarc is, azt is a politikailag és a társadalmilag meg nem emésztett kérdések körüli nem egyértelmű közbeszéd okozta, ha másképpen is. Ez az eset Keresztury Dezső interjújához kötődik. A készülő faggatózásról tudott a koalíciós korszakbeli *Újholdat* ekkor évkönyv formájában feltámasztó Nemes

¹⁷ Szentkuthy Miklós (PIM Hangtár K 317□318), Vas István (K 321□323, 452, 471), Weöres Sándor és Károly Amy (K 330), Sötér István (K 362□363 és 439), Keresztury Dezső (K 455□456), Márkus István (K 466, 158, 499, 500), Püski Sándor (K 463–465).

¹⁸ Sőt, még önéletrajzi visszaemlékezése sem, amit még a 70-es években küldött el Saád Józsefnek, aki azt utóbb megjelentette. „... hivatásom a mezőgazdaság” *Korall*, 19–20. 53□75. A visszaemlékezésről az interjú készítésekor nem tudtunk.

Nagy Ágnes és Lengyel Balázs, s már a beszélgetés előtt azt kérték, hogy náluk jelenjen meg a beszélgetés.¹⁹ A megjelent szöveg – azon túl, hogy már Keresztury Dezső előtt én javítottam az élőbeszédet, illetve az élőbeszédből adódó laza és nem is feltétlenül logikus szerkezetet – két ponton tér el a felvett interjútól. Az egyik „húzás” magától Keresztury Dezsőtől eredt. Elmondott egy történetet – jelezve, hogy utóbb talán meggondolja a közzétételét –, de hangsúlyozva, mindenképpen el akarja mondani. Ez Elek Artúrnak, a *Nyugat* finom tollú műkritikusának az öngyilkosságára vonatkozott. Történetesen baráti-irodalmi vendégség volt a ház egy másik lakásában azon a napon, amikor Elek Artúr öngyilkos lett. A vendégség meghívottjai között volt Keresztury Dezső és Szabó Lőrinc is. Az egyik távolabbi lakásból hallatszott erős dobbanás után szaladgálás kezdődött a házban, s a cselédség jött is a hírrrel, az Elek nagyságos úr föbe lőtte magát. A döbbenet torokszorító pillanataiban Szabó Lőrinc azt mondta, jól tette, ez a sors várt volna rá. Mindez az interjúban azért hangzott el, mert Szabó Lőrincet 1945 utáni igazolóbizottsági eljárás alá esett, sok emlékezés állt ki Szabó Lőrinc mellett vagy éppen ellenkezőleg, s erről kérdeztem Keresztury Dezsőt.²⁰

Az interjú másik sarkalatos pontja Révai József személyének megítélése volt. Keresztury Dezső a kultúrpolitikus *tehetségéről, szellemi kvalitásáról* és 1945 táján mutatott problémaérzékenységről beszélt elismerőleg a magnetofon számára. Nem a tényleges szerepéről, és főleg nem a Rákosi-féle rendszer berendezkedése utáni működéséről szólt, azzal szemben határozott fenntartásai voltak Keresztury Dezsőnek is. Ez nem volt a beszélgetés része. Az újholdas szerkesztők azonban nem fogadták el Keresztury Dezső mondatait és igen hosszas beszélgetések után rávették a nyilatkozót, hogy semmiféle pozitívumot ne társítson Révai József nevéhez. A cenzúrázás magyarázata paradox módon éppen a korábbi cenzúra volt, a politikai diktatúra illetéktelen beavatkozása az irodalom szférájába. Az ún. újholdasok hallgatásba kényszerülése vagy éppen dacosan vállalt elhallgatása a Rákosi-korszakban, az ebből adódó bénulás és gátlás, ami még a 80-as évek közepén sem oldódott. A magnetofonos felvétel és a kész szöveg összemérhető, a PIM hangtára őrzi az eredeti verziót.

Még két példát emelünk ki az interjú-folyamokból, ahol a kérdező és a kérdezett viszonya feltűnő eredményre vezetett. A kérdezett mindkét esetben Réz Pál, a *Holmi* főszerkesztője, évtizedeken át könyvkiadói szerkesztő, igazi irodalmi ember. Néhány éve Parti Nagy Lajos készített sok órás beszélgetést vele. A diskurzus különösen sok mindenre kiterjedt. Az egyetemi és kollégiumi évektől, az irodalmi élet számos kérdésén át a magánéletig, a feleség elvesztéséig, a

¹⁹ Keresztury Dezső: A két *Válasz* körül. *Újhold-Évkönyv* 1986/1. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986. 410–427.

²⁰ Azóta megjelent Kabdebó Lóránt *Szabó Lőrinc „pere”* c. kötete, amely a kérdést részletesen elemzi. Az interjúról, amelyen pedig Kabdebó Lóránt is jelen volt, nem esik szó a kötetben.

személyes babonáig. Parti Nagy Lajos egyszerre beavatottként és kíváncsi hallgatóként, nagy respekttel a kérdezett iránt, hívta elő az emlékeket. Az interjú főszereplője természetesen a kérdezett volt, de mégis érzi a hallgató, az olvasó, nem mindenki tudott volna ilyen feltárulkozást előhívó beszélgetést készíteni. A másik emlékezetes Réz Pál interjút egy igen rátermett fiatal riporternő, Veiszer Alinda készítette a Magyar Televízióban. A különbség itt a kérdező és a kérdezett között ötven (!) év volt, azaz unoka–nagyapa viszonyban állt a két személy. (Az előző esetben csak huszonhárom év volt a különbség. Ez is több persze, mint egy nemzedéknyi.) Az élő legendával szembesülve felkészülten, de gyanútlanul és kívülről kérdezte alanyát, a beszélgetés emberi arcot mutatott, örökített meg. És a kérdezett láthatóan őszintén megrendült, amikor a fiatal beszélgetőtárs korunk Osvátjának nevezte.

A szakmai faggatózások sorában külön rangot képviselnek a szerkesztő-kritikus Domokos Mátyás interjúi, illetve kötetei.²¹ *A pályatárs szemével*²² című interjúkötet műfajmegjelölése így hangzik: *négykezes tanulmányok*. S valóban: a kérdező személyisége, irodalomfelfogása ez esetben épp oly hangsúlyos, mint a megkérdezetté. A kötetből kiolvasható, hogy a kérdező személyesen, szakmai egzisztenciáját tekintve teljes mértékben involválódott a beszélgetésekbe, hogy lételeme volt az irodalom. És bár interjúkból áll a kötet, a mondottak súlya, értéke okán a fülszövegbe az interjúnál magasabb rendű műfaji meghatározás került. S valóban – ez esetben értelmezhető ez a tartalmi minősítés.

Külön blokkba sorolhatók az írói műhelyekben tett látogatások, az *atmoszféra- és hangulat-interjúk*. Ezeknek a beszélgetéseknek egy íróatárs, Bertha Bulcsu, az *Élet és Irodalom* publicistája volt a nagymestere.²³ A kérdező itt az alkotók *személyiségjegyeit* kereste. A beszélgetéseket a tárgyi környezet jellemzése vezette be, s olyan – egyébként ismétlődő, majd mindenkinek feltett – kérdések zárták a beszélgetést, mint például az, *álmodni szoktál, vannak visszatérő álmaid?*; vagy *mondj egyakkora összeget, amit soknak tartasz*, vagy például, *a nappalokat szereted-e jobban vagy az éjszakákat*. Közben esett szó az irodalom szerepéről, az írói magatartástípusokról, a próza, a líra és a dráma aktuális kérdéseiről. Bertha Bulcsu gesztusai – ezek persze nem olvashatók az írott szövegekből, láthatatlanok maradnak – részei voltak a beszélgetéseknek. Ezek a beszélgetések a legszélesebb közönség számára is érdekesek voltak, ezért adta őket közre a több tízezer példányban megjelenő *Élet és Irodalom*.²⁴ (Igaz, abban a politikai

²¹ Az itt nem elemzett másik fontos kötetet beszélgetéseit Lator Lászlóval közösen készítették. *Versekről – költőkkel*. Budapest – Pozsony: Szépirodalmi – Madách, 1982.

²² Domokos Mátyás: *A pályatárs szemével*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982.

²³ Bertha Bulcsu: *Írók műhelyében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, *Délutáni beszélgetések* uo. 1978.

²⁴ Az *Élet és Irodalom* a lap fénykorában, a 70-es évek végétől, a 80-as évek elejétől kb. 60 ezer példányban jelent meg.

korszakban, amikor az irodalom szinte kötelezően vitt valami irodalmon túli feladatot, a szépirodalmi könyvek példányszámai is magasak voltak.)

Utóbbi példáinkban, Kabdebó Lóránt köteteinél, Domokos Mátyás, Bertha Bulcsu interjúinál már *szerkesztett* beszélgetésekről esett szó. Ez egészen más-fajta minőséget képvisel a hangzó beszélgetésekhez képest. És itt lényeges pont-hoz jutunk, az archiváláshoz. Mi az interjú útja, honnan hova kerül? A magnós beszélgetéseket általában a készítő intézmények leírják, az adatokat egyeztetik és javítják az interjú alanyával. Az élőbeszédet gyakorlatilag *mindig* javítani kell, ha írásban akarjuk közzétenni.²⁵ Az interjú-alany igényli, hogy alakítsa, stilisztikailag kiigazítsa, *birtokolja* a szöveget. Az interjú alanyának elvitathatatlan a joga ahhoz, hogy legjobb formájában jelenjen meg a nyilvánosság előtt. Az író ezt az igényt még magától értetődőbben érvényesíti – még akkor is, ha a beszélgetés hanganyaga önálló életet él a hangtárban, s abban benne maradnak a pontatlanságok, a „hibák”, a hiányok, s egyszer majd valaki esetleg közreadja a rádióban vagy ráteszi a beszélgetést egy „Aranyhangok” cd-re. (Nem a történelmi-politikai interjúk, visszaemlékezések gyűjteményéről szereplőinek utólagos magatartási korrekciójáról, szerepének átsziszálásáról van szó, s nem is arról, amire a Keresztury-interjú története kapcsán utaltunk.) Persze ettől még kérdés marad az idős visszaemlékezők hitelessége. Az érzelmi emlékezettel nincs mit vitatkozni – úgy kell elfogadnunk az emlékeket, ahogy azok lenyomata egy emberben megmaradt, ahogyan a tudat megőrizte. A tényeket azonban (évszámokat, neveket, mű- és kötetcímeket stb.) korrigálni kell és a javításainkkal az alanyt is szembesíteni kell, nincs helye szépelgésnek, védelemnek.

Mit kell tenni a tabutémákkal? Természetesen törekedni kell rá, hogy lehetőleg mindenről szó essen, az ún. kényes témákról is (mint pl. származás, asszimiláció, a II. világháború alatti viselkedések, besúgások, az írók és a hatalom kapcsolata). Tapintatos egyenességgel, de vállalva, ha a nyilatkozó csak az *off the record* gesztussal fakadó esetleges kötelezettséget. De nemcsak tabutémák voltak, hanem *tabu személyek* is. Miként jelentkezett ez az interjúzás kezdetén? A már említett, a 60-as évek elején születő munkásmozgalmi interjúk esetében pontosan kategorizálták az interjú-alanyokat, meghatározták a kiválasztott szereplők fontossági sorrendjét. Az első csoportba tartoztak a munkásmozgalom egykori igen tevékeny tagjai, a még élő 1919-es szereplők, a másodikba a szim-

---

²⁵ Saját tapasztalatom következik. 1987-ben (még inkább kezdő irodalomtörténészként) interjút készítettem Fejtő Ferencsel Párizsban és Schöpflin Gyulával Dissben (Anglia). A Fejtő-interjú után lelkes voltam, mert az alanyom aktív és színes személyiség volt, lelkes beszélgetőtárs. A Schöpflin-beszélgetés után kissé szomorú. Egy halk, visszafogott emberrel beszéltem, aki inkább lefokozta önnön szerepét, lassan beszélt, látszólag igen érdektelenül. A két beszélgetés leírása után azt észleltem, a Fejtő-beszélgetés nehezen használható, egyetlen mondat nincs befejezve, a gondolatok nincsenek kifuttatva. Megtévesztett a beszélgetés atmoszférája, a meta-kommunikáció félrevitt. Mindent érteni véltem, amit Fejtő mondott, noha a taglejtés, az arcki-fejezés beszélt – és nem a szavak. Ezzel szemben a helyszínen kevésbé értékesnek vélt beszélgetés szinte nyomdakész volt.

patizánsok, a harmadikba az ún. polgári politikusok.²⁶ (A fiatalabbak kedvéért mondom, ez a kategória akkor a megbélyegzéssel volt egyenértékű.)

S így elértünk vagy visszaértünk a politikai rendszerből, klímából adódó kérdésekhez. 1976-ban dokumentumfilm készült Erdei Ferencről, amelyben más kortársak között megszólalt Bibó István is. Bibó tabu-személy volt, és majdnem az is maradt, mert bár szelíden, de megingathatatlanul ragaszkodott politikai álláspontjához, miközben fegyelmezetten viselte a rámért szilenciumot, útlevélkérelmeinek nyers visszautasítását, a nyilvános nemlétet. Erdei Ferenc azonban a Kádár-rendszer egyik legitim politikusa volt, s 1971-es halála után a róla készülő dokumentumfilm ürügyén 1976–77-ben a készítők megkerestek és megtaláltak egy sor a rendszer által kevésbé honorált vagy egyenesen csak megtűrt személyiséget is, akinek a kifaggatása fontos volt. Így, mellékágon, szinte titokban került sor a Bibó-interjúkra. (Huszár Tibor, Hanák Gábor, Csoóri Sándor és Sára Sándor készítették.) Végül ezekből a beszélgetésekből is önálló kötet lett.²⁷ 1989-es megjelenése komoly eseményszámba ment nemcsak tudományos körökben.

A rendszerváltás éveiben kiugró számban készültek és jelentek meg interjúk, elsősorban a rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában. Először egy sor baloldali, de a regnáló rendszertől eltérően gondolkodó, élete során börtönbe zárt személylyel készültek beszélgetések, majd a történelmi pártok életben maradt képviselőivel. Valóságos interjú-hullám árasztotta el a közönséget, a lapok, az elektronikus médiumok „történelemórái” egy bizonyos életkor felett máig emlékeztetnek.

A Bibó-interjú kapcsán említettünk már egy fontos nevet, Hanák Gáborét. Hanák a Történeti Interjúk Tárának vezetője, az interjúzás, a magyarországi *oral history* megkerülhetetlen személyisége. Hanák Gábor a Magyar Televízió munkatársaként, Bokor Péter kollégájaként a *Századunk* csoport közreműködője lett. Ez a televíziós sorozat komoly saját archívumot hozott létre, megőrizvén a 20. századi magyar történelem szereplőivel készített beszélgetéseiket. 1985-ben ebből az anyagból jött létre a Történeti Interjúk Tára Ránki György és Klaniczay Tibor (egy irodalomtörténész!) segítségével.²⁸ A Történeti Interjúk Tára 1985 óta készíti és gyűjti a magyar történelem, közélet és kultúra meghatározó alakjaival készített interjúkat. Az interjúkészítők között volt például Réz Pál, Vezér Erzsébet és e sorok írója is.²⁹

²⁶ A beosztásokról készült és a Párttörténeti Intézet Levéltárában őrzött dokumentumot idézi Lénárt András, 8.

²⁷ Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Budapest: Magyar Krónika, 1989. 369 p.

²⁸ A Történeti Interjúk Tára az Országos Széchényi Könyvtár keretében működik. Történetéről és működéséről ld. Videopalack. Beszélgetés Hanák Gáborral. *Filmvilág*, 35. évf. 1992/11. 38–39.

²⁹ A TIT számára két portréfilmet készítettem, a franciaországi emigráns Fejtő Ferencről és Király Istvánról, az ELTE professzoráról, a szocialista kultúrpolitikusról.

Előadásunkban eddig a magnós interjúkkal foglalkoztunk, itt átléptünk az *audiovizuális* dokumentumok birodalmába. Itt már az emberi arc is megjelenik, a gesztusok is szerephez jutnak és a metakommunikáció is. Ezek a 20. század kitüntetett figyelmet érdemlő, új lehetőségeket felkínáló emlékei, ezek kezelésmódjukat tekintve is jelentősen eltérnek a több száz éves hagyománnyal rendelkező írásos anyagoktól és a fél évszázados hanganyagokétól is. A könyv- és levéltári gyűjtemények esetében alkalmazott módszerek és eszközök ugyanis sem az audiovizuális dokumentumok tárolására, sem azok kezelésére nem alkalmasak. Tanulmányunkban nem tértünk ki a *televíziós* portréműsorokra, azok gazdagsága miatt sem, meg azért sem, mert azok ismeretterjesztő funkciója talán fontosabb, mint forrásértékük.

Mit mondhatunk befejezésésképpen? Azt, hogy az interjú *nagy felelősséget kívánó műfaj*. A kérdező oldaláról komoly tudást, valódi kíváncsiságot feltételez. Egy elrontott felvétel örökre megghiúsíthatja egy *forrás* létrejöttét. És mint láttuk, az irodalomtudomány mára már a kútfők közé helyezte az irodalmi beszélgetések műfajának legjavát.

MÓDSZERTANI ALAPVETÉSEK

A mélyinterjútól a „világot megtapasztaló létig”

A kvalitatív kutatások egyik alapvető forrása az interjú, azaz valamilyen szóban elhangzó szöveg, melyet a kutatott társadalmi csoport egy vagy több tagjával, a kutatott társadalmi jelenséget megtestesítő szereplőkkel készítünk külön-külön vagy csoportban, különböző technikák segítségével.

Bár a tanulmány nem tekinti feladatának – az első bekezdés jelentéssűrítő összetételét leszámítva – sem az interjú fogalmának tisztázását, sem pedig a különféle interjútípusok direkt bemutatását, érdemes talán szétválasztanunk a készítésekor alkalmazott technikát az alkalmazását megalapozó módszertől és a módszer mögött meghúzódó társadalomelméleti és filozófiai alapoktól. Másodszor azt is érdemes rögzíteni, hogy a választott interjús technikák nagyban függenek és függenek ma is egyrészt az adott kutatás kérdésfeltevéseitől, másrészt pedig attól, hogy a kutató mit tekint a társadalmi jelenségek „elemi” egységének.

A legtöbb taxonómia az interjúkat osztályozva hatféle interjútípusról beszél; ezek rendre: spontán interjú, strukturált interjú, mélyinterjú, kevert típusú interjú, életútinterjú, fókuszcsoport. A dolgozat az interjú három lehetséges irányát, a strukturált mélyinterjút, a fókusz(csoportot) és a narratív interjút vázolja fel. Mielőtt rátérnék az interjúzás gyakorlatának módszertani dilemmáira, ezeket tekintem át alapvonalakban, különös figyelmet szentelve némi interjú-történeti kitekintésen túl mindazon módszertani alapvetéseknek, melyek az eljárás velejét adják, s alkalmazásának buktatóit is jelenthetik egyben.

Strukturált mélyinterjú

Az interjúk ezen típusa válaszadó-adatközlőt lát az interjúalanyban, azaz annak komplex személyiségétől, identitáskonstrukcióitól eltekint. Arra a véleményre és arra a tudásra koncentrál, amelyet tőle remél megismerni. A kutatás kérdései ilyenkor nem a szubjektumra, a társadalmi jelenségek individuális megélésére vonatkoznak, hanem általában pontosan lehatárolt részproblémákra. Ebben az értelemben a strukturált mélyinterjú elméleti háttere és módszertani célkitűzései nem különböznek lényegileg a társadalomtudományi kutatásoktól, dolgozzanak azok statisztikai adatokkal, levéltári forrásokkal vagy néprajzi tárgyakkal. Az interjú – noha szubjektív válaszokból épül fel – nem a szubjektum társadalmi beágyazottságának feltárására irányul, hanem – úgymond – a külső

társadalmiasultság közelebbi megismerésére. A strukturált mélyinterjú során az emberektől akarunk valamit megtudni – és nem az emberekről.

A módszer két sarkalatos ponton szűkíti kutatása tárgyát: az interjú külső strukturálásával, vezérfonalra fűzésével kizárja a perszonális reprezentáció lehetőségeit (és ezzel együtt természetesen az elemzési nehézségeket is), másfelől az egyéni interjúk helyzet megteremtésével az interperszonális reprezentáció dinamikájából fakadó komplikációkat is elkerüli.

Általában a következő esetekben készítünk strukturált mélyinterjút, illetve vezérfonal-interjút:

1. más források vagy korábbi ismeretek hiányában a kutatás heurisztikus eredményekkel kecsegtet; (Solt 1998)
2. más módon nem gyűjthetők össze adatok, információk a vizsgált jelenségről;
3. vélemények, vélekedések, tudásformák, értékebeállítódások kérdőíves vizsgálatoknál finomabb elemzése a célunk.

A strukturált mélyinterjú legnagyobb veszélyei az alábbiak:

1. épp az előzetes, külső struktúrából adódóan nem jutunk heurisztikus eredményekhez, csupán előzetes feltevéseink illusztrálására (és nem bizonyítására) alkalmazzuk az interjúk szövegrészeket;
2. sem készítésének, sem elemzésének nincs kidolgozott technikája és módszertana, így eredményessége nagyban függ az egyedi kutatói kvalitásoktól (Heltai – Tarjáni 2004).

Az akcionalizmustól a fókuszcsoporthoz

A csoportos interjú nem újkeletű, már a hatvanas évek baloldali francia szociológiája (sociologie de l'action) alkalmazta ezt a társadalmi mozgások feltárásához. Ez a szociológia arra törekedett, hogy megértse a szubjektum részvételét a társadalmi cselekvésben. (Touraine 1971). Ez a módszer – ahogy a neve is sugallja – a kutatás és a policy határmezsgyéjén mozog: az a feltevése, hogy a csoportos interjú (illetve általában a csoportos helyzetek) segítségével a társadalmi mozgásokat a megélt tervek irányába tudja kanalizálni. Az akcionalizmust elsősorban a civil társadalom kutatásában alkalmazták sikeresen.

Nagy múltra tekint vissza a másik népszerű interjúkészítési technika, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú is. Először az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazták a II. világháború idején annak felderítésére, hogyan hatnak a propagandafilmmek a civil lakosságra. Később a fogyasztói kultúra kiszélesedésével a kvalitatív típusú (politikai) marketing vizsgálatok alapvető technikájává vált, és komoly tudományos bázist dolgozott ki az utóbbi két évtizedben. (David Morgan és társai)

Általában a következő esetekben készítünk csoportinterjút:

1. a csoporton belüli interakció feltárása a célunk;
2. a közvélemény reprezentációjára vagyunk kíváncsiak;
3. fogyasztói szokásokat elemzünk. (H. Sas 2002)

A célcsoport megfelelően kiválasztott tagjait közös beszélgetésre invitálják egy bizonyos témáról. A cél a különféle – tudatos és tudattalan – beállítódások, attitűdök feltárása.

Ez a technika rendkívül érzékeny az alábbiakra:

1. a csoport megfelelő összeállítása;
2. jó verbális készségű, felkészült és teherbíró moderátor kiválasztása;
3. empátikus moderátor kiválasztása;
4. a beszélgetést követő körültekintő, több diszciplínában is jártasságot követelő elemzés.

A narratív interjú és az oral history

A narratív interjú szintén több évtizedes múlta tekint vissza. Közvetlen elődje az oral history, mely az 1920-as évektől kezdődően forradalmasította a történelmi kutatásokat. A történészi vizsgálódások fókuszába egy új módszert – az interjút – beemelve, arra törekedett, hogy feltárja a történelem *underdog*jainak társadalomtörténetét. Az indiánokét, a kisebbségeket, a munkásokét, vagyis azokat a társadalmi csoportokat, melyekről meglehetősen kevés történeti forrás állt rendelkezésre. (Az oral history – talán indíttatásából is következően – máig azoknak a társadalmi rétegeknek a mentalitás- és élettörténetét kutatja, melyekről nincs társadalomtörténeti tudásunk.) Kelet-európai recepciójára jellemző, hogy olyan eseményeket és társadalmi csoportokat kutat, melyekről nincs más hasonló jellegű forrás. Az interjúalanyok így elsősorban – akár a strukturált interjúnál – adatközlők, akiknek az emlékezetén (élményeinek felidőzésén) keresztül addig ismeretlen események, összefüggések rekonstruálhatók. Ilyen céllal készültek monográfiák például az 1956-os forradalom „fehér foltjairól”, illetve a közép-európai shoáról.

Az amúgy gazdag ismeretanyagot szolgáltató oral history korlátait a nyilvánvaló és érthető módszertani kidolgozatlanság, a tények rekonstruálására való törekvés, továbbá az objektív élettörténet előfeltételezése adják. Egyfelől a várakozásokkal ellentétben ez az interjú módszer sem teszi lehetővé annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi is történt valójában (Kovács 1992), másfelől a módszer nem reflektál az emlékezet, az élmény és az egykori esemény közötti különbségre, azaz arra a folyamatra, ahogy a szubjektum a múltjából kiválasztja a megőrzendőt, az emlékezésre méltót. További hiányosság, hogy az oral history szemléletmódjába nem épült be a mai, fenomenológiai szemléletű társadalomtudományok azon elképzelése, amely szerint az emlékezéssel, vagyis azzal, hogy az élményeket felidőzésre méltóvá tesszük, identitásunk is az emlékezésben keletkezik.

Az oral history itt említett hiatusait próbálja betölteni – a hiányosságok meghaladásával, és az interjú, mint forrás filozófiai, társadalomelméleti újraértelmezésével – az 1970-es évektől kezdve az élettörténet-kutatás, amely a hermeneutikai esetrekonstrukciós elmélet kidolgozásával új keretek között készíti és elemzi az interjúkat. A módszer alapgondolata, hogy ha olyan interjút készítünk, melyben az elbeszélő maga strukturálhatja saját élettörténetének elbeszélését, akkor a keletkező szöveg egyszerre hordozza-hordozhatja a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is. Az ebben az interjú helyzetben keletkező szöveg alapja a „világot megtapasztaló léten” nyugvó, átfogó életrajzi konstrukció, ahogyan azt Schütze és Rosenthal is mondják. (Rosenthal, 1991)

Élettörténeti interjúkat rendszerint a következő esetekben készítünk:

1. egy társadalmi jelenség individuális reprezentációját, szubjektív megélését szeretnénk értelmezni;
2. személyes és/vagy csoportos identitást elemzünk;
3. társadalmi emlékezetet kutatunk (oral history-s előzmények).

Ez a technika is rendkívül érzékeny viszont jó pár körülményre:

1. az interjúkészítési módszer következetes betartása, különösképp olyan interjú-szituáció kialakítása, mely kedvez az élettörténeti elbeszélésnek;
2. az interjúvoló személye, professzionális felkészítése;
3. szöveghű interjúleírás (elvégre ez adja az értelmezés alapját);
4. időkeretek.

Bármelyik fősodorban építjük is az interjúunkat, az imént említett veszélyeken túl, érdemes figyelemmel lennünk – főleg a tematizációt, illetve a beszélgetési szekvenciák alakítását illetően – néhány jelentéktelennek tűnő apróságra. Interjúzni muszáj, ahogyan azt Solt Otília is mondja, érdemes azonban jól csinálni; sok fáradságot és időt takarít(hat)unk meg ugyanis azzal, ha számolunk az interjúkészítés buktatóival, és igyekszünk ebből a szempontból is felkészülni az interjúra. Hibacsoportokra bontva az alábbiakban foglaltam össze a buktatókat.

Magatartás- és személyiséghibák

1. a kérdezett érzelmi állapotába való beleélés hiánya (a rossz szituáció);
2. a kérdezett gondolati rendszerébe, értékrendjébe való beleélés hiánya – problémaérzéketlenség;
3. a kérdezett nyelvi világába való beleélés hiánya;
4. egyéb hibákból kialakuló nem egyenrangú viszony.

Szakmai hibák

1. a szereptisztázás problémái;
2. a kérdéshalmazozás;
3. a sugallás és ellentmondás;
4. az átfogalmazás és fölösleges új információk, szavak bevezetése;
5. a továbblendítés, elmélyítés problémái egy adott témán belül;
6. a témához való visszatérítés problémái;
7. a témaváltás problémái.

Most pedig, a tanulmány második részében, a hibákat példákkal illusztrálva mutatom be.

A kért érzelmi állapotába való beleélés hiánya (a rossz szituáció)

K: Milyen benyomást tett rád a többi szereplő?

A: Tehát a novella többi szereplője? ... (sóhajt)

K: Én a színészi alakításra gondolok, de amiről akarod.

A: Valahogy kikecmergünk ebből is. Hát...

*

A: Ebbe a témába már beleuntam. Már egy jó félórája ezt taglalom.

K: Maradjunk még ennél. A szülőkről mi a véleményed?

A kért gondolati rendszerébe, értékrendjébe való beleélés hiánya – problémaérzéketlenség

K: A barátod írogat is. Miket?

A: Novellát, színdarabot, verset azt nem.

K: Neked is vannak ambícióid?

A: Nincsenek. Én zenét szeretek hallgatni, aztán dobolni.

K: Jársz zeneiskolába?

A: Jártam, még első koromban két héten át, de nem bírtam tovább. Zongoráztam. Azután

hetedikes koromban jöttem rá, hogy hülyeség volt abbahagyni...

K: Ha végig gondold az életedet, mikor érezted magad a legjobban?

*

A: Valamit akarok, nem tudom, mit.

Adni akarok valamit másoknak?

Hogy milyen módon, azt nem tudom.

K: S eddigi életedben inkább a sikerek domináltak vagy a kudarcok?

A kért nyelv világába való beleélés hiánya

K: Mekkora a súlya ezeknek a kis üzemeknek és a háztájinak a falu lakosságának körében? Milyen réteget kötnek le a kisüzemek és milyen réteg rendelkezik háztájival? Illetve számbelileg is milyen réteg rendelkezik?

... (húsz másodperc hallgatás)

K: Maradjunk akkor talán a háztájinál.

A: Igen?

K: Körülbelül hányan rendelkeznek háztájival?

A: A térség minden tagjának biztosítja a háztáji területet.

*

K: Akkor azt kérdezném, hogy szerinted – mert hogy szereted a gyulaiakat – hogyan gondolkodnak a gyulaiak?

(kissé zavart nevetés)

A: Hát erre nem tudok... mit mondjak erre? Hogy érted, hogy hogyan gondolkodnak?

K: A legkülönbözőbb dolgokat hogyan ítélik meg?

(csend)

A: ...Nem tudom.

K: Akkor inkább úgy kérdezném, hogy mi az, amit szerinted itt Gyulán a gyulaiak erkölcsstelennek tartanak?

A: Na jó...

(kis sóhaj után taglalja egy gépelt oldalon).

*

K: Antiszemitizmus van Gyulán?

A: ... Az mi?

K: Zsidóellenesség.

A: Ja, az nincs.

Egyéb hibákból kialakuló, nem egyenrangú viszony

K: Na most, te például tagja vagy egy ilyen csapatnak?

A: Nem... Szóval, hogy mondjam... Ezt úgy is lehet mondani, hogy ez egy ismerősi kör. Hogyha elmegyek valahova, akkor hozzájuk megyek és velük vagyok.

K: De ez rendszeresen egy társaság?

A: Igen, egy.

K: Nem gondolod, hogy ez mások számára egy csapat?

A: Te, nem. Mert nem szoktunk úgy együtt lenni, hogy tízen, tizenöten. Úgy vagyunk együtt, hogy csak mindig öten, hatan. Lehet, hogy mások csapatnak tartják... Lehet.

*

A: Nem foglalkoztam különösképp zenével, csak pár évig tanultam.

K: Zongorát? Hegedűt?

A: Nem, harmonikát.

*

A: Ezek a tévénovellák különösen tetszettek nekem.

K: Melyik?

A: Az elejével kezdem. Az elején egy nő beszélt, a nevét nem tudom. Különösebben nem ragadta meg a figyelmemet.

K: Akkor inkább azt mondd, ami megragadta.

A szereptisztázás problémái

A: Hát ez ismerős minden faluban...

K: Minden faluban? No, én talán nem tudom, hogy így van-e. Az a kérdés – az emberekkel való beszélgetés során –, hogy mennyit keresnek az emberek. Na, most, én azt hiszem, hogy elég kemény munka van a mögött a ház mögött, esetleg a mögött a kocsi mögött, ami ott előgördül. Na, most az a kérdés tulajdonképpen, hogy ugye dolgoznak az emberek, azután mi jön ki belőle?

*

K: Most akkor, amikor nem vállal valaki valamit, azt hiszem, az abból származik, hogy nem érzi magát közel, nem tudja átélni, nem érzi bele a közösséget. Na, most, ez a nehéz, feladatokhoz megnyerni a közösségi érzést abban az illetőben, aki elhatárolja magát. Mert mivel magyarázom én azt, hogy érdeked neked is? Ez nehéz feladat és a vezetők ilyen szempontból borzasztó nehéz helyzetben vannak.

A: Nehéz feladat...

*

K: Na, most, ha feltételeznénk, hogy együtt mennétek haza, miről beszélgetnétek?

A: Lehet, hogy nem erről beszélgetnénk.

K: Miről? Arról, hogy hova mentek?

A: Nem.

K: Kimenőről?

A: Nem...

K: Vizsgákról vagy miről?

A kérdéshalmozás

K: Létezik-e még vallási ellentét az idősebbek között?

A: Nem.

K: Kik jelenleg a falu vezetői, illetve kik a legbefolyásosabb emberek? Van-e olyan, aki nem vezető ember és mégis számítanak rá, a véleményére kíváncsiak?

A: Nincs olyan, hogy vezető beosztású és vallásos.

K: Nem a vallásosságról beszélek, hanem hogy kik a falu vezetői? Egyáltalán milyen vezetői vannak a falunak?

A: Hogy tetszik ezt gondolni?

K: Kik a falunak a vezetői? Milyen réteg? Honnan kerültek ide, illetve honnan kerültek ebbe a pozícióba?

A: Hogy bebírók-e?

K: Mi volt azelőtt a foglalkozásuk? Ez is egy kérdésem például. És hogy innen származnak-e?

*

K: Akkor megint egy más téma: a te általános iskolás éveid, gimnáziumi éveid, diákéleted?

A: Hogy?

K: Hát például, hogy mennyire szerettél általános iskolába járni? Milyen tantárgyakat szerettél? Milyen tanáraid voltak?

A sugallás (bias) és ellentmondás

K: Elég világosan meg tudsz dolgokat fogalmazni. Ezt mivel magyarázod? Minek a hatására alakult ki?

A: Sokat vizsgáztam, de azt kell mondjam sajnós, hogy érettségim a magyar írásbelitől félek a legjobban. Mert az írásom az pocsek, undorító...

K: Úgy érzem azért, hogy a vizsgázások nem alakítják az ember nyelvét. Emlékszel-e olyan emberre, aki hasonlóan beszélt, mint te, akitől sokat tanultál?

*

A: ...városból visszamenni falura.

K: Nem biztos, hogy visszafejlődést jelent.

A: Nem. Sőt, egyáltalán nem! Csak azt mondom, hogy egészségesebb életmódot!

Az átfogalmazás és felesleges szavak, új információk bevezetése

A: ...az emberek még nem tartanak ott, hogy ne felszínesen ítéljék meg a másikat embert, hanem ismerjék is meg. Nagyon sokat adnak arra, amit hallanak.

K: Igen?

A: Nagyon sokat. Ebből sok problémánk is volt már. Nekünk is, meg más embereknek.

K: Ez mindenütt így van ebben az országban, hát lehet, hogy más helyen is. De erről nálunk több szociológiai felmérés is készült, hogy az informális csatorna – ez az, amikor hallok és továbbadom – erőteljesebb és nagyobb bizalmat élvez, mint a formális, tehát amikor hivatalos fórumokon keresztül terjed, mindegy, hogy az milyen fórum. Mit gondolsz, ez miért van így?

*

A: ...szóval igen, takargatjuk egymást: én se bántok, te se bántasz.

K: Csak ilyen álhumánus az oka ennek?

A: Van az osztályvezető. Nem választottuk meg, mert ugyanazok maradtak.

K: Nem érdekli az embereket, hogy kikből áll a vezetőség?

A: Nem vállalja senki.

K: Miért, aki szervezkedik, azt nem szeretik?

A továbbblendítés, elmélyítés problémái egy adott témán belül

A: Viszont a futásból meg mindenből, abból jó voltam.

K: Reméljük, az is lesz.

A: Nem leszek az, mert...

K: Visszatérve a filmre...

A: ...és valahogy, ha valamit én is jól csinálok, mondjuk több órára rendszeren felkészülök, akkor úgy érzem, hogy hiába beszélnek kedvesen velem, a hátam mögött mégiscsak kibeszélnék, kitárgyalnak.

K: Szóval az osztályban kialakult egy őszintétlen légkör?

A: Igen.

K: Milyen csoportosulások vannak még az osztályban?

*

K: Tapasztaltál-e hasonlót saját életedben?

A: Biztosan volt.

K: Nem jut eszedbe?

A: Nem jut eszembe.

*

A: Jókait szeretem. Megmondom őszintén, miért.

K: Nem kell mentegetőzni.

A: Nem mentegetőzőm...

A témához való visszatérés problémái

K: De amiről a film szólt, az érdektelen?

A: Nem.

K: Hanem?

A témaváltás problémái

K 1: Miért volt számodra érdekes az egyik meg a másik? Most már mind a kettőről beszéljünk! Mert még az elsőt sem végeztük ki teljesen.

K 2: Korábban egyszer mondtad, hogy amikor olvasgatsz, akkor szoktál azonosulni valamelyik szereplővel. Itt például kivel tudnál azonosulni?

*

(hallgatás)

K 1: *Ez egy gyilkos keresztkérdés volt, nem baj, ha nem tudsz rá válaszolni.*

K 2: *Mi igaz abból, hogy ti hárman terrorizáljátok az osztályt?*

Felhasznált irodalom

- H. Sas Judit (2002): *A "C" villa története*. Szociológiai Szemle 2002/3; 43–55.
www.mtapti.hu/mszt/20023/sas.htm
- Heltai Erzsébet – Tarjáni József (2005): *A mélyinterjú készítése – és az elkövethető hibák forrásai*. In: Letenyei László szerk. (2005): *Településkutatás*, Budapest, Ráció, 515–520.
- Kovács András (1992): *Szóról szóra*. BUKSZ 4; 88–92.
- Kovács Éva – Vajda Júlia (2002): *Leigazoltam a zsidókhoz*. In: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Budapest, Múlt és Jövő, 61.
- Rosenthal, Gabriele (1991): *German War Memories: Narratibility and the Biographical and Social Functions of Remembering*. Oral History, 19, 34–41.
- Solt Otília (1998): *Interjúzni muszáj*. In: Solt Otília: *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások*. I. kötet, Budapest, Beszélő, 34–40.
- Touraine, Alain (1971): *Az akcionista szociológiáért*. In Ferge Zsuzsa szerk.: *A francia szociológia*, Budapest, KJK, 341–362.

Németh Orsolya Zsuzsa

AZ INTERJÚ ÖNISMERETI HATÁSAI

Kutatás a modern gyógypedagógiai pszichológia szemléletmódjában

Előadásomban pszichológia szakos diplomamunkám tapasztalatait és eredményeit mutatom be, mely vizsgálat a látássérülés gyermekkori tudatosulására irányult, és fő kutatási módszerként az interjúra támaszkodott.

A pszichológiában – mind a kutatásban, mind pedig a praktikumban – nélkülözhetetlen módszer az interjú, előbbi esetben adatszerzés céljából használják, a gyakorlatban pedig a pszichoterápiás első interjú a gyógyító tevékenység alapját képezi.

Az interjú alkalmazásának kezdete a pszichológiában Sigmund Freud munkásságához kapcsolódik (Szokolszki 2004).

Az interjú lényegét tekintve beszélgetés, a tudományos kutatás keretében azonban ez a beszélgetés határozott céllal történő adatgyűjtés. Az interjúnak több fajtáját különíthetjük el a strukturáltságtól a strukturálatlanság kontinuumán. A kontinuum a kötött, strukturált, kérdőíves interjúktól halad a félig strukturált interjúkon keresztül a teljesen strukturálatlan interjú felé. A kvalitatív interjú alkalmazásának elterjedése a pszichológiai kutatásokban az 1980-as évektől jellemző (Szokolszki 2004).

Kutatásom céljai

Dolgozatomban a látássérültek személyiségfejlődésének fontos sarokpontjait próbáltam körüljárni, különös tekintettel a fogyatékoság tényének fölismerésére, valamint az énképben történő integrációjára. Véleményem szerint a látássérült, illetve vak gyermekek egy kisebb fajta „traumát” élnek át saját fogyatékoságukkal és korlátaikkal történő szembesülésük következtében.

Érdeklődésem középpontjában az állt, hogy mely tényezők segítik vagy gátolják leginkább a látássérüléssel történő legadaptívabb együttélést, valamint a reális önértékelés kialakulását.

Jelen kutatás témája és kérdésfeltevései már évek óta érlelődnek bennem. A problematika megfogalmazásában döntő szerepe van saját érintettségemnek, valamint azon fölismerésnek, hogy témám a hazai és nemzetközi pszichológiai és gyógypedagógiai kutatások elhanyagolt területei közé tartozik.

Kutatásom jól illik a modern gyógypedagógiai pszichológia szemléletmódjába, melynek megfelelően a látássérült embert a maga egyediségében szemléli.

Az egyéni élményekre és átélési-módokra orientál, és megpróbálja közelebbről megismerni és megérteni a fogyatékkal történő gyermekkori szembesülést.

Kutatásom kiindulópontja és fő kérdésfeltevése az volt, hogy a látássérülés ténye vajon mikor és hogyan épül be az énképbe. Vizsgálatom ennek megfelelően a látássérülés fölismerésére, tudatosulására, ezek körülményeire és mindennek a pszichés következményeire irányul vak, illetve gyengénlátó személyek esetében. Kutatásomat felnőtt látássérült emberek bevonásával végeztem, és a gyermekkori emlékeket felidézve kerestem a választ kérdéseimre.

Elsősorban tehát ezt a gyermekkori fogyatékoság-felismerést kívántam körüljárni, és föl kutatni azon tényezőket, amelyek ezt a föl ismerési folyamatot segítik, illetve gátolják, megkönnyítik, illetve megnehezítik.

Elsőként tehát arra voltam kíváncsi, hogy mikor és milyen körülmények között realizálódik a vak, illetve gyengénlátó gyermekekben látássérülésük ténye. Az énkép kialakulásának szociális természetére alapozva a látássérülés föl ismerésében egyfelől a látássérülés mértékének, másfelől a családnak és a kortársi közösségnek tulajdonítok szerepet.

Összefoglalva: kutatásom célja a látássérüléssel történő szembesülés időpontjának, körülményeinek és meghatározó tényezőinek feltérképezése volt. Célom volt továbbá egyéni útvonalak, különbségek és hasonlóságok föl tárása a látássérülés önfelismerésében. Kérdésfeltevését és alkalmazott módszerét tekintve, kutatásom a látássérült emberek modern gyógypedagógiai-pszichológiai vizsgálata, mely az élmények, átélési módok egyediségére koncentrált.

A vizsgálati személyek

A vizsgálatban hatvan fő látássérült vett részt. Életkori kritériumként azt határoztam meg, hogy vizsgálati személyeim mindannyian *felnőtt* látássérült személyek legyenek. A legfiatalabb résztvevő húsz, a legidősebb pedig ötvennyolc éves volt. A minta átlag életkora 31,35, szórása pedig 7,968. A nemek arányát tekintve a mintát huszonhat férfi és harmincnégy nő alkotta.

A látásromlás mértéke szempontjából a vizsgálati személyek heterogén csoportot alkotnak, hiszen a gyógypedagógiailag meghatározott négy kategória (vakok, fényérzékenyek, aliglátók, gyengénlátók) mindegyike képviselteti magát. A jelenlegi látásmaradvány tekintetében a minta 40%-a (24 fő) teljesen vak, 27%-a (16 fő) fényt lát, 23% (14 fő) mondta magát aliglátónak, végül 10% (6 fő) tartozik a gyengénlátók csoportjába.

A gyermekkori látásmaradványt figyelembe véve a minta 57%-a (34 fő) tartozik az alig, illetve gyengénlátók csoportjába, a fennmaradó 43% (26 fő) pedig teljesen vak, vagy csak fényt érzékel.

A gyermekkor és a jelen vizsgálat közt eltelt idő alatt a meglévő látás mennyisége és minősége is változhatott. Ezzel kapcsolatban azt láthatjuk, hogy a résztvevők 50%-ának nem változott a látása az eltelt idő alatt. Romlott a látása

28%-nak (17 fő), 7% (4 fő) látása javult, végül 15% (9 fő) esetében nincs a változás irányára vonatkozó adat.

A látás tekintetében szigorúan vett kritériumnak tekintettem a látássérülés bekövetkezésének időpontját. A mintába csak olyan személyek kerülhettek be, akiknek a látássérülése születési, vagy koragyermekkor. Ennek megfelelően a résztvevők 80%-a (48 fő) esetében a látássérülés születéskor következett be, és 20% (12 fő) esetében későbbi a sérülés. A koragyermekkor látássérülést nem bekövetkezési időpont szerint definiáltam, hanem aszerint, hogy vannak-e a személynek látáshoz kapcsolódó emlékképei. *E tekintetben tehát a döntő kritérium az volt, hogy a személy gyermekként saját magát, már mint látássérült gyermeket élte meg.*

Az alkalmazott interjú

Formáját tekintve az általam alkalmazott módszer tudatosan megkonstruált, félig strukturált interjú volt, mely jórészt nyitott kérdéseket tartalmazott. Az interjú megszerkesztése során azt tartottam szem előtt, hogy a kérdésekre adott válaszok nyomán kvantifikálható változókat lehessen kapni, melyek révén hipotézisek vizsgálata válik lehetővé.

Az interjú megközelítőleg harminc kérdést tartalmazott, öt fő téma köré csoportosítva.

Az interjú a következő területeket fedte le:

- családi környezet és gyermekkor
- intézményes nevelés és társas kapcsolatok
- család viszonyulása a látássérült gyermekhez
- önellfogadás és érzelmek
- múlt és jelen kapcsolata

Az interjú az utolsó témakör kivételével gyermekkor emlékekre, élményekre irányult. Az interjú tematikája egy tudatosan konstruált struktúra szerint halad a kezdeti tényszerű, könnyedebb kérdésektől az érzések, negatív élmények felé. Az interjú csúcspontját a negyedik téma látássérülés felismerésére és elfogadására vonatkozó kérdései képezik, végül a jelenbe való megérkezés pozitív hangulattal zárja le a beszélgetést.

Az eljárás menete

Az interjúk fölvétele, a látássérült személyek igényeihez és lehetőségeihez alkalmazkodva, többféle formában történt. Az interjúk legnagyobb részét, összesen huszonkilencet, nem személyesen, hanem a modern számítástechnikát segítségül hívva skype használatával vettem föl, és az így kapott hanganyagot a Power Gramo programmal rögzítettem. Az interjú-fölvétel ezen speciális formájának alkalmazására két okból volt szükség. Egyrészt mivel a minta nagyon spe-

ciális réteget érint, szükségessé vált, hogy az egész ország területéről tudjak vizsgálati személyeket bevonni kutatásomba. A földrajzi távolságok legyőzhetővé váltak a skype alkalmazásának segítségével.

A skype alkalmazása mellett szóló másik érvem pedig az volt, hogy a látássérült emberek fővárosi közlekedése gyakran problémát okoz számukra, idegen, általuk nem ismert helyre történő odatalálásuk nehezített, arra pedig nagyon kevesen hajlottak, hogy én keressem föl őket saját otthonukban. Tehát úgy tapasztaltam, hogy a látássérültek életvitelét figyelembe véve is alkalmasnak bizonyult az interjúk fölvetelének skype beszélgetés útján történő megvalósulása.

Huszonöt fővel személyes találkozás keretében került sor az interjú fölvetelésre. A személyes beszélgetéseket is rögzítettem, továbbá nagy hangsúlyt helyeztem a légkör nyugodt, zavartalan, bizalomteli jellegének biztosítására.

Három fővel, mivel sem a személyes találkozást nem tudtuk kivitelezni, és skype sem állt rendelkezésre, az interjút csak telefonon vehettem föl. Ez esetben a beszélgetést nem állt módomban rögzíteni, így a szükséges adatokat jegyzeteléssel oldottam meg.

Végül pedig három személy kérte, akiknél a fenti három mód egyike sem tűnt megoldhatónak, hogy írásban szeretnének az interjúban szereplő kérdésekre válaszolni. Ezeket az írásos anyagokat is értékesnek és használhatónak ítéltm, így bekerültek az elemzésbe.

Az interjú felvetelésének eltérő módjai értékes tapasztalatokat nyújtottak számomra, melyek tanulságosak lehetnek az interjú módszerét alkalmazó pszichológiai kutatások számára is.

A feltárulkozás és személyes hangvétel magasabb fokát tapasztaltam a skype útján fölvetett interjúk esetében. Ezek az interjúk inkább a személyes beszélgetés hangvételét öltötték, nem volt megfigyelhető az interjúalanyok feszélyezettsége úgy, mint a személyes találkozások esetében. Pozitív hatást gyakorolt továbbá a feltárulkozás szempontjából a személyes ismeretség. Könnyebben megnyíltak azok a személyek, akiket korábbról már ismertem, és tudták, hogy nekem is hasonló élményeim, tapasztalataim voltak gyermekkoromban, mint nekik. Végül a feltárulkozás egy adott interjú során is változást mutatott, az idő előrehaladtával, miután megteremtődött a bizalom teli légkör, egyre erőteljesebben megnyíltak a személyek.

Az interjúk értékelése

Az általam használt interjú kérdéseinek megfogalmazása során arra törekedtem, hogy kvantifikálható válaszokat kapjak, aminek az eredményeként a kapott adatok összehasonlításra is alkalmasak lesznek. Az interjúval nyert vizsgálati anyag feldolgozását azzal kezdtem, hogy a fölvetett interjúk tapasztalatainak alapján az ismétlődő válaszoknak megfelelően válaszkategóriákat alakítottam ki. Egy kérdés esetében minimum 2, maximum 6 válaszcsoportot határoztam meg.

Mivel azonban, különösen az élményekre vonatkozó kérdések esetében, egy-egy válasz több kategóriába is besorolható volt, vagy több azonos témájú emléket idézett föl a személy, az adatbevitelnél minden egyes választ dichotóm változóként kezeltem, így lehetővé vált egy kérdés esetén több kategória megjelölése is. Illusztráció gyanánt az alábbiakban közlök egy kérdést, és ismertetem, hogy a válaszok alapján milyen kategóriákat határoztam meg.

Említsen 1-2 olyan történetet, mely azzal szembesítette, hogy ön rosszabbul lát, mint gyermektársai.

- Fizikai aktivitáshoz kapcsolódó
- Látást igénylő tevékenységhez kapcsolódó
- Óvodai közösséghez kapcsolódó
- Iskolához kapcsolódó

Összegezve a kérdésekre kapott válaszok értékelését, a fölvetett interjúk tapasztalatai alapján válaszkategóriákat képeztem, majd az interjúk rögzített formáinak visszahallgatása során a válaszokat a különböző kategóriákba soroltam, végül ezen adatok alapján lehetőség nyílt az eredmények összesítésére.

A kutatás eredményei

A látássérüléssel történő gyermekkori szembesülés időpontjára nézve 8 fő nem tudott választ adni. Az interjúalanyok 43%-a (26 fő) látássérülésének tudatosulását időben a kisgyermekkorra helyezte el; 27% (16 fő) ebből a szempontból az iskolába kerülést tartotta mérföldkönek. Csupán a minta 2%-át képező egyetlen fő említette, hogy benne csak az általános iskola befejezését követően realizálódott fogyatékosága. Két nagyon érdekes eredményre hívnám föl ehelyütt a figyelmet. A résztvevők 15%-a (9 fő) adta azt a választ, hogy ő mindig is tudta, hogy látássérült, mivel neki ez a természetes, ő mindig ebben élt. További 8 fő pedig a látássérülés tudatosulásának időpontjára vonatkozó kérdésre egyszerűen nem tudott válaszolni, mivel elmondásuk szerint korábban még soha sem gondolkoztak ezen.

Érdekes az az eredmény is, hogy bár konkrét kérdés nem vonatkozott a serdülőkori nehézségekre, mégis a megkérdezettek 40%-a (24 fő) említette spontán, mint a korlátokkal és fogyatékosággal történő valódi szembesülés és lázadás időszakát, így bevettem az eredmények közé ezt a változót is.

A látássérülés fölismerésének körülményeire irányuló kérdésre sem tudott 5 fő választ adni. A legtöbben a kortársi közösséget emelték ki, 33% (20 fő), de fontos szerepe van ebből a szempontból az iskolának is, ezt támasztja alá, hogy a résztvevők 30%-a (18 fő) ezt említette. Végül 28% (17 fő) családi környezethez kapcsolódó körülményt mondott.

Arra is kíváncsi voltam, hogy a látássérültek mit gondolnak arról, hogy ki vagy mi játszhatott fontos szerepet fogyatékoságuk önfelismerésében. A résztvevők 55%-a (33 fő) ebben a folyamatban a szülőknek és más felnőtteknek (tanárok, orvosok) tulajdonítanak fontos szerepet. Ezt a felismerési folyamatot az interjúalanyok 22%-a (13 fő) önmagának tulajdonítja. Fontos szerepet játszik továbbá a látássérülés fölismerésében 18% (11 fő) szerint az iskola, és 17% (10 fő) szerint a kortársak is.

Hogy jobban körüljárjuk a látássérülés tudatosulásának körülményeit, megkértem vizsgálati személyeimet, hogy említsenek 1-2 konkrét példát illusztráció gyanánt. Ez esetben is, mivel akár több emlék felidézésére is sor kerülhetett, az egyes válaszok arányai nem összeadandók. A legtöbben olyan történeteket említettek – 41% (25 fő) –, melyek fizikai aktivitáshoz, illetve olyan látást igénylő tevékenységekhez kapcsolódnak, mint az olvasás, vagy a tv nézés. Emellett 25% (15 fő) története az iskolához kapcsolódott, valamint 15% (9 fő) említett óvodához kötődő élményt.

A látássérülés önfelismerése szempontjából fontos szerepe lehet annak, hogy a személy mikor került először kapcsolatba más látássérültekkel. A vizsgálatban résztvevők döntő többsége kisgyermekként, vagy általános iskolás korban találkozott először hozzá hasonló látással rendelkező gyerekekkel. Részletesebben nézve 47% (28 fő) az általános iskola kezdetén, 42% (25 fő) pedig kisgyermekkorban, még az iskola előtt kapcsolatba került látássérült kortársakkal. Kicsi azon személyek aránya, akik tizenöt éves koruk után kerültek csak kapcsolatba látássérültekkel, ezen személyek száma mindössze 11% (7 fő).

A látássérülés tudatosulására adott érzelmi válaszokról elmondható, hogy igen vegyes képet mutatnak: 47% (28 fő) szerint semmilyen érzést nem váltott ki ez a szembesülés belőlük gyermekkorban, s 23% (14 fő) számolt be negatív, illetve vegyes érzésekről a fogyatékoságukkal történő szembesülés kapcsán.

Már a jelenlegi élethelyzet megéléséhez vezetett át ezen témakör utolsó kérdése, mely a látássérülés feldolgozására kérdez rá. A látássérültek 65%-a (39 fő) úgy véli, hogy elfogadta, megszokta fogyatékoságát. 18% (11 fő) nyilatkozott úgy, hogy ezt nem kellett feldolgozni, 12% (7 fő) úgy látja jelenlegi helyzetét, hogy még nem dolgozta föl látássérülését. Végül 5% (3 fő) számolt be az elfogadás hitben gyökerező útjáról.

Az alábbiakban közlök két rövid részletet a látássérüléssel történő szembesülés bemutatásának szemléltetése céljából.

Húsz éves, teljesen vak férfi

– Említs egy-két olyan történetet, amely azzal szembesített, hogy te nem látsz úgy, mint a gyerektársaid!

– Egyszer voltunk egy táborban, és mindenki mondta, hogy de szép az ég, meg minden, és hát egy kicsit elkezdtem sírni, és akkor az egyik kicsit nagyobb

lány odajött, és mondta, hogy gyere, majd én elmesélem neked, hogy milyen az ég, hogy te is lásd. Valamint, ami igaziból kellemes élmény volt, de mégiscsak szembesítő, amikor egyszer egy lánnyal találkoztam, és észrevettem, hogy nem néz rám, tehát ezt azért úgy megérezem, hogyha rám néz valaki. Kérdeztem, hogy miért fordulsz úgy oldal irányba? És mondta nekem, hogy ha te megnézel engemet, akkor én is rád nézek. És akkor én mondtam, hogy de hát miért, megengeded, hogy megérintselek esetleg? És mondta, hogy ha egyszer így látsz, ha egyszer így tudod elsajátítani azt, hogy én hogy nézek ki, akkor természetesen megengedem, hogy megérintsd az arcom, a hajam nyugodtan. És akkor rájöttem, hogy te Úristen, vannak még csodák az életben, de valami mégis olyan, nem cikis, de zavarba hozó élmény volt ez.

Huszonöt éves gyengénlátó nő

Mikor és milyen körülmények között ismerted föl, hogy te rosszabbul látsz, mint a többi gyerekek?

– Gondolkodtam ezen sokat. Ha még óvodában nem is, bár szerintem ott is valamilyen szinten tudatosult, de első osztályban teljes mértékben, mert akkor egyrészt aliglátós füzeteket használtam, ezeket a gyengénlátók iskolájából kaptam, nem tudom, mennyire vannak még ma ilyenek: a/4-as lapon van három sor vastagon kivonalazva, én olyanon tanultam írni, a többiek másan. Nekem az összes padosor elé raktak egy asztalt, onnan kimehettem a táblához, ha akartam, és közelről is megnézhettem, hogy mit írt a tanár a táblára. A tanár külön odajött hozzám, hogy megmutassa, amit így sem látok. Tehát akkor már biztos, hogy tudatosult a látássérülésem, mert a többieknek nem kellett speciális eszközök.

Az interjúk felvétele során úgy tapasztaltam, hogy néhány kérdésre nehezebben vagy egyáltalán nem tudtak a személyek választ adni. A „*kit vagy mit okolt kudarcaiért, nehézségeiért?*” kérdésre pl. 6 fő (10%) nem tudott válaszolni, vagy a „*mikor és milyen körülmények között szembesült 'másságával' a látás terén?*” kérdésre 8 fő (13%) nem tudott választ adni.

Konklúzió

A kapott eredmények alapján a következő megállapítások tehetők a látássérüléssel történő gyermekkori szembesüléssel összefüggésben:

- A látásmaradvánnyal rendelkezőknél korábbi a látássérülés tudatosulása, mint a súlyosabb mértékben látássérült személyeknél.
- A koragyermekkori szembesülés inkább jár negatív érzésekkel, mint a későbbi felismerés.
- A teljesen vak személyekre inkább jellemző az a vélekedés, hogy ők mindig is tudatában voltak fogyatékosságuknak.

A vak gyerekek gyakran „steril” környezetben nevelkednek, mely a szűk családot és olyan óvodai/iskolai közösséget foglal magában, ahol szintén vak gyermekek vannak környezetében, továbbá az ép látású kortársi közösséghez kevésbé tudnak kapcsolódni. Ez magyarázatot adhat a vak gyerekek látássérüléssel történő szembesülésének későbbi időpontjára.

A látásmaradvánnyal rendelkező gyerekek jobban részt tudnak venni a kortársak játékaiban, és a közösség alkalmat ad a társas összehasonlítás folyamataira is. Továbbá a látásmaradvánnyal rendelkező gyermek folyamatosan teszteli, méregeti meglévő látását, és ez is segítheti a tudatosulás folyamatát. Végül a környezet kommunikációja is eltérést mutathat, hiszen a család vagy a kortársak gyakran adnak olyan jelzést a gyengén, illetve aliglátó gyerekeknek, hogy „te ezt nem látod”, és az ilyen jellegű közlés szembesítően hathat.

Véleményem szerint a látó kortársak viszonyulásában is különbség figyelhető meg attól függően, hogy egy társuk teljesen vak, vagy „csak” rosszul lát. Sokkal inkább támadható az a gyerek, aki kevésbé különbözik tőlük, lát is, meg nem is. Van ugyan fogyatékosága, de nem kiszolgáltatott annyira, mint egy teljesen vak gyermek. Ezt látszik igazolni az is, hogy a gyengénlátó interjúalanyok gyakrabban számoltak be csúfolódásról a szemük miatt.

Az óvodai közeg hatására vonatkozóan az látszik, hogy elsősorban azon látássérültek adták azt a választ, hogy mindig is tudatában voltak fogyatékoságuknak, akik vagy nem jártak óvodába, vagy speciális óvodai nevelésben részesültek. További érdekesség, hogy ezen személyek aránya 15%, ami 9 főt jelent, és közülük 8 fő tartozott a teljesen vak vagy csupán fényt érzékelő gyerekek csoportjába, és csak egy aliglátó személy volt a válaszadók között.

Úgy tűnik továbbá, hogy a koragyermekkori szembesülés inkább vált ki negatív érzelmeket, a későbbi szembesülés pedig inkább semmilyen vagy vegyeseket.

Véleményem szerint a későbbi szembesülés könnyedebb lefolyása annak tulajdonítható, hogy a megküzdés és stresszkezelés hatékonyabb formáival tud élni az idősebb gyermek, továbbá egyre növekvő – a kor előrehaladtával – a kortársak szerepe, és talán ez is segítheti a feldolgozást.

Ha figyelembe vesszük, hogy a látásmaradvánnyal rendelkezők hamarabb szembesültek fogyatékoságukkal, mint a vak gyermekek, továbbá hogy a korábbi felismeréshez inkább negatív érzelmek társultak, és hogy a teljesen vakok hajlamosak azt a választ adni, hogy mindig is tudtak fogyatékoságukról, így az semmilyen érzelmet nem váltott ki belőlük, akkor elmondható, hogy a gyengén és aliglátó gyerekekből inkább vált ki negatív érzést látásuk csökkent volta, mint a teljesen vak gyerekekből. Ezt megerősíteni látszik az is, hogy a gyengén, illetve aliglátó interjúalanyok gyakrabban számoltak be látássérülésükhöz kapcsolódó negatív élményekről, az őket ért atrocitásokról. Az is nehezítheti a látásmaradvánnyal rendelkező emberek helyzetét, hogy nem világos a helyük a társadalomban, mivel fogyatékoságuk nem olyan egyértelmű, mint a vak személyeké, így nehéz annak eldöntése, hogy az ép látásúakhoz vagy a vak emberekhez tartoznak.

Elmondható tehát, hogy a látássérülés önfelismerése komplex folyamat, melynek háttérében számos intra- és interperszonális tényező húzódik meg. Kutatásom egy eddig nem vizsgált jelenséghez, a látássérülés önfelismerésének folyamatához és tényezőihez kívánt közelebb kerülni.

Felhasznált irodalom

- Németh O. Zsuzsa 2008: A fogyatékos-ság-tudat kialakulása és megjelenése látássérültek énképében. Szakdolgozat ELTE PPK. Budapest
- Szokolszki Ágnes 2004: Kutatómunka a pszichológiában. Osiris Könyvkiadó. Budapest.

AZ INTERJÚ HELYE A MÉDIAMŰVELTSÉG VIZSGÁLATÁBAN

Felmérés a médiaoktatás általános és középiskolai gyakorlatáról

A társadalomtudósokat és a közvéleményt a televízió elterjedése óta foglalkoztatja a médiumok befolyásoló ereje és azok társadalmi hatásai (László, 2005). Ezen belül is hangsúlyos szerepet kap a tizenéves korosztály és a hagyományosnak, illetve az „új médiumoknak” számító tömegkommunikációs eszközök hatáskutatása. Az elmúlt években hazánkban is megnövekedett azon kvantitatív vizsgálatok száma, melyek az időmérleg változással, a televízió és a számítógép, továbbá az internetnek a szabadidő eltöltésére gyakorolt hatásával, a televíziózás társadalmi-demográfiai különbségeivel vagy a televíziós agresszió problémájával, illetve a médiumok értékorientáló szerepével foglalkoztak (Kósa – Vajda, 1998; Sági, 2001; Simonfalvi, 2001). Ugyanakkor hiányoztak azok a kvalitatív vizsgálatok, melyek a médiafogyasztás kérdőívvel nehezen mérhető aspektusaiival is képesek foglalkozni. Tanulmányunkban a médiaműveltség tartalmi meghatározásával, a vizsgálatára vonatkozó főbb kutatási irányok megnevezésével foglalkozunk, majd azokat a médiaműveltségre irányuló kutatásokat vesszük sorra, melyek alkalmazzák a társadalomtudományok közös empirikus kutatási módszerét, az interjú-módszert.

A médiaműveltség meghatározásai

Amennyiben a nemzetközi szakirodalomban a médiaműveltséggel kapcsolatosan angol és német nyelvű tanulmányokat keresünk, a magyar kifejezés három fogalommal hozható kapcsolatba: *media literacy*, *media literate*, *medienkompetenz*. Az angolszász kutatók a *media literate* fogalmat a média-szövegértés, a műfaji meghatározások, a médiumok nyelvhasználata és annak anyanyelvre gyakorolt hatásának vizsgálatánál használják, míg a *media literacy* kifejezéssel a médiahasználat és a médiahatás elemzéseiben találkozunk.

A német nyelvű szakirodalom a *Medienkompetenz* fogalom kapcsán nem tesz különbséget a mediakompetencia és médiaműveltség között, ezzel igencsak nehezítve azon kutatók dolgát, akik a kompetencia és a műveltség közötti különbségek feltárására vállalkoznak. A médiaműveltség fogalom tartalmi meghatározása ugyanakkor napjainkban is tart. Néhányat azért emelünk ki, hogy lássuk, nemcsak átfedések, hanem nagyon különböző értelmezések is napvilágot látnak.

A média *kritikus értelmezésére* helyezi a hangsúlyt Baron (2006), aki szerint médiaműveltségről akkor beszélhetünk, ha az egyén képes megkülönböztetni, megérteni és kritikusan értékelni a közlő fél szándékai szerint kapott tájékoztató, informáló, szórakoztató, szolgáltató és adás-vétel célzatú információkat. Ehhez az állásponthoz áll közel Rick Shepherd (1993), aki szerint a médiaműveltség egyet jelent a tömegkommunikáció tájékozott, kritikus értelmezésével és megértésével. Ez magában foglalja a meggyőzés, a befolyásolás technikák és az ehhez kiválasztott technológiák (vágás, fény, hanghatások, operatóri megoldások) ismeretét és vizsgálatát; továbbá a médiatermékeket előállító intézmények ismeretét; azt a kritikus képességet, mellyel nemcsak elemezni tudjuk a média üzeneteit, hanem azok értelmezésében a célközönség szerepét is felismerjük (kik az üzenet célzottjai és mi ezzel a küldő célja).

A fogalom *gyakorlatias megközelítése* figyelhető meg Chris Worsnop esetében, aki a médiaműveltséget, a médiaoktatás vagy a médiatanulmányok során végzett munka eredményének tekinti. Olyan készségnek, melynek birtokában az egyén képes a média termékeinek értelmezésére, elemzésére, de ezen túl a médiatermékek létrehozására is (Worsnop, 1994).

Az Európai Parlament Oktatási Bizottsága 2006-ban definiálta a médiaműveltség fogalmát:

„A médiaműveltség olyan készségek, ismeretek és értelmezési képességek összességét jelenti, melyek alapján a fogyasztók hatékonyan tudják használni a médiát. A médiaműveltség hatékony használatán a következőt értik:

- a médiatartalmak tudatos választása*
- a médiatartalmak és szolgáltatások jellegének megértése*
- képesek legyünk hasznosítani az új kommunikációs technológiák által nyújtott lehetőségek teljes körét”*

(<http://www.euparl.europa.eu/sides/getDoc.do?..2006-0399>).

A fogalom különböző meghatározásait összegezve, elmondható, hogy leggyakrabban a következő kifejezésekkel magyarázzák a médiaműveltséget: kritikus és tudatos médiahasználat; a médiatartalmak és szolgáltatások jellegének megértése; a manipulációs és befolyásolási technikák felismerése. A médiaműveltséggel kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatások ezek feltárására irányulnak. Jelen tanulmánynak nem célja ezek részletes ismertetése, ezért a főbb irányvonalak meghatározása után azokra a vizsgálatokra összpontosítunk, melyek élnek az interjúval mint kutatási módszer lehetőségével.

A tizenéves korosztály médiaműveltsége

A tizenéves korosztályra vonatkozó médiaműveltség vizsgálatok főbb irányvonalai:

(1) Médiahatás vizsgálatok

A médiaműveltség vizsgálatok ezen ága a múlt század közepétől foglalkozik a tömegkommunikáció hatásvizsgálatával (*Lazarsfeld, 1944; Noëlle-Neumann, 1974; Volosinov, 1975; Morley, 1980, 1999; Dayan és Katz, 1992; Feshbach, 1955; Bandura, 1963; Noble, 1970; Drabman és Thomas, 1974; Hall, 1980* idézi Bajomi-Lázár, 2006). Ezen belül különösen nagy figyelmet kaptat az agresszió, az erőszakos tartalmak, újabban pedig a számítógépes játékok hatásvizsgálatai (*Dencső, 2005*). A médiahatás vizsgálatok nyomán születtek meg a média hatásmechanizmusát tagláló pszichológiai elméletek, és ide tartoznak a médiumokkal kapcsolatos attitűd- és a médiahatásra változó értékrend vizsgálatok is (*Domonkos- Fehér-Hegy- Kincses-Szlahotka Gödri, 2005; Kósa és Berta, 2006: Ifjúság 2000 és Ifjúság 2004*).

(2) Médiahasználat vizsgálatok

A médiaműveltség kapcsán igen kedvelt kutatói téma adott korosztály médiahasználatának vizsgálata, mely a hagyományosnak számító tömegkommunikációs eszközökön túl (újság, rádió, televízió) érdeklődik a számítógép-, internet-, és mobil- használat iránt is (*Bényei és Szijártó, 2000; Feilitzen és Carlsson, 1999* idézi *Vajda és Kósa, 2005*). A médiahasználat kapcsán a szülői mediáció is vizsgálatok tárgyát képezi (*Kósa és Vajda, 1998; Buerkel-Rothfuss & Buerkel, 2001; Kósa, 2003; Kósa és Hain, 2004*).

(3) A médiaértés vizsgálata

A kutatók ezen belül arra kíváncsiak, hogy milyen szerepük van a szülőknek, nevelőknek a médiaértésben, továbbá fontosnak tartják a tömegkommunikációs eszközök befolyásolási módszereinek vizsgálatát. Újabban az a kérdés is felmerül: miként gondolkodnak a gyerekek a televízióról és az internet által közvetített valóságról? (*Dorr és mtsai, 1980; Dorr, 1983; Bryant & Zillman, 1986; Greenberg, Brand és Kósa, 1993; Singer & Singer, 2001; Kósa, 2004; Fűrész, 2005*).

(4) **A médiaműveltség elsajátítási folyamatának feltárása** azt a célt szolgálja, hogy megtudjuk, a médiaüzenetek befogadói milyen forrásból szerzik ismereteiket. (*Hurrelmann és Niess, 1993; Franzmann, 1998; Süss, 1993; 2000; 2002; Paik, 2001; Bertschi-Kaufmann, 2000*).

(5) **A médiaoktatás módszertanára vonatkozó kutatások** a tömegkommunikációval, médiumokkal kapcsolatos oktatásra irányulnak (*Hartai, 1998*).

Az itt felsorolt kutatási irányok, kérdések az utóbbi évek médiaműveltség vizsgálataiban gyakran kombinált formában érhetők tetten: tehát a feladatokkal már nem csak a tizenévesek médiahasználatát, hanem a médiumokkal kapcsolatos attitűdöket, a média – szabadidő eltöltésére, családi kapcsolatokra, kortárskapcsolatokra gyakorolt – hatását, és az esetleges értékváltozásokat is fel kívánják tárni.

Tanulmányunk folytatásában rátérünk az interjúnak mint kutatási módszernek az ismertetésére, majd ezt követően olyan médiaműveltséggel kapcsolatos vizsgálatokat mutatunk be, melyek vagy önálló, vagy más kutatási módszerekkel együtt használják az interjút, mint kutatási stratégiát.

Induktív feltáró módszer

Az interjú a szóbeli kikérdezés olyan sajátos, társadalomtudományokban (szociológia, pszichológia, pedagógia) gyakran használt empirikus kutatási módszere, mely a vizsgálat különböző fázisaiban önállóan vagy más módszerekkel kombinálva is alkalmazható. A szóbeli kikérdezés sajátossága, hogy a folyamat során a kérdező és a kérdezett /ek között személyes interakciós kapcsolat van (Nádasi, 2000). Az interjú változatai: strukturálatlan, strukturált, mély és narratív. Az egyénnel végezhető és a csoportos interjú sajátosságai a következőképpen határozhatók meg:

- A *strukturálatlan interjú* formailag az egyik fél (a kérdező) részéről kézbentartott köznapi beszélgetéshez hasonlít, mely lehetővé teszi a kikérdezés során az improvizációt. Alkalmazása a kutatás tájékozódó, problémafeltáró szakaszában indokolt. Az interjú e fajtájánál elegendő a tartalmi rögzítés.
- A *strukturált interjút* a szakirodalom nevezi még *kötött* vagy *standardizált* interjúnak is. Sajátossága a kikérdezési szituáció szabályozottsága. Ebben az esetben a kérdező lehetőségei szorosan behatároltak: az interjú alanyának csak a kutatók által előírt kérdések tehetők fel, azokat is az előre meghatározott sorrendben, melyekhez a továbbiakban sem tehet egyéni kiegészítést, megjegyzést. Alkalmazása akkor indokolt, ha a kutató pontosan tudja, mit akar megtudni.
- A *mélyinterjú* alkalmas a kérdezettet mélyen érintő nézet, viszonyulás, élményanyag, szakmai kudarc okainak feltárására, mely mind a kérdezőnek, mind pedig az interjúalanynak nagy mozgásteret biztosít. A beszélgetésnek bizalmas, őszinte légkörben kell folynia, melynek megteremtése és tartós fenntartása a kérdező feladata. A mélyinterjú magnókazettával történő (esetleg mozgóképi) rögzítése alapvető feladat.
- A *narratív interjú* során a kérdezett a személyesen átélt eseményekről, élményekről beszél. A kérdező ebben az interjúváltozatban leginkább intenzíven figyelő és inspiráló hallgató, akinek lehetőleg kerülnie kell a közbekérdezést. A két fél között ki kell alakuljon egy bizalmas légkör, és közben az interjút készítő személynek gondoskodnia kell az elhangzottak rögzítéséről is. Az elbeszélés végén következnek az utókérdések, amelyek szerepe a pontosítás (időpontok, helyszínek, személynevek, stb.).

- A *klinikai interjú* módszere J. Piaget nevéhez fűződik. Különleges jellemzője, hogy a kérdés mindig válaszra épülve fogalmazódik meg azzal a céllal, hogy a kikérdezettet gondolkodásra készítse, azaz a válaszok mérlegelés és töprengés eredményeként szülessenek meg. A kikérdezés mindig négy szemközt zajlik, és a szó szerinti rögzítést jegyzeteléssel vagy magnetofonnal kell megoldani.
- Az *exploráció* az irányított kikérdezés azon változata, melynek során a korábban kialakult, a szakirodalomban már használt, kész kérdéssorok együttesét alkalmazzák, kiegészítve azt az adott kutatáshoz konkrétan kapcsolódó speciális kérdésekkel. Ebben az esetben is elengedhetetlen a válaszok pontos rögzítése.
- A *csoportos interjú* alkalmas arra, hogy megismerjük a kollektív tudatot, a közvéleményt és annak feltérképezésére, hogy miként alakul ki a csoportvélemény. A kérdező személynek olyan témát kell választania, mely a csoport számára újszerű, ellentmondásos, vitára ingerlő, majd nemcsak bele kell tudnia helyezkedni a csoport kommunikációs stílusába, hanem az elhallgatott, kimondatlan tartalmakat is észre kell vennie. Ezért is indokolt, hogy a kérdező személy segítségével megfigyelő/k legyen/ek bevonva a kutatásba. A csoportos interjú egy speciális, az utóbbi tíz évben egyre gyakrabban használt formája, a *fókuszcsoportos interjú*. Az elnevezés eredete, hogy a kiscsoportos (8–12 fő) interjú során mindig egy téma kerül „fókuszba”, gyújtópontba, és erre a témára mindig vizsgátnak. A képzett csoportvezető, a moderátor arra kíváncsi, hogy ehhez miként viszonyulnak a kiválasztott tagok. Az interjúk helyszíne speciálisan erre a célra tervezett terem, ahol a detektívtükör mögül rögzítik az eseményeket. Napjaink társadalomtudományi vizsgálataiban a nagyobb léptékű kvantitatív felmérések elemzésében nyújt hasznos segítséget, mert megkönnyíti az adatok értelmezését, és megerősíti a felállított hipotéziseket.

Az egyéni és csoportos interjú sajátosságainak ismertetése után következzen néhány olyan, a médiaműveltséggel kapcsolatos kutatás, mely önállóan vagy más módszerekkel együtt alkalmazta az interjút mint kutatási stratégiát.

A médiaműveltség kutatása

A médiaműveltséggel kapcsolatban is helytálló az a társadalomtudományos kutatások kapcsán általánosnak mondható tendencia, miszerint megnövekedett azon kvantitatív (nagy mintás) vizsgálatok száma, melyek alkalmasak ismeretek, vélemények, attitűdök, motívumok, stb. statisztikai kiértékelésére. Ugyanakkor a kvantitatív adatfelvétel, az elemzés, vagy a statisztikai jellegű, számszerűsíthető következtetések kapcsán adódhatnak olyan nehezen mérhető minőségi aspektusok – például értékváltozás vagy a médiaműveltség elsajátítási folyamatának

feltárása – melyek igénylik a kvalitatív feltáró vizsgálati módszereket, az összefüggések hátterében meghúzódó folyamatok mélyebb megértését és a differenciálabb szemléletet, melyek segítségével képesek leszünk az egyedi és konkrét folyamatok feltárására és a sajátos nézetek megismerésére.

A továbbiakban ismertetünk olyan kutatásokat, melyek az interjú típusok valamelyik formáját alkalmazták.

Domonkos Orsolya, Fehér Krisztina, Hegyi Ildikó, Kincses Imola és Szlahotka Gödri Orsolya erdélyi falvak médiahasználati szokásait vizsgálta, de ezen túl az is célja volt a kutatásnak, hogy feltérképezzék a médiumokhoz köthető értékváltozásokat egy olyan sajátos adottságú területen, mely mind földrajzilag, mind infrastrukturálisan zárt régiónak tekinthető. Itt a médiumok többsége (csak) az utóbbi időben jelent meg, ill. terjedt el és vált a mindennapi élet részévé. A vizsgálat helye öt erdélyi falu Csíkszereda vonzáskörzetében: Csíkszentdomonkos (a legnagyobb és leggazdagabb Csík környéki falu), Csíkszentmárton, Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak, Gyimesalsóbükk (a vizsgált települések közül itt élnek a legrosszabb körülmények között).

A kutatásba alsó (N=92) és felső tagozatos (N=295) tanulókat vontak be. A kutatás módszere kombinált volt, azaz a kisebb korosztállyal strukturált interjú formájában történt meg az adatfelvétel, míg a nagyobbak esetén a kérdőíves felmérést használták a kutatók. Mindezen módszert kiegészítették szociológiai háttérvizsgálattal, melyet a szülőkkel (N=127) folytattak, meglátogatva otthonaikat, hogy megismerjék életkörülményeiket.

A gyerekek példaképválasztása kapcsán azt tapasztalták a kutatók, hogy a csíki falvakban a családból választott példaképek aránya magasabb volt, míg a Gyimesekben, ahol a médiaszemélyek közül választottak nagyobb számban példaképet a fiatalok. Gyimesközéplak esetében a családtagok közül 37 %, a médiaszemélyek sorából pedig 40 % választott példaképet, tehát alig van különbség a kettő mértéke között.

A kapott értéket a kutatók a gyimesi gyerekek nehezebb életkörülményeivel magyarázták, és azzal, hogy ők több sorozatot, főleg szappanoperát néznek, ezért a tévé nagyobb hatással van mindennapjaikra, jövőképükre, így példaképválasztásukat is jelentősen befolyásolja. Körükben válik a szappanoperák által közvetített érték, életmód vágyottá, és a nehezen elérhetőség még tovább fokozza fontosságukat, értéküket.

Kósa Éva vezetésével 2005-ben a 12–17 éves gyerekek körében folytatták le azt a vizsgálatot, melynek célja feltárni a szülői mediáció aspektusait a médiahasználattal kapcsolatban. A kutatás országos reprezentatív mintán folyt, és vizsgálták a televízió, a DVD/video, és a számítógép használatára vonatkozó szülői eszköztárat. Az alkalmazott vizsgálati módszerek: *kvantitatív* (kérdőíves felmérés) és *kvalitatív* (fókuszcsoporthoz) módszer. A kérdőívet összesen 2476 fő töltötte ki a 7. és 9. osztályos tanulók köréből.

Az eredmények szerint a televízió használatában, a tartalmak kiválasztásában, a használat mennyiségének szabályozásában a szülők részvétele egyik életkorban sem számottevő. Ez azért is meglepő, mert a média, elsősorban a televízió hatásaival kapcsolatos társadalmi aggály jól érzékelhető, ugyanakkor a gyerekeket nevelő-gondozó felnőttek mégis csekély szerepet vállalnak gyerekeik médiahasználatának irányításában.

A kapott adatok szerint a szülők érdemi részvétele (a lebeszélés, ajánlás, használatra való figyelemfelhívás) gyakorlatilag hiányzik a szülői praxisból. Az eredmények ugyanakkor meggyőzően igazolták a szülői részvétel és a mediáció pozitív hatását: amennyiben a szülő figyelemmel kíséri és kontrollálja, milyen médiatartalmakkal találkozik gyereke, valamint ellenőrzi a használat idejét, akkor ezzel:

1. elősegíti a médiahasználat szelekcióját,
2. csökken a médiatartalmak kritikátlan elfogadása,
3. minden területen jobb tanulmányi teljesítményt is eredményez (pl. ha a szülő sokallja a tévézést és használja a műsorújságot, akkor a gyereke kevesebbet tévézik.)

A *számítógép esetében* még a televízióval kapcsolatos aktivitásnál is kisebb a szülői részvétel. A fiatalabbaknál ugyan szignifikánsan többször tudják, mire használja a gyerek a PC-t, és több szülő sokallja a gyereke számítógépezését, de a válaszok zömében a szülői részvételt a „soha” gyakorisággal lehet jellemezni. Ha a szülő sokallja a számítógéppel töltött időt, de ajánl internetes témát, és megtilt bizonyos tartalmakat, az kevesebb számítógéppel töltött időt eredményez.

A *videó/DVD* használatban is többnyire „ritkán” jellemző az, hogy a szülő együtt nézi a műsort a gyerekével. Ritkán tudja, milyen tartalmakkal találkozik, mit néz, és szinte soha nem fordul elő részéről ajánlás vagy lebeszélés. A kisebbeknél ezzel együtt a szülői részvétel mindegyik kategóriája gyakoribb. A videóval/DVD-vel kapcsolatban a szülői részvétel minden mutatója szignifikáns összefüggést mutat a fogyasztás mennyiségével: a szülői részvétel mérsékli a használat idejét.

A lányos szülők kicsivel nagyobb arányban tudják, hogy gyermekük mire, és mennyi időben használja a számítógépet és az internetet, de a családtagok hálózattal kapcsolatos mediációja mindkét nem esetében rendkívül csekélynek mondható. A nemek kapcsán érdemes felhívni arra is a figyelmet, hogy a szülők a lányok esetében jobban odafigyelnek arra, hogy milyen televíziós műsort, és mennyi ideig néz a tizenéves, mint a fiúknál.

A szülők lényegileg nem élnek a médiahasználat jutalmazási vagy büntető eszközével. A fiatalabbak esetében fordul elő szignifikánsan többször ez a lehetőség a szülők nevelési eszköztárában, és ott is főleg a lányok esetében.

Kósa Éva 2005-ös kutatásában a 12–17 éves korosztály médiaértését is vizsgálták. Az országos reprezentatív vizsgálat a következő eredménnyel zárult:

1. a médiaábrázolás kapcsán jelentősnek mondható a különbség: az idősebbek kevésbé ítélik a médiaábrázolást a valósággal megegyezőnek, mint a fiatalabbak;
2. a nemek tekintetében is mutatkozik különbség: a lányok kevésbé tartják a médiában bemutatott nőket és a szexet olyannak, mint az életben, ők a kritikusabbak;
3. az idősebbek lényegesen kevésbé hisznek a médiumoknak, de a reklámok hitelességének tekintetében nincs különbség az életkorok között;
4. az, hogy a szülő tudja, mit néz a gyereke a tévében vagy a videón, mire használja a számítógépet, nem mutat összefüggést azzal, hogy mennyire ítélik a gyerekek a médiatartalmakat reálisnak;
5. a mediáció többi mutatója (megbeszélés, tiltás, ajánlás, időkorlátok, műsorúság használata) szignifikánsan azt eredményezi, hogy a gyerekek kevésbé tartják valóságosnak a médiatartalmakat.

Magyarországon először *Fűrész Gábor*hoz köthető az a 2005-ben készült leíró, kvalitatív kutatás, amely a reklámok, hirdetések hatását és a fiatal generációk kapcsolatát elemezte.

A vizsgálatba 10 fókuszcsoportot vontak be, többségében 11–12. osztályos középiskolás korú fiatalot, kisebb részben pedig 8–9. osztályosokat. A fókuszcsoportos beszélgetéseken egy-egy alkalommal 8–10 fiatal vett részt. A kvalitatív vizsgálat, mint módszer alapvetően értelmező vagy problémaleíró jellegű, ezért a cél a fiatal korosztályok és a marketing összefüggéseinek hátterében meghúzódó folyamatok, összefüggések mélyebb megértése, és differenciáltabb szemlélete volt, nem a statisztikai jellegű, számszerűsíthető következtetések levonása.

A vizsgálatok eredményei:

1. a reklámok a fiatalok számára a hétköznapi élményszöveg része (szórakoztató funkciót tulajdonítanak neki). A reklámot tekintik a termékkel szembeni bizalom első lépcsőjének. Többen ki sem próbálnák azokat az új termékeket, melyeknek nincs televíziós reklámja;
2. a résztvevő fiatalok komoly reflexiós képességekről és a reklámok manipulációs technikáinak azonosításában, felismerésében való jártasságról tettek bizonyosságot;
3. a fiatalok egy része képes észlelni a hétköznapi morál ellentmondásait felhasználó manipulációs technikákat (pl. házastársi hűség, a kapcsolatok fontossága, emberi fukarság, kapzsiság, kötelességtudat);
4. egy átlagos reklámfilm esetében a vizsgálatban résztvevők mindenfajta moderátori segítség nélkül öt befolyásolási technikából hármat képesek voltak azonosítani. A klasszikus technikák közül főleg a *figyelemelterelő eszközöket* (zene, vizualitás), a *társító eszközöket* (idilli család, hangulat) és a *vizualizációt* (termékösszetétel demonstrációja) ismerik fel;

5. a társító eszközök esetében életkorfüggő a társítás működés módjának megértése;
6. A fiatalabbak még ok-okozati összefüggést keresnek a szimbolikus társítás mögött (pl. azért ábrázol a reklám boldog családot, mert a joghurttól boldog leszel). Az idősebbek azonban már a bonyolultabb pszichológiai összefüggéseket is képesek felismerni: a szülői szerep-elvárást és önbecsülést célba vevő hirdetést;
7. vannak, akik még a reklám burkolt negatív szerepmintáit is felismerik: „elég, ha megjutalmazod egy finom joghurttal a gyereket, és a gond letudva”;
8. a szómágia sem ismeretlen befolyásoló eszköz számukra. Tudják, hogy a tudományosnak ható megfogalmazások és a szakember, szakértő személy bevonása (fogorvos, mosógépszerelő stb.) hatással lehetnek a hozzá nem értő befogadókra;
9. tizenkét éves kor felett ritka, hogy ne tudnák egyértelműen elhatárolni az eladási célú és az egyéb szórakoztató televíziós tartalmakat. Sokan azt is értik, hogy az ellenszenvesnek látszó reklám funkcióját tekintve nem mindig rossz reklám;
10. a fiatalok kifejezetten gyengén ismerik fel a verbális, retorikai jellegű manipulációt, sokkal jobbak azonban a képi információkra építő befolyásolás egyes típusainál. Bizonyos érzelmek befolyásoló erejére történő reflexiók gyengébbek vagy egyszerűen nehezebben verbalizálhatók a többség számára;

Szinte mindenki képes azonosítani az ismételtesben, a figyelemelterelő technikákban és a hitelesítő személyekben rejlő erőt.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a fiatal korosztályok nem olyan védte-
lenek a reklámokkal szemben, mint azt sokan gondolják. A gyakorlatias általános- és középiskolai médiaoktatás fokozhatja a tudatos médiahasználat hatékonyságát, mert a spontánul halmozódó ismereteket tudatos felismeréssé alakítva, s azokat szintetizálva, komoly reflexiós képességet fejleszthet ki a tanulóban.

László Miklós 2002-ben készítette azt az alapozó kvalitatív vizsgálatot, melyben a 14–18 évesek hírértelmező gyakorlatát elemezte arra a kérdésre keresve a választ, mit kezdenek e generáció tagjai a televízió-híradókban látottakkal, mennyire kiszolgáltatottak vagy éppen szuverén nézői ezeknek a műsoroknak?

A kutatás módszere a szociálpszichológiában közismert *fókuszcsoporthos* technika volt, főképp költséghatékony és könnyen lebonyolítható jellege miatt. A kutatók négy különböző fővárosi, 8–10 fő alkotta csoportban vizsgálták, hogy a hírműsorok értelmezésében fellelhetők-e társadalmi-demográfiai különbségek, mennyire komplexek a befogadási folyamatok, hogyan jellemezhetők a fiatal tizenévesek mozgóképpel kapcsolatos kompetenciái, szuverenitásuk korlátai. A

projekt további célja a hírekkel történő befolyásolás valós lehetőségeinek és határainak vizsgálata is.

A fókuszcsoportos beszélgetések struktúrája azonos volt. Az ún. bemelegítő kérdések során a résztvevők a televíziónézési és a hírfogyasztási szokásaikról beszéltek, ezt követően nézték meg egy híradó három, nem szokványos híryanagát. Ezt követően saját szavaikkal kellett rekonstruálniuk a műsoregységeket, majd kifejthették véleményüket a látottakról. A csoporttagok lehetőséget kaptak arra is, hogy a látott hírek esetében a közszolgálati és a kereskedelmi változatot is megnézzék, és így összehasonlíthassák a látottakat. Ezzel a kutatók célja az volt, hogy a csoportos megbeszéléssel a látens nézői elvárások és ismeretek felszínre kerülését segítsék elő. A kvalitatív vizsgálat eredményei szerint a hírfogyasztás kapcsán a középiskolásokat két magatartásmodellbe lehet sorolni: az aktív és az eseti hírfogyasztók csoportjába.

Az *aktív hírfogyasztó* fiatalokat az jellemzi, hogy párhuzamosan több csatornát is figyelemmel kísérnek, és a politikai háttérműsoroknak is (pl. az Aktuális, Jó estét Magyarország!) rendszeres nézői. A csatornaválasztás motivációjaként leggyakrabban az objektivitás, a „teljes kép” keresése lett megnevezve. Ideológiai téren ezek a tizenévesek az átlagosnál határozottabb politikai szimpátiával rendelkeznek, és tisztában vannak a tárgyilagos tájékoztatás hazai visszásságával.

Az *eseti hírfogyasztó középiskolásokat* ugyanakkor nem jellemzi a kifejezett belpolitikai érdeklődés, és általában egy kereskedelmi hírműsort néznek (leginkább RTL Klubot), azt is rendszertelenül. Jellemző továbbá rájuk a háttértévézés, a hírműsorok passzív, szórakozásorientált befogadása.

A kvalitatív vizsgálat eredményei szerint a fiatal tizenéves nézők sok esetben már világos alapelvárásokkal rendelkeznek a hírműsorok narratíváival, azok szerkezetével, relevanciájával szemben. Ezek az elvárások jelentik a látottak értelmezésének egyfajta „mélyszerkezetét”, és segítenek a hitelesség kérdéseinek eldöntésében.

A médiaoktatás helyzete

Tanulmányunk további részében rátérünk arra a saját vizsgálatra, melynek célja feltérképezni milyen formában – integrált/önálló tanórai keretben – továbbá mely évfolyamokon, illetve milyen technikai és szakmai háttérrel jellemezhető a médiaoktatás hazai közoktatási gyakorlata.

A 2007-es kutatásunk során a strukturált (kötött, standardizált szóbeli kikérdezés) interjú vizsgálati módszerrel dolgoztunk. Választásunk azért esett erre a kutatási stratégiára, mert egyrészt ezt találtuk alkalmasnak arra, hogy a korábbi hasonló tárgyú szakirodalmak eredményeinél árnyaltabb és frissebb képet kapjunk a médiaoktatás jelenlegi helyzetéről, másrészt a kutatás konkrét célja, hogy pon-

tos adatokat gyűjtünk a Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy általános és középiskolai oktatási hátteréről.

A strukturált interjú esetében a kérdések sorrendje pontosan meghatározott volt, a szóbeli kikérdezés pedig személyes megkeresés formájában történt. A vizsgálati mintát Északkelet-Magyarország 120 intézménye adta: 65 általános és 55 középiskola.

A kérdésekre a Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgyat oktató pedagógusok válaszoltak. Az interjú szöveges rögzítése magnókazettára történt. Az interjú során a következő kérdéseket tettük fel:

1. Milyen formában történik a Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy oktatása, önálló órakeretben vagy integráltan?
2. Melyik évfolyamon folyik az oktatás?
3. Mit hangsúlyoz a tanár, illetve milyen céllal oktatja a tárgyat (sajtótörténetet, műfajismeretet, filmtörténet, stb.)?
4. Milyen a tanár szakmai felkészültsége? Miért ő kapta ezt az órát?
5. Milyen szemléltetőeszközök állnak a tanárok rendelkezésére? (videokazetta, hírlapolvasó a könyvtárban, filmtár, stb.) Milyen rendszerességgel használják ezeket?
6. Hogyan látják a tanárok: milyen a diákok hozzáállása, érdeklődése az új tárgy iránt?
7. Részt vesznek-e és milyen mértékben az Oktatási Minisztérium által is támogatott SÉTA (Sajtó és tanulás) és a HÍD (Hírlapot a diákoknak!) médiaoktató programokban? Milyenek az ezzel kapcsolatos tapasztalataik?

Az eredmények alapján a következő megállapítások tehetők:

- Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgyat az általános- és a középiskolákban is leggyakrabban önálló órakeretben tanítják. Az előbbi esetben a kapott adatok szerint ez a szám a 90%-ban, a második esetben 80%-ban határozható meg, tehát ritkán választják az integrált órakeretet.
- A médiaórákat az általános iskolákban főleg a 8. osztályban (83%), a középiskolákban pedig a 11. (50%) és a 12. évfolyamon (36%) tartják.
- Szakképzettség tekintetében felkészültebbek a középiskolák, hiszen egyetemi végzettséggel a tárgyat tanító tanárok 42%-a, míg kiegészítő (OKJ-s) képesítéssel 27% rendelkezik. Az általános iskolákban egyetemi végzettséggel a tanárok 30, szakirányos OKJ-képesítéssel 34%-a rendelkezik. A vizsgált középiskolák 31%-a és az általános iskolák 36%-a alkalmaz szakképzettséggel nem rendelkező pedagógust a Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy oktatására.

A hazai médiaoktatás feltérképezése után kezdtünk hozzá a 14–18 éves korosztály médiaműveltségének kutatásához. Ez a munka a következő lépésekben folytatódott:

1. A hazai és nemzetközi szakirodalom áttekintése után készítettünk két saját fejlesztésű mérőeszközt. A kérdőívnek köszönhetően a korosztály médiahasználatáról – televízió, rádió, mobil, video/DVD, internet, számítógép, szülői mediáció jelenléte és formái –, a saját médiahasználat kritikus megítélésének mértékéről, a mediabefogadásról és a médiaattitűdről, a mediáhatásról (a mediáhatás és a tevékenységformák kapcsolatáról, mennyire befolyásolja a média a társas kapcsolatokat), s végül a tömegkommunikációs eszközökről szerezhető tudás megszerzési formáiról (közoktatás – tanóra, szülők, kortársak stb.) kaptunk képet. A mérőeszköz próbamérése (n=85 fő) megtörtént, az eredmények kiértékelése folyamatban van.
2. Ezzel párhuzamosan megvizsgáltuk 2003-as NAT, majd az ezt kiegészítő Kerettanterv (2004-es) Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgyra vonatkozó témaköreit, tartalmait és követelményeit. Ezután a NAT 202/2007-es módosítását figyelembe véve (202/2007. (VII.13) Korm. rendelet) kezdtünk hozzá a médiaműveltséggel kapcsolatba hozható készségek, képességek vizsgálatára vonatkozó papír-ceruza teszt összeállításához. A Mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy a következő kompetenciák fejlesztését segítheti: megfigyelés, ismeretszerzés kommunikáció, értelmezés, elemzés, tolerancia, kritikai gondolkodás, problémaérzékenység, önismeret, együttműködés, választás. Az alaptanterv a kompetenciákhoz fejlesztési feladatokat nevez meg, így ezeket vettük a mérőeszköz fejlesztésénél iránymutatónak. Az itemek összeállításánál fontosnak tartottuk, hogy a feladatok médiatartalma a 14–18 éves korosztály körében jól ismert és érdekes legyen, életszerű szituációkról szóljon, ugyanakkor a kiértékelésnél képet kapjunk arról is, hogy az általános és középiskolai médiaoktatás mit és mennyiben képes hozzátenni a legkülönbözőbb szocializációs hatásokra kialakult, a mindennapokban folytonosan használatban lévő médiaműveltséghez. A saját fejlesztésű papír-ceruza teszt próbamérés eredményeinek kiértékelése megtörtént, az adatok értékelése folyamatban van.

Jelen tanulmányunk célja annak feltérképezése volt, hogy a médiaműveltség vizsgálatok esetén alkalmazzák-e a kutatók az interjú-módszert. Összességében elmondhatjuk, hogy a kutatók a médiaműveltség vizsgálat során használják az interjú-módszert, és szívesen alkalmazzák együtt más, kvalitatív/kvantitatív mérési módszerekkel. Ezekkel a kutatási stratégiákkal biztosítható ugyanis, hogy minél árnyaltabb és pontosabb képet kapjunk a 14–18 éves korosztály médiaműveltségéről.

Felhasznált irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2006): *Média és társadalom*. In: Antenna Könyvek, Budapest 113–156.
- Baron, Maureen (2007): What is Media literacy? In:
http://www.media-awareness.ca/english/teachers/media_literacy/what_is_media
Utolsó letöltés: 2008. 04. 18.
- Bényei Judit – Szijártó Imre (2000): *A televízió társadalomképe és az iskola*. In: Iskola-kultúra, 2000/2. 3–11.
- Bryant, J. & Zilmann, D. (eds.) (1986): *Perspectives on Media effect*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Buerkel-Rothfuss, Buerkel (2001): *Family Mediation*. In: Bryant, J. & Bryant J. A. (eds.): *Television and the American Family*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Dencső Blanka (2005): *Út a függőséghez. Mi vezet a gyerekek számítógép függőségéhez?* In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest. 267–274.
- Domonkos Orsolya – Fehér Krisztina – Hegyi Ildikó – Kincses Imola – Szlahotka Gödri Orsolya (2005): *Médiahasználati szokások erdélyi falvakban*. In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest. 32–37.
- Dorr, Aimee (1983): *No shortcuts to judging reality*. In: Bryant, J. & Anderson, D. R. (eds.): *Children's Understanding of Television*. Academic Press
- Dorr, A., & Graves, A. B. & Phelps, E. (1980): *Television Literacy for Young Children*. Journal of Communication, 30 (3), 71–83.
- Noëlle-Neumann, Elisabeth (1974): *The spiral of silence: a theory of a public opinion*. Sage Publications Inc.
- Fűrész Gábor (2006): *Reklám, fiatalok, fogyasztás. Kvalitatív kutatások a fiatalok és a befolyásolás témakörében*. In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest. 43–51.
- Greenberg, B. S. – Brand, J. E. – Kósa Éva (1993): *Young People and Their Orientation to Mass Media*. In: International Study. Michigan State University.
- Hammer, Michael/ Hurrelmann, Bettina/Nieß, Ferdinand(1993): *Leseklima in der Familie*. Lesesozialisierung. Bd. 1. Studien der Bertelsmann Stiftung. Gütersloh.
- Hartai László (1998): *Kutatási jelentés a mozgókép- és médiaoktatásról a helyi tantervek alapján*. In: <http://www.c3.hu/~mediaokt/hartkut-1.htm>
- Hartai László (1998): *Mozgóképkultúra és médiaismeret*. Korona Kiadó, Budapest.
- Hartai László (1998): *Módszertani kézikönyv a mozgókép és médiaoktatáshoz*. Korona Kiadó, Budapest.
- Kósa Éva (2003): *Televíziós hatások serdülőkorúak szocializációjában*. In: Pszichológia, 2003/2. 163–190.
- Kósa Éva (2004): *A média szocializációs hatásai*. In: Kollár Katalin – Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest. 572–588.
- Kósa Éva – Berta Judit (2006): *Serdülők értékvizsgálata. A pénz szerepe a fiatalok életében*. In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*.

- Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest. 89–100.
- Kósa Éva – Hain Ferenc (2004): *A családi médiaszocializációs gyakorlat elemzése és jelentősége a médiaismeretek iskolai oktatásában. Kutatási beszámoló.* Nemzeti Médianevelési Program.
- Kósa Éva – Vajda Zsuzsanna (1998): *Szemben a képernyővel.* Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Lazarsfeld, P. F. & Berelson, B. & Gaudet, H. (1944): *The People's Choice.* Columbia University Press
- László Miklós (2005): *Hírműsorok generációs szemmel.* In: Médiakutató, 2005. Tél www.mediakutato.hu
- Nádasi Mária (2000): *A kikérdezés.* In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 171–185.
- Sági Matild (2001): *A gyerekek szabadidős tevékenysége és a televízió.* In: Gabos Erika (szerk.): A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra. Budapest: Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest.
- Sheperd, Rick (1993): *“Why Teach Media Literacy”* In: Teach Magazin, Quadrant Educational Media Services, Toronto, ON, Canada, Oct/Nov 1993
- Simonfalvi Ildikó (2001): *A szülők szerepe a gyerekek tévé nézési szokásainak alakításában.* In: Gabos Erika (szerk.): A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra. Budapest: Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat & ORTT. Kobak Könyvsorozat, Budapest.
- Singer, D. G. – Singer, J. L. (eds.) (2001): *Handbook of Children and the Media.* Sage Publications Inc.
- Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (2005): *Neveléslélektan.* Osiris Kiadó, Budapest. 363–431.
- Worsnop, Chris (1994): *Screening Images: Ideas for Media Education.* In: Wright Communications, ON. Canada, Mississauga.

**Balogh Eszter – Lipcsei Anita – Karsai Georgina – Kocsis Krisztina
– Kurkó Tímea ***

AZ ORSZÁGOS NAPILAPOK INTERJÚINAK KVANTITATÍV VIZSGÁLATA

Sorrendben a leggyakoribb témák: kultúra, sport, politika

A 2007/2008-as tanévben kommunikáció szakos hallgatók az *Intézményi gyakorlat II.* tárgy keretében kvantitatív módszerrel vizsgálták az országos és megyei napilapokat. A teljesítmény és az eredmények prezentálása után a hallgatókból kisebb csoport alakult, és ennek tagjai Herzog Csilla tanárnő irányításával tovább rendszereztek és finomították a vizsgálat korábbi kvantitatív adatait. Az országos lapokkal kapcsolatos hipotéziseket és az eredményeket jelen tanulmány foglalja össze. Először a kutatás jellegéről és a hipotézisekről lesz szó, majd a főbb vizsgálati szempontok és az eredmények következnek.

Hipotézisek

Az országos napilapok közül a *Népszabadságot*, a *Magyar Nemzetet*, a *Magyar Hírlapot*, a *Népszavát* és a *Blikket* vizsgáltuk két hét intervallumban. Kutatásunkban többek között foglalkoztunk az interjú megjelenési gyakoriságával, az egyes lapokon belüli elhelyezkedésével és témájával is. Hipotéziseink a következők:

1. Az országos és megyei napilapokban napi rendszerességgel találkozunk legalább egy interjúval;
2. az interjúk száma tekintetében az országos napilapok többet közölnek, mint a megyei napilapok;
3. a napilapokban az interjúknak állandó helyük van, és aktuális témákkal foglalkoznak;
4. az országos napilapok az interjútémák vonatkozásában leginkább aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkoznak, míg a megyei napilapok közéleti kérdéseket helyeznek előtérbe;
5. Az interjúk a napilapok legkülönbözőbb rovataiban kapnak helyet.

A hipotézisek felállításakor törekedtünk a napi rendszerességgel megjelenő, de eltérő területi megjelenésű sajtóorgánumok összevetésére, bár az országos lapokról kapott adatok önmagukban is figyelemre méltóak.

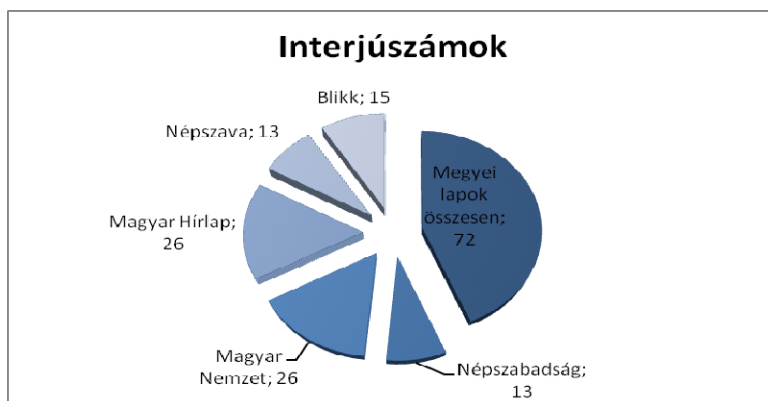
* A tanulmány elkészítésekor az EKF végzős, kommunikáció szakos hallgatói

A tartalomelemzés mint kvantitatív médiakutatási módszer a gyakorlatban

A két hét alatt az öt országos napilapban 93 interjút találtunk. Az egyes lapok viszont eléggé eltérő mértékben használják ezt a műfajt. A megjelent interjúkat igyekeztünk minél több szempontból elemezni. Ennek érdekében formájuk mellett több tartalmi elemet is vizsgáltunk. A kutatási anyag nagysága és a kutatásra fennálló idő szűkössége miatt igyekeztünk olyan kategóriákat alkotni, amelyek segítséget nyújtanak az írások elemzésénél.

Az egyes interjúkat egészében vizsgálva, először azt néztük meg, hogy mely rovatokban és milyen témában jelentek meg, majd az interjúk létrejöttének okát elemezve felosztottuk azokat *Szigethy András* tipológiája alapján. A cikkeket csak ezután bontottuk elemeikre. Külön vizsgáltuk a címeket. Ezen belül arra voltunk kíváncsiak, hogy mely lapokat milyen címadási módszer jellemzi, azaz a főcím mellett tartalmaz-e a cikk alcímet is, és ha igen, akkor a fő-és alcímek milyen típusba sorolhatók. A címek után vizsgáltuk még a leadeket, és azt, hogy milyen plusz adatokat közölnek a lapok az interjú szövege mellett. A mellékadatok közé soroltuk a háttérinformációt, a pályaképet és a képet. Az előbbiekből részletesebben a képeket vizsgáltuk meg, mivel úgy találtuk, hogy az interjúszövegek mellett néhány kivételtől eltekintve a képek állandó elemei e műfajnak.

Hány interjúval találkozunk az országos napilapokban?

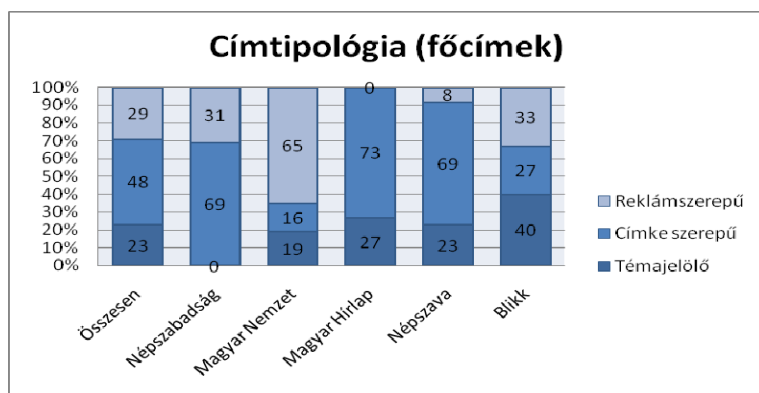
Az öt országos napilapban talált 93 interjú közül a *Magyar Hírlap* (26) és a *Magyar Nemzet* (26) szinte egyforma számú cikket közölt a két hét alatt. A *Népszava* (13), a *Blikk* (15) és a *Népszabadság* (13) az előző két lapnál lényegesen kevesebb interjút jelentetett meg. Az adatok elárulják, hogy az országos napilapok közül a *Népszabadság*, a *Népszava* szinte napi gyakorisággal, a *Blikk* pedig naponta legalább egy esetben alkalmazza az információközlésnek ezt a formáját. A *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* viszont különösen kedveli az interjút,

egy-egy számban gyakran többet is közölnek. Az országos lapokban a két hét alatt átlagosan 19 interjút találtunk. Ez alapján elmondhatjuk, hogy az első hipotézisünk igaznak bizonyult; az országos napilapokban napi rendszerességgel találkozunk legalább egy interjúval.

Jelen tanulmány csak az országos napilapokkal foglalkozik, második hipotézisünk kapcsán mégis ki kell térnünk a megyei napilapokra. Bár a megyei napilapok közül hatot vizsgáltunk, ezekben mégis jóval kevesebb interjút találtunk¹, összesen 72 írást szemben az országos lapok 93 cikkével. A kétféle laptípusban összesen 165 interjú az országos és a megyei lapok között 56% és 44%-ban oszlik el. Interjúszám tekintetében egyértelműen az országos lapok vezetnek. Így második hipotézisünk, mely szerint az országos napilapok a megyei napilapoknál több interjút közölnek, beigazolódott.

A fő- és alcímek műfajelemző interpretatív vizsgálata

A műfaj tartalmi elemzését a címekkel kezdtük. Először a főcímeket vizsgáltuk meg, besorolva őket a témajelölő, a címke szerepű és a reklámszerepű címfajtákba. A címtípusok közül a témajelölő cím az, „amely a legerőteljesebben utal előre a szövegre”². A címke szerepű cím „rövid, általában egyszavas, csak sűrítve, a leglényegesebb elemet kiemelve utal a tartalomra. [...] A reklámszerepű címből tudhatjuk meg a legkevesebbet magáról a szövegről, ennek célja elsősorban a figyelemfelkeltés”³.

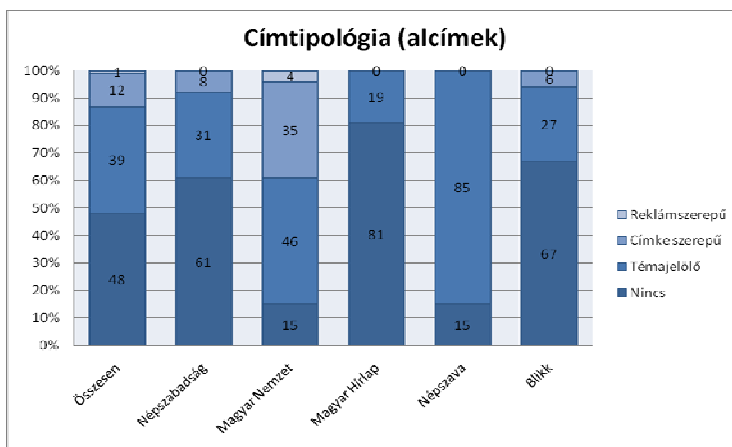
¹ 24 óra (20), Új Néplap (16), Heves Megyei Hírlap (13), Észak-Magyarország (13), Nógrád Megyei Hírlap (7), Hajdú-Bihari Napló (3).

² Domonkosi Ágnes: *A szöveg szintje*. In: Ismeretek a nyelvről (szerk.: H. Varga Gyula) Diamond Kiadó. Eger. 2003. 165–180.

³ Lásd uo.

Összességében a főcímek majdnem fele, 48%-a címke szerepű, míg a reklámszerepű és a témajelölő címek majdnem azonos arányban, 29 és 23%-ban vannak jelen. Érdekesség, hogy a vizsgált két hét alatt nem minden országos napilap használta mindhárom címtípust. A *Népszabadság* címei közül a témajelölő, a *Magyar Hírlap*éi közül pedig a reklámszerepű címek hiányoznak. Címke szerepű cím a *Magyar Hírlap*ban volt a legtöbb: címeinek 73%-a tartozik ebbe a típusba, és csak 27%-ban használt témajelölő címet. A *Népszabadság* szintén a címke szerepű címet használta leginkább (69%), és csak fele ennyiszer, 31%-ban a reklámszerepű címet. A reklámszerepű címadás egyedül a *Magyar Nemzet*ben dominált (65%). Témajelölő (19%) és címke szerepű (16%) címet körülbelül megegyező arányban találunk a lap főcímei között. Az országos lapok között a *Blikk* az egyedüli, amely címadási gyakorlatában nem fedezhető fel egyik címtípus túlsúlya sem. A lap 40%-ban használt témajelölő címet; a reklámszerepű (33%) és a címkeszerepű (27%) címek ettől alig lemaradva követik ezt a típust. Főcímek tekintetében elmondhatjuk, hogy a *Magyar Hírlap* (73%), a *Népszabadság* (69%) és a *Népszava* (69%) a címke szerepű címet kedveli a legjobban. Ezzel szemben a *Magyar Nemzet* a reklámszerepű címet (73%), a *Blikk* pedig a témajelölő címet (40%) részesíti előnyben. Az országos lapok a legnagyobb arányban címkeszerepű címet alkalmaznak interjúik főcímeiben.

Mivel a főcímek legnagyobb része címke szerepű, az interjú témáját általában már ennek elolvasásával kitalálhatja az olvasó. Sokszor azonban a főcím nem elég informatív vagy érdeklődésfelkeltő ahhoz, hogy az olvasót a cikk elolvasására csábítsa. A téma pontosításának és az érdeklődés-felkeltésnek egyik eszköze lehet az alcím.

A lapokban talált interjúknak összesen 52%-a rendelkezik alcímmel, 48%-ban azonban csak főcím található. A viszonylag kevés számú alcím fő oka lehet, hogy mint fentebb láttuk, a főcímek 71%-a, azaz körülbelül 2/3-a címke és téma-

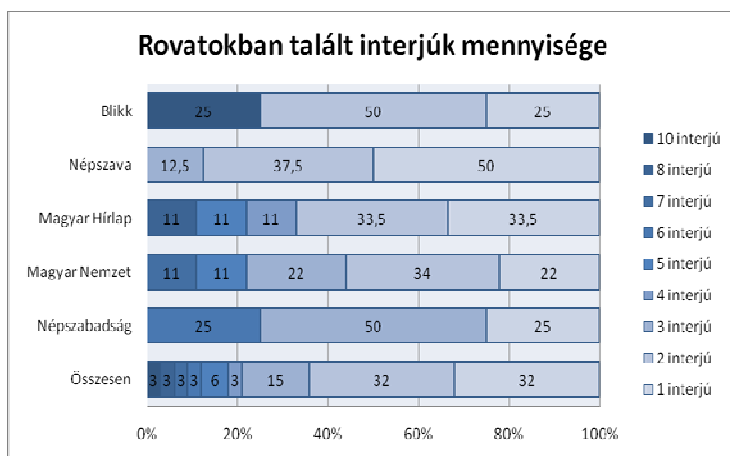
jelölő cím, melyek a reklámszerepű címmel ellentétben a cikk tematikáját tartalmazzák. Ha a főcím önmagában is elég információ tartalmaz, akkor feleslegessé válhat az alcím. Ha a vizsgált napilapok mégis alcímeztek, akkor csak a legritkább esetben, az alcímek 1%-ban fordult elő reklámszerepű cím. Az alcímek döntő többségében (39%) témajelölők voltak, és címke szerepű címet csak 12%-ban alkalmaztak.

Bár alcímeket minden vizsgált napilap használ, de egymástól eléggé eltérő mértékben. A legkevésbé a Magyar Hírlap alkalmazott alcímeket, és ha mégis, akkor ezek minden esetben (19%) témajelölő címek voltak. Cikkeinek főcímeit tekintve érthető az alcímek hiánya, hiszen egyetlen reklámszerepű főcímet sem találtunk, a téma, illetve címke szerepű címek pedig ritkábban kívánják meg az alcím pontosítását. A Blikk és a Népszabadság majdnem azonos arányban, 67 és 61%-ban nem használt alcímeket. Témajelölő és címke szerepű címet mindkét lap szinte azonos arányban használt: a Blikkben 27% és 6%, a Népszabadságban pedig 31% és 8%. Főcímeiben e két lap szintén hasonló százalékban (Blikk 33%, Népszabadság 31%), az esetek körülbelül 1/3-ában szerepeltetett reklámszerepű címet. Valószínűleg főként ez magyarázza az alcímek ilyen mértékű alkalmazását. A Magyar Nemzet és a Népszava azonos mértékben, 15%-ban jelentetett meg alcím nélküli interjút. Viszont míg a Magyar Nemzet – az országos lapok között is egyedülként – mindhárom címtípust alkalmazta, a Népszavában kizárólag csak témajelölő alcímeket találunk (85%). A többi laphoz hasonlóan a Magyar Nemzetben is a témajelölő alcímek domináltak (46%), de a címkeszerepű címek (35%) az összes vizsgált lap közül ebben a napilapban fordultak elő a legnagyobb számban. A Magyar Nemzet már főcímeiben is lényegesen eltért a lapoktól a reklámszerepű főcímek kirívóan gyakori használatában. A reklámszerepű címek nagy száma igazolhatja a gyakori alcímhasználatot. Egy reklámszerepű alcím esetében viszont a főcím semmiképpen sem lehet reklámszerepű. Ennek a technikának talán az lehet a szerepe, hogy az interjú főcímében jelölt témáját érdekessé tegye az olvasó számára. Mivel reklámszerepű alcímtípus csak egyszer fordul elő, ezt inkább kivételnek érdemes tekinteni. Láttuk, hogy míg a lapok a főcímekben a címkeszerepű, az alcímekben viszont már főleg témajelölő címet részesítették előnyben. Az olvasó így mindjárt a főcímből megtudhatja az interjú témáját, az alcímre pillantva pedig a cikk fő tartalmi pontjait. A lapok a kevesebb reklámszerepű cím használatával az olvasót elsősorban informálni akarják, és csak másodsorban az olvasóközönség figyelmét felkelteni.

Az interjúk helye az országos napilapokban

Annak megállapítására, hogy az interjúknak az országos napilapokban állandó helyük van-e, több dolgot is figyelembe kell vennünk. Először azt érdemes megvizsgálnunk, hogy a lapok rovatrendszerében van-e csak interjút közlő rovat. Az interjú rovat megléte garantál leginkább állandó helyet az interjú számára, és

egyben mutatja az interjú napilapban betöltött, a többi sajtóműfajhoz képest hangsúlyosabb szerepét. Másodszor meg kell néznünk, hogy mely rovatokban és milyen arányban oszlanak meg az írások. Ha egy-egy rovatban két-három vagy annál több interjút találunk, akkor valószínűsíthető, hogy az adott rovatban a műfaj állandóan vagy gyakran jelenik meg. Egy-két előfordulás esetén az interjú valószínűleg nem állandó műfaj az adott rovatban. A kutatás során a Népszabadságban és a Blikkben nem találtunk Interjú nevű rovatot. A Magyar Nemzet és a Magyar Hírlap viszont tartalmaz ilyen rovatot, de a kéthetes periódus alatt csak egyszer jelentették meg. Az országos napilapok közül a Népszavában tölti be a műfaj a legfontosabb szerepet. A vizsgált időszakban az Interjú rovat 3 cikket is közölt. Az országos lapokban az interjúnak elég stabil helye van, hiszen háromban is találtunk *Interjú* rovatot. Az országos napilapok összesen 93 interjúja 34 különféle rovatban jelent meg. Ez alapján minden interjút tartalmazó rovat átlagosan 2,7 ilyen írást közölt. Ez az adat különösen az utolsó hipotézisünk bizonyításában fog majd segíteni.

Össességében azt láttuk, hogy az interjút tartalmazó rovatok nagyobb része egy (32%), illetve két (32%) interjút tartalmazott a vizsgált időszakban, azaz a rovatok 64%-a nem feltétlenül szokott állandó helyet biztosítani az interjúnak. Az interjút tartalmazó rovatok 27%-a gyakran közöl interjút, az öt napilapban a rovatok közül összesen 15% közölt 3, 3% 4, 6% 5 és 3% 6 darab cikket. A hét, illetve ennél több interjút tartalmazó rovatok kétnaponta vagy ennél gyakrabban közölnek interjút, ezért ezek a rovatok a többihez képest állandóan tartalmaznak interjút. Ide tartozik a *Blikk Magyarország: Mi újság?* rovata, amelyben a két hét alatt 10 interjú jelent meg; a Magyar Hírlap 8 cikket közlő Sport rovata; és a Magyar Nemzet 7 írást tartalmazó Sport rovata. Mivel a rovatok megjelenési gyakorisága szempontjából nem vizsgáltuk a rovatrendszereket, így az eredményt a hetente, kéthetente illetve havonta megjelenő rovatok biztosan tovább

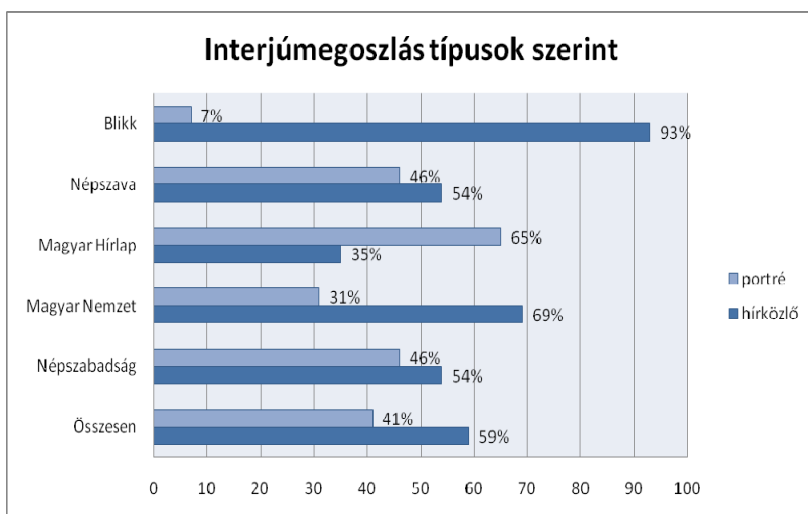
differentiálnák. Az egy és két interjút tartalmazó rovatok kisebb része valószínűleg nem naponta, hanem sokkal ritkább időközönként jelenik meg, a 64% és a 36% emiatt nem pontos adat, a két szám közti eltérés minden bizonnyal kisebb. Ha figyelembe vesszük, hogy a napilapok minden nap közölnek interjút, valamint hogy a lapok többségében találtunk Interjú rovatot, amely csak ezt a műfajt tartalmazza, akkor elmondhatjuk, hogy a napilapokban az interjúknak állandó helyük van. Azt viszont már nem állíthatjuk, hogy az egyes lapok interjút tartalmazó rovataiban a műfajnak állandó helye lenne, mert ez a rovatoknak csak 9%-ára (3 rovat) igaz. A rovatok 27%-a (9 rovat) gyakran, 64%-a (22 rovat) pedig ritkán tartalmaz ilyen cikkeket.

A témák aktualitása

A szakirodalomban az interjúnak sokféle felosztása, típusa létezik. A kutatásban *Szigethy András* felosztását követtük, aki szerint „... az interjúnak két alapvetően elkülönített nagy csoportja van. Az egyik, amikor az interjú kizárólagosan abból a célból készül, hogy információt adjon közre.”⁴ A második csoport „... célja nem elsődlegesen új információk nyilvánosságra hozatala. Ezt az interjúformát azért választjuk, mert valami többletet akarunk adni, szeretnénk mélyebb rétegekbe hatolni, mint a kérdésekre adandó válaszokból összeálló értesülés. [...] az interjú e többletet hordozó válfajában, alcsoportjában előtérbe kerül az interjúalany személyisége. Ilyenkor szinte portrét rajzolunk róla, párbeszédessé eszközzel.” A hírközlő interjú elsősorban az új információkra összpontosít. A lapok ezeket a híreket megpróbálják az adott szakterület leghitelesebb, (legkompetensebb) személye által közre adni. A portréinterjúban is vannak új információk, de ebben a típusban maga a megszólaltatott (személyisége) áll a középpontban. Harmadik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az országos napilapok interjúi aktuális témákkal foglalkoznak. Tágabb értelemben természetesen mindegyik interjú bír bizonyos mértékű aktualitással. Szűkebb értelemben viszont a két interjútípus közül a hírközlő interjúban túlsúlyban vannak az új információk, illetve maga az interjú is éppen a téma időszerűsége miatt jött létre, míg a portréinterjúban a megszólaltatott életének bármelyik mozzanatához visszanyúlhat az újságíró. Hipotézisünkben tehát azt feltételeztük, hogy az interjút inkább új információk közlésére használják, azaz hogy a lapok a hírközlő típust részesítik előnyben. Összességében véve a kutatás eredménye ezt támasztja alá.

---

⁴ *Új műfajismeret.* (Szerk.: Bernáth László) Sajtóház Lap – és Könyvkiadó Kft. Budapest. 2002. 69–70.

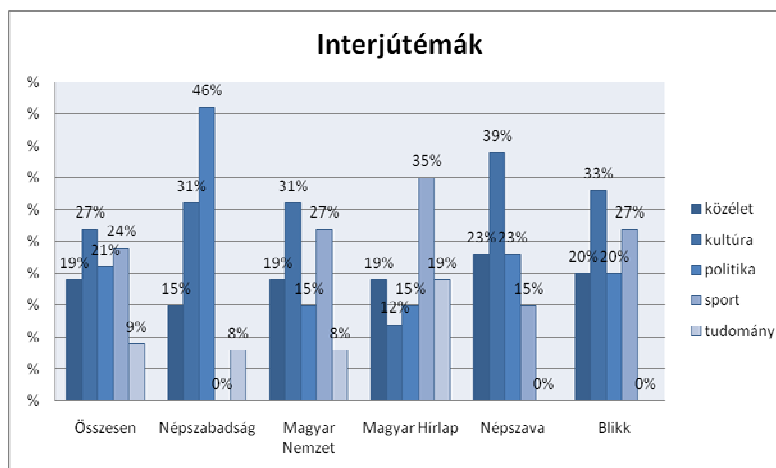
A lapok 59%-ban jelentettek meg hírközlő és csak 41%-ban portréinterjúkat. Az arányból viszont az is rögtön látható, hogy a hírközlő interjú egyáltalán nem domináns a másik típusal szemben. A napilapok közül egyedül a Magyar Hírlapban jelent meg több portréinterjú (65%). A többi sajtóorgánumban közül a Népszabadság és a Népszava azonos százalékokban (hírközlő: 54%, portré: 46%) használta a két típust. A Blikkben és a Magyar Nemzetben viszont már a hírközlő interjúk vannak többségben, előbbiben 93%, utóbbiban 69% az előfordulás. A Blikket kivéve azt láthatjuk, hogy az interjú műfaját a lapok hírközlés és portrérajzolás céljából egyaránt használják. A számok azt mutatják, hogy a két típus kiegyensúlyozott használata mellett a hírközlő interjúk általában mégis többségben vannak a portréinterjúkkal szemben. Ez alapján elmondhatjuk, hogy tartalom szempontjából az országos napilapok interjúi aktuális témákkal foglalkoznak.

Jellemző interjútémák az országos lapokban

Negyedik feltételezésünk szerint az országos napilapok a megyeiekhez képest jellemzőbben aktuálpolitikai témákban alkalmazzák az interjú műfaját. Mivel a megyei lapok földrajzilag kisebb területen élőknek készülnek, értelemszerűen az adott megyében történt eseményeket, történéseket tartalmazzák. Terjedelmük nagy részében főként a megyeszékhely vagy a megye nagyobb városainak, településeinek eseményeivel foglalkoznak. Az országos lapok ezzel szemben az egész ország történéseivel foglalkoznak, s rendszeresen kitekintenek a nagyvilágba is. Emiatt kínálatukból általában kiesnek a megyei szintű hírek. Az egész országot érintő témák közül az egyik legfontosabb a politika. Az egyes megyékben szintén van politikai élet, de a fővárosinál általában lényegesen kisebb jelen-

tősséggel bír, és az itt született politikai döntések ritkán hatnak a megyei határain túlra, még ritkább esetben az egész országra. Kutatásunk során úgy gondoltuk, hogy ha az aktuálpolitika ilyen hangsúlyos szerepet kap az országos lapokban, akkor ez valószínűleg az interjúra is hatással lehet.

Hipotézisünk helyességének eldöntéséhez meg kell vizsgálnunk a cikkek témáit. A témák meghatározásánál igyekeztünk minél átfogóbb kategóriákat létrehozni. Célszerűségből a kisebb témaköröket egy-egy nagyobb kategóriába helyeztük. Összesen öt témát kaptunk. Két témánál alkalmaztunk sűrítést: a kultúrába helyeztük a film, a zene, az irodalom, a színház és egyéb művészetek témáját; a közélet téma pedig tartalmazza a médiát, az oktatást, a gazdaságot, a közlekedést és az egészségügyet. A témák közül összesen a kultúra volt a leggyakoribb 27%-kal, majd ezt követte kevésbé lemaradva 24%-kal a sport. Feltételezésünkkel ellentétben a politika (21%) csak a harmadik leggyakoribb interjútéma volt, jóval a sport után következett. A közélet viszonylag kevésbé szerepel (19%). Külön témának vettük a tudományt, amely a többi témához képest jóval kevesebbet, csupán 9%-ot ért el. A lapok közül nem mindenben találunk mind az öt témába tartozó interjút. A Népszabadságban nem volt sport, a Népszavából és a Blikkből pedig hiányzott a tudomány témája. A Népszabadságban hipotézisünkkel megegyezően a politikával foglalkozó írások domináltak (46%), ezt követte 31%-kal a kultúra. A Magyar Hírlapban a sport kiugróan magas értéket ért el (35%), ezután sokkal lemaradva a közélet és a tudomány 19–19%-kal következik, a politika a negyedik helyre szorult (15%). A többi lapnál a kultúrával foglalkozó interjúk voltak többségben (Magyar Nemzet 31%, Népszava 39%, Blikk 33%). Második helyen a Magyar Nemzetben és a Blikkben egyaránt a sport áll 27–27%-kal. A Népszavában viszont a kultúrát a politika és a közélet követi 23–23%-kal. Hipotézisünkben azt állítottuk, hogy az országos lapokban

az aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkoznak legtöbbször az interjúk. Ez a feltételezésünk az adatok alapján nem helytálló, az öt napilap közül egyedül a Népszabadságban bizonyult leggyakoribb témának a politika, a Magyar Nemzetben és a Magyar Hírlapban egyformán a negyedik helyen végzett 15–15%-kal, a Blikkben pedig a közélettel ért el azonos értéket (20%). A politikát legtöbbször a kultúra és a közélet előzte meg. Hipotézisünk második felében azt állítottuk, hogy a megyei lapokban az országosakkal ellentétben a közéleti témák dominálnak. A megyei lapoknál ez az állítás beigazolódt: sokkal gyakoribb téma a közélet, ezt követi a kultúra és a politika nagyjából azonos arányban. A politika a megyei lapokban kicsivel kevesebbszer jelenik meg az országos lapokhoz képest. Az országos lapokban viszont a politika harmadik leggyakoribb témaként nem elég hangsúlyos ahhoz, hogy hipotézisünket igazolva lássuk. Negyedik hipotézisünk helyesen a következőképpen hangzik: az országos napilapok az interjútémák vonatkozásában leginkább kulturális kérdésekkel foglalkoznak, míg a megyei napilapok közéleti kérdéseket helyeznek előtérbe.

Az interjúk eloszlása a lapok rovatrendszereiben

Utolsó feltételezésünk szerint az interjúk a napilapok legkülönbözőbb rovataiban kapnak helyet. Ehhez azt vizsgáltuk meg, hogy az egyes lapokban számszerűen hány rovatban mennyi interjú jelent meg.

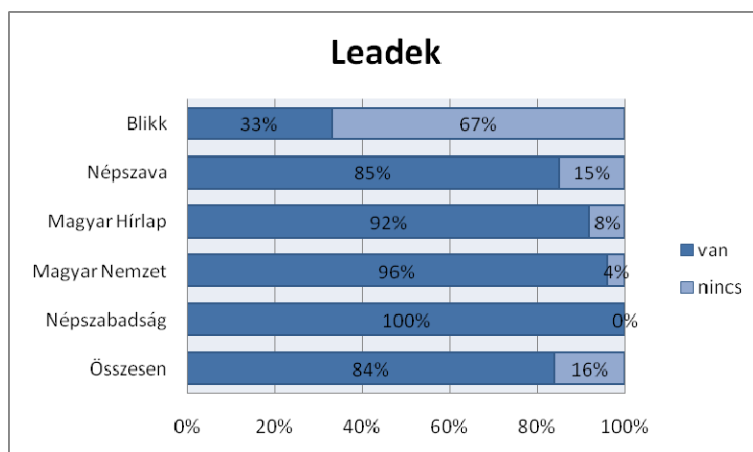
Az interjút tartalmazó rovatok átlagos interjútartalma						
	Összesen	Népszabadság	Magyar Nemzet	Magyar Hírlap	Népszava	Blikk
Rovatszám	35	4	9	9	9	4
Interjúsám	93	13	26	26	13	15
Átlag	2,65	3,25	2,8	2,8	1,4	3,75

Összesen 35 rovat tartalmazott interjút, átlagosan minden országos lap 7 rovata tartalmazott a két hét alatt interjút. A Népszabadság és a Blikk 4–4 rovatában, a többi vizsgált országos lapnak pedig 9–9 rovatában jelentek meg ilyen cikkek. Az interjúk számát a rovatokéval elosztva megkapjuk, hogy egy rovatban átlagosan 2,6 interjú jelent meg. Átlag alatti értéket egyedül a Népszava ért el: rovatai átlagosan 1,4 interjút tartalmaztak. A Magyar Nemzet és a Magyar Hírlap egyformán 2,8 interjú/rovat értéket ért el. A legkoncentráltabban a Népszabadságban (3,25) és a Blikkben (3,75) volt jelen a műfaj. Ez azt jelenti, hogy a két utóbbi lapban a legkevésbé jellemző, hogy a műfaj a lapok legkülönbözőbb rovataiban kap helyet. Ehhez hasonló képet kapunk akkor is, ha azt nézzük meg, hogy az interjúk a lapok mely oldalain jelentek meg, illetve melyik oldalakon volt a legtöbb interjú. Ennek segítségével azt is láthatjuk, hogy a cikkek az egyes lapok melyik részében a legjellemzőbbek. Az oldalszámokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a Népszabadságban, a Népszavában és a Magyar Nem-

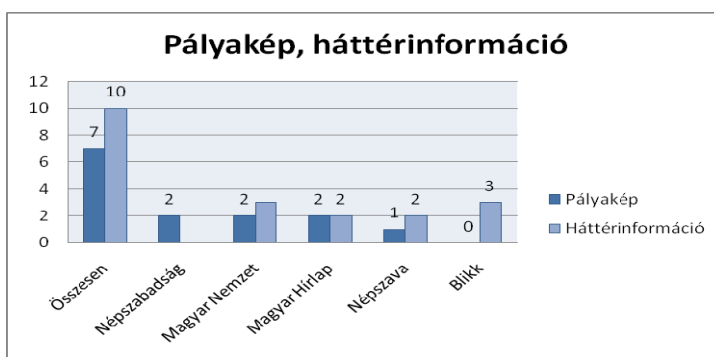
zetben az első oldalon is előfordul interjú, illetve annak egy része. A műfaj megjelenése az országos lapok többségének címlapján azt jelzi, hogy az interjút a leglényegesebb témák feldolgozására is használják. Itt kell megemlítenünk, hogy egyedül a Népszabadságban fordul elő egy alkalommal, hogy interjú átfolyik a másik oldalra, de ezt érdemes kivételnek tekintenünk. A Népszabadságban a két hét alatt interjúkat az 1–5. és a 9–11. oldalakon találtunk. A legtöbb, három interjút a 2–3. és a 11. oldal tartalmazott. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a Népszabadság első felében helyezkednek el az interjúk, és a többi laphoz képest viszonylag kevés rovatban. A műfaj mégis fontos, amit az interjú címlapon való szerepeltetése mutat. A Magyar Nemzetben szintén megjelenik az első oldalon, viszont már a lapban néhány oldal kihagyással végig jelen volt a műfaj, találtunk erre példát az 1–2., 5., 10., 13–16., 19–20., 23., és 33. oldalon. Itt egy kicsit fordított a helyzet a Népszabadsághoz képest, mivel a lap első felében több interjúmentes oldalt találtunk. A Magyar Nemzetnél azt láttuk, hogy a lap második részében több az interjút tartalmazó lap, mint az elsőben. Viszont ha csak az interjút tartalmazó oldalakat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a legtöbb, négy interjút tartalmazó 2. és 20. oldal a lap első és második részében helyezkedik el. A Magyar Hírlap címlapján nem találtunk interjút, viszont a legtöbb oldalon ebben a lapban jelent meg a műfaj. Interjút tartalmazó oldalak: 4–7., 9–13., 16., 18., 24., és 31. oldal. Különösen sok interjút tartalmaz az 5. (4 írás) és a 16. (6 írás) oldal. Az interjúk a Magyar Nemzethez hasonlóan itt is nagyjából a lapban végig megtalálhatók, illetve az első és a második fele is nagyjából hasonló mértékben tartalmazott cikkeket. A Népszavában a 6. (3 cikk) és a 11. (2 cikk) oldalt kivéve a többi oldalon (1., 5., 8–11., 13–15.) csak egy interjú jelent meg. Ez azt mutatja, hogy a lap nagy részében előfordulhatnak interjúk, vagyis a lap legtöbb rovatában helyet kaphat a műfaj. A Blikk az egyedüli napilap, amelyben az interjúk túlságosan a lap egyik részére, illetve egy bizonyos oldalára jellemzőek. Interjút tartalmaz a 2–3., 10–11., 13. és 15. oldal. A műfaj kevés oldalon jelenik meg a Népszabadsághoz hasonlóan, viszont abban már eltér az előbbitől, hogy a Blikkben a 3. oldal tartalmazza az írások 66,6%-át, vagyis 10 cikket. Összességében azt tapasztaltuk, hogy a napilapok viszonylag sok rovatában jelent meg interjú. Az oldalszámok vizsgálata pedig arra mutatott rá, hogy az egyes lapokban szinte a legtöbb oldalon előfordulhat interjú, a lapok többségében még a címlapon is. A Népszabadságban inkább a lap első felében találtunk cikkeket, az utolsó oldalakon viszont egyet sem. A Blikkben pedig a 3. oldalon összpontosult a legtöbb interjú. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy hipotézisünk helytálló-nak bizonyult. Az interjúk a napilapok legkülönbözőbb rovataiban kapnak helyet.

A kutatás egyéb szempontjai

Kutatásunkban a hipotézisek helyességét igazoló szempontok mellett az interjú néhány más elemére is figyeltünk. A tanulmány további részében tehát a leadekről, a kiegészítő információkról és a képek megoszlásáról lesz szó.

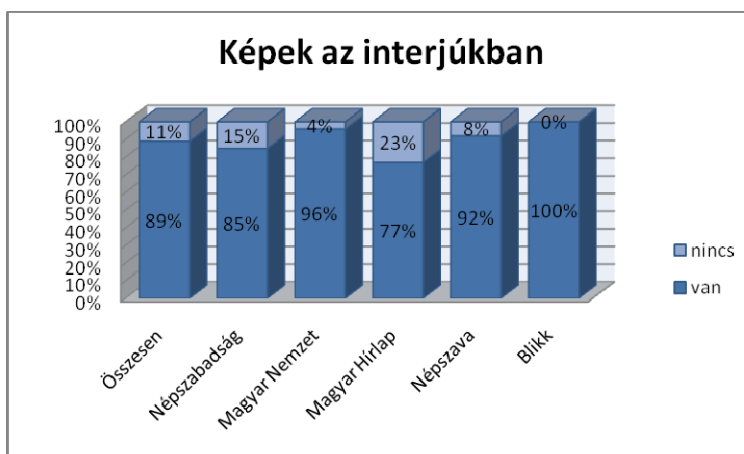

Az országos napilapokra jellemző a lead használata, összesen 84%-ban tartalmaztak a cikkek leadet. A Népszabadságban minden cikk tartalmazott ilyen elemet. A Blikkre viszont jellemző volt a leadek elhagyása, összesen a cikkek 67%-a volt lead nélküli. A többi napilapban azonban a lead hiánya csak elvétve, nem pedig rendszeresen fordult elő.

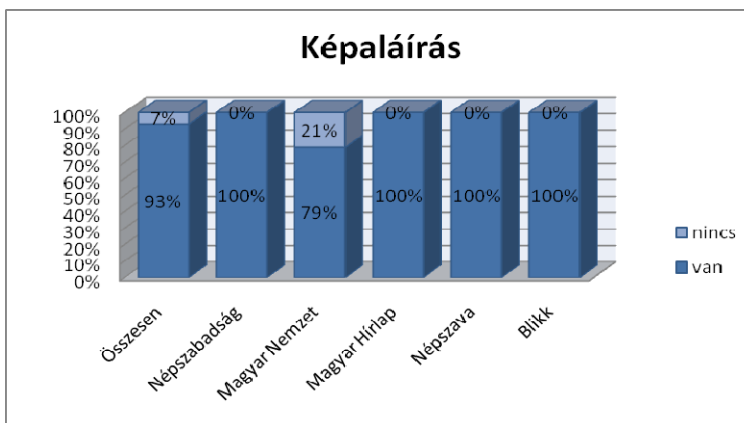

A pályaképet és a háttérinformációt előfordulásuk csekély száma miatt már nem értelmezhetjük az interjúk szerves részeként, mint tettük azt az alcímeknél. Pályakép az interjú mindkét típusánál elképzelhető, a legtöbbet tartalmazó lapok, a Népszabadság, a Magyar Nemzet és a Magyar Hírlap mégis csak 2-2 ilyen elemet tartalmaz. A Népszava csak egyet, a Blikk pedig egyet sem közölt cikke-

iben. A háttérinformációt a pályaképnél már egy kicsivel jellemzőbbnek mondhatjuk, bár a Népszava egyet sem tartalmazott. A Magyar Nemzet és a Blikk 3-3 háttérinformációt, a Magyar Hírlap és a Népszava 2-2 darabot jelentetett meg interjúiban a két hét alatt.

Az eddigi elemek mellett a képeket is figyelembe vettük a kutatás során. Azt találtuk, hogy az összes interjú 89%-ában a szöveg mellett a lapok képet is közöltek. A Blikkben minden cikkhez tartozott legalább egy kép. A Magyar Hírlapban volt a legkevésbé jellemző a kép, 23%-ban kép nélkül közölték írásaikat. A többi lapban 1-2 esettől eltekintve mindig tartalmaztak az interjúk képet is.

A képeket 93%-ban képaláírással közölték. A Magyar Nemzetet kivéve, ahol 21%-ban nem volt a képaláírás, a többi országos lapban mindig találtunk képekhez tartozó szövegeket. A Népszabadságon kívül 1-2 esetben előfordult, hogy

egy interjúban több kép is volt, de ez a jelenség ritka volta miatt kivételnek tekinthető.

Összegzés

A kutatásban öt hipotézisünk közül az első kettő és az utolsó helytállónak bizonyult, a harmadikat kisebb megkötéssel elfogadhatjuk, a negyedik feltételezésünk viszont megbukott. Ennek alapján a következtetések:

1. Az országos napilapokban naponta 1,35, a megyei napilapokban 0,85 interjúval találkozunk;
2. a vizsgált napilapok interjúiból az országos napilapok 56%-ot, a megyei napilapok 44%-ot közölnek;
3. az országos lapok nagyobb részében találunk Interjú rovatot, így a lapokban a műfajnak állandó helye van. A többi, interjút közlő rovatra azonban nem jellemző, hogy bennük a műfajnak állandó helye van. Tartalmi tekintetben hírközlés és portrérájszolás céljából egyaránt használják, a hírközlő típus kicsit gyakoribb, mint a portréinterjú. Az országos napilapok interjúi tartalmi tekintetben aktuális témákkal foglalkoznak;
4. az országos napilapok az interjú témák vonatkozásában leginkább a kulturális kérdésekkel (27%) foglalkoznak, ez követi a sport (24%), a politika (21%), a közélet (19%) és a tudomány (9%). A megyei napilapok ezzel szemben közéleti kérdéseket helyeznek előtérbe;
5. az interjúk az országos napilapok legkülönbözőbb rovataiban kapnak helyet, s a legtöbb lapban megjelennek a címlapon is.

Az interjúk címről elmondhatjuk, hogy a főcímek jellemzően címke szerepűek. Az írások 52%-a rendelkezik alcímmel is, melyek döntő többsége témajelölő típusú. A műfajhoz szervesen hozzátartozik a lead és a kép, valamint a képaláírás. A pályakép és a háttérinformáció előfordulhat az interjúban, de a műfajnak nem elmaradhatatlan eleme.

Herzog Csilla tanárnő segítségével sok szempontból vizsgáltuk meg az interjút, amelyhez saját gyűjtésű szöveganyagot (korpuszt) használtunk. A kutatásban a műfajról sokat tudtunk meg, de figyelmünk nem terjedt ki mindenre. Egy további kutatásban érdemes lenne megfigyelni az újságírók kérdezői technikáját, a képek elhelyezkedését, méretét a cikkhez vagy az újságoldalhoz képest. Az interjú terjedelmét viszonyítani lehetne a kérdések számához. Egy megismételt kutatás lehetőséget teremtené a két adatsor összehasonlítására is.

Felhasznált irodalom

- Új műfajismeret.* (Szerk.: Bernáth László) Sajtóház Lap – és Könyvkiadó Kft. Budapest. 2002.
- Domonkosi Ágnes: *A szöveg szintje.* In: Ismeretek a nyelvről (szerk.: H. Varga Gyula) Diamond Kiadó. Eger. 2003.

INTERJÚ A KÉPERNYŐN

Kepes András

AMIKOR „TEREMTJÜK” A KAPCSOLATOT

A néző megbolondulna a vizuális tűzijátéktól

Az interjú, nézetem szerint, olyan konstruált szerkezetű, drámai felépítésű párbeszéd, amely a nyilvánosság számára készül, és új ismereteket nyújt.

Konstruált szerkezetű, szemben a hétköznapi csevegéssel, drámai felépítésű, tehát fordulatok, előre ki nem számítható momentumok formálják; párbeszéd, mert kérdés-felelet formájában zajlik; a nyilvánosság számára készül, nem úgy, mint a magánbeszélgetés, a rendőrségi kihallgatás vagy a gyónás; s új ismereteket nyújt, szemben a locsogással és a talk show-k sztorizgatásaival.

A talk show jellegű műsorokban elhangzó interjúkat eleve „kvázi interjúknak” tartom, hiszen ezeket a beszélgetéseket előre lejátsszák: a műsorvezető hívószavaira a vendég előrukkol azokkal a történetekkel, amelyekben az előkészítés során megállapodtak.

Az alábbi rövid gondolatmenetben kizárólag néhány olyan kérdéssel foglalkozom, amelyek a képernyőn sugárzott interjúkat megkülönböztetik az írott sajtóban megjelenőktől

A televíziós interjúkon belül is alapvető különbség van az informatív műsorokban (hír, politikai elemzés, sport) látható párbeszédnek, és a hétköznapi társas kapcsolatokra, valóságos beszélgetős helyzetekre emlékeztető interjúk között. Az informatív műsorokban a riporter elsősorban tárgyyszerű kérdésekre tárgyyszerű válaszokat vár, a kérdező felkészültsége, kombinatív készsége, intellektuális gyorsasága nagyobb súllyal esik a latba, míg a portrébeszélgetésben fontosabb szerepet játszik a kérdező kapcsolat- és hangulatteremtő képessége.

Az írott sajtóban olvasható és a képernyőn látható interjú közti különbségek egy része evidens. Hogy csak egy példát említsek, az utóbbiban mind a kérdezőt, mind az alanyt folyamatosan mozgásban követjük, a bennünk kialakult képet alapvetően befolyásolja a beszélgetők iránt érzett rokon- vagy ellenszenvünk, a külső megjelenésük, kisugárzásuk csakúgy, mint öltözködésük, stílusuk és vokális jellemzőik. A különbségek más része rejtett, mégis alapvetően befolyásolhatja a végeredményt, mint a szerződésekben az apróbetűs rész.

Kísérletileg bizonyították, hogy egy látszólag irreleváns jelenség, mint egy beszélgetés fizikai háttere, alapvetően befolyásolja azt, hogy’ értelmezzük a háttér előtti emberek viselkedését. Kamerára vettek néhány fiatal párt beszélge-

tés közben, majd trükkel ugyanazt a képet különböző hátterek – színházi előcsarnok, utca – elé montírozták. A nézők ugyanazt a beszélgetést egészen eltérően értékelték, attól függően, milyen környezetben zajlott. (Forgas és Brown, 1977) De a képernyőn feltűnő szereplők jelentőségét például eltérően fogják érzékelni a nézők akkor is, ha következetesen eltérő plánokban mutatjuk őket, mondjuk, az egyik résztvevőről kizárólag fél alakos, a másiktól félközei képeket adunk, az egyiket következetesen alsó, a másikat felső kameraállásból mutatjuk. Éppen ezért az angolszász televíziókban, a politikai viták során rendszerint megszabják, hogy mindkét vitapartnert azonos kameramagasságból, azonos plánban kell mutatni, úgy, hogy a kép alsó széle a harmadik inggombnál vágjon. Az egyenlő esély természetesen így sem garantálható, hiszen ez a kivágás lehet előnyös az egyik és kevésbé előnyös a másik alany számára, mint ahogy profiljaink sem egyformán előnyösek. Hasonló a helyzet az ülő alkalmatosságok megválasztásával. Egy süppedős fotelben vagy magas karfájú széken, ami kényesztartásra kényszeríti a beszélgetőt, másként fog mutatni és viselkedni, mint egy kényelmes merev támlájú széken. A tér megszervezése, az ülés és nézés iránya, az asztal léte vagy hiánya is döntő lehet. (Pease, 1989) Világítással is lehet kövériteni, soványítani, ellenszenvenessé és rokonszenvenessé, egészségessé vagy betegessé formálni valakit, anélkül, hogy a nézők többsége számára azonnal nyilvánvaló lenne, minek tulajdonítható a hatás. (Szabó G., 2002)

Fontos különbség az írott és a képernyőn megjelenő interjúk között a tudományosan nehezen körülírható „hangulat” vagy kapcsolat szerepe. A portréinterjúknál vagy több résztvevős oldott televíziós beszélgetésnél kulcskérdés, mikor, miért, milyen körülmények között jön létre olyan bensőséges helyzet, amikor a riportalany megnyílik, hajlandó elfeledkezni arról, hogy kamerák, lámpák, közönség és szakemberek tucatjai veszik körül, és hajlandó olyan őszinte gondolatokat, titkokat közölni magáról, ami elementáris erővel hat a nézőre. A kapcsolatteremtésnek ebben a műfajban nyilvánvalóan nagyobb szerepe van, mint az informatív interjúk esetében.

De hogyan jön létre egy ilyen helyzet? Lehetséges-e mesterségesen megteremteni ezeket a körülményeket? Hiszen még arra sincs magyarázat, miként lehetséges az, amit a saját baráti társaságában már mindenki tapasztalt, hogy ugyanazok az emberek, ugyanazon a helyszínen, ugyanabban a napszakban (azonos maligánfok mellett) néha oldottan és tartalmasan úgy beszélgetnek, hogy a buliról minden résztvevő érzelmileg és szellemileg gazdagodva tér haza, máskor meg kínos, unalmas feszengésként és kudarcként élik át az estét? Néha arra gondolok, talán nem véletlen, hogy a magyar nyelvben – mint Isten a világot – „teremtjük” a kapcsolatot, mintha ismereteink hiányosságát hangsúlyozandó azt sugallnánk, hogy egy ilyen termékeny pillanat háttérében valamilyen transzcendentális jelenség állhat. De igyekezzünk természettudományos alapon maradni.

Mint láttuk, pszichológiai kísérletek bizonyítják, hogy a műsorkészítés körülményeinek, a helyszínnek, a világításnak, az akusztikus jelenségeknek, de még az illatoknak is szerepük van a hangulat kialakításában. De a körülményeken kívül a riporter és a riportalany személyiségének, pillanatnyi diszpozíciójának, az egymás iránt érzett rokonszenvnek vagy ellenszenvnek is része van abban, hogy létrejön-e a kapcsolat műsorvezető és beszélgetőpartnere között. Mindehhez adódik a műsorvezető empatikus készsége, adottságai, stílusa, kultúrája, felkészültsége, kapcsolatteremtő képessége.

Az írott sajtóval összehasonlítva, különösen többszereplős beszélgetés esetében, a folyamat irányítása a televíziós műsorvezetőtől rendkívüli figyelmet, ritmusérzéklet, a nem verbális jelek ösztönös és tudatos ismeretét igénylik. Ráadásul a nem verbális üzeneteket egyszerre több csatornán küldjük: tekintetünkkel, arckifejezésünkkel, testtartásunkkal, gesztusainkkal, hangminőségünkkel, öltözetünkkel és térszabályozó viselkedésünkkel egyszerre kommunikálunk. Ezek az üzenetek egymással és a szóbeli üzenetekkel is össze vannak hangolva, egymást erősíthetik vagy ellentmondhatnak egymásnak. Az egyik csatornán küldött jelzést, mondjuk, egy mosolyt, egy másik csatornán küldött jelzés, például a szemkontaktus minősíti. (Buda, 1994)

A szociálpszichológusok és nyelvészek szinte kottaszerű kódrendszert dolgoztak ki a társalgások elemzésére (conversation analysis), amellyel pontosan leírható, számszerűsíthető, hogy egy téma (topic) megbeszélése alatt hányszor történt szóátvétel (turn taking). Számolni lehet, mint a fociban a gólokat, a szögleteket, a támadásokat, hogy kinek hány szóátvétele (turn) volt, ki volt kezdeményezőbb, dominánsabb, agresszívebb, miközben a felszínen esetleg udvariasan viselkedett beszélgetőtársával. Pontosán feltérképezhető az alá-fölérendeltségi viszony is. A társalgás nem verbális „drámájának” feltérképezésében nagy lépést jelentett a beszédaktus-elmélet kidolgozása, amely a kommunikációt, a nyelvhasználatot éppúgy cselekvésnek tekinti, mint bármely fizikai aktust, szemben a generatív grammatika vezéralakjával, Chomskyval, aki Searle-nek a beszédaktusokról alkotott nézeteivel vitatkozva körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy a nyelv csakis valamiféle gondolatalkotó funkciót tölt be, és a kommunikáció nem tartozik a nyelv lényegéhez. (Pléh–Terestyéni, 1979)

A beszédváltásnak összehangoltnak kell lennie ahhoz, hogy úgy érezzük, a beszélgetés hatékony, és ritmusa van. A pszichológiai megfigyelések szerint, ha egy egymással kommunikáló csoport háromnál több tagból áll, a gördülékeny beszélgetéshez igen bonyolult koordináció szükséges. Nem véletlen, hogy a televíziósok szívesebben vállalkoznak egy alanyos interjúra, vagy legfeljebb arra, hogy két emberrel beszélgessenek egy időben.

A többszereplős beszélgetés túlságosan bonyolult verbális és nem verbális rendszere miatt a kutatók is inkább a kétszemélyes, szemtől szembeni interakció szerkezetét vizsgálták. Kendon a tekintet szerepét, Scheflen, Schegloff és Yngve

a résztvevők teljesítményének összehangolását, Trager a paralingvisztikai jelenségek (hangerő, hangmagasság, beszédritmus) hatását kutatta a beszédváltásban. Duncan, kutatótársai eredményeit is felhasználva, az elsők között próbálta leírni egy kétszereplős beszélgetés aktusait. A beszélgetést videóra rögzítették oly módon, hogy a kamera mindkét szereplőt folyamatosan mutatta fejtől lábig. Nem használtak kameramozgást, és a felvevőgépet mindkét beszélgető számára jól látható helyen helyezték el. (Duncan, 1979)

A felvétel elemzése során igyekeztek megfogalmazni és leírni azokat az interakciós egységeket, amelyek során a résztvevők „hallgatók”, „beszélők”, illetve „egyidejű beszélők” lettek. A társalgást kísérő gesztusokból, paralingvisztikai jelekből kiderül, hogyan viselkedünk, ha meg akarjuk szerezni, meg akarjuk tartani vagy át akarjuk adni a szót beszélgetőpartnerünknek.

A paralingvisztikai üzeneteknek már csak azért is van jelentőségük egy beszélgetős műsorban, mert a beszélő személyiségére is utalhatnak. Ide sorolhatjuk azokat a hangokat, amiket a beszélő a beszéd közben hallat: hangos légzés, fújtatás, nyögés – hogy csupán a legkevésbé kellemetlen kísérőhangokat említsük.

A képernyőre készülő interjúk esetében a riporterek többsége alkalmazza ezeket az ismereteket. Igyekszik bizalmat kelteni vendégében, szemmel büvölni, gesztusokkal biztatni a szemközt ülőt. Többszereplős beszélgetés esetében a helyzet tovább bonyolódik. Miközben az egyik riortalany beszél, a műsorvezető kénytelen folyamatosan kémlelni többi vendégét is, nem lát-e valamelyikükön olyan jelet, hogy szeretné átvenni a szót, csak nem talál rá alkalmat. Vagy tesz-e valamelyikük olyan gesztust, amelyből kiderül, nem ért egyet a másikkal. A beszélgetés vezetőjének ilyenkor jó házigazda módjára gondoskodni kell arról, hogy senki ne maradjon ki a beszélgetésből. Beszéd közben mindenkivel folyamatosan szemkontaktust kell tartania, hogy érezzék, hozzájuk is szól.

Képernyőn születő többszereplős interjú esetében a szerkesztés is alapvetően különbözik az írott sajtóbeli műfaji testvérétől. A jó riporter az írott sajtó számára készülő interjú során is fejben folyamatosan átszerkeszti, követi a beszélgetés fordulatait, nem ragaszkodik mereven az előre elkészített kérdéseihez. A képernyőn azonban, ha elkerüli a figyelmét egy-egy fontos gesztus, elharapott félmondat, grimasz, sokkal szembetűnőbb, hogy az interjú készítője szellemileg nincs jelen a beszélgetésen, mint az írott műfajban, ahol ezek a lényegi beszélgetés-szilánkok nem szerepelnek majd a kéziratban. A televíziós riporter tehát az interjú közben folyamatosan „fejben vág”, a beszélgetés menetétől függően, ha a társalgás iránya úgy kívánja, át- meg átszerkeszti a műsort, közben, ha az interjú nem stúdióban zajlik, azt is fejben kell tartania, hogy a végeredmény vizuálisan összerakható lesz-e, ne égjen ki a kép a riortalany mögött, vagy ne essen például folt árnyék a fejére.

A természetesnek tűnő kapcsolatteremtés a képernyőn azért is bonyolult, mert ellentétben a hétköznapi helyzetekkel, a személyközi kommunikációval, a

televíziós kommunikátornak nemcsak a helyszínen jelen lévőkkal kell kontaktust teremtenie, hanem a képernyő előtt ülő nézőkkel is.

A klasszikus polgári színházi dramaturgia szerint a színház olyan, mint egy szoba, amelynek az egyik fala hiányzik, és onnan nézik a nézők a cselekményt. A polgári színház színésze úgy kommunikál a nézővel, hogy látszólag nem vesz tudomást a nézőtérrel. Ellentétben az operával, ahol a hős gyakran „megszólítja”, vagy a modern kísérleti színházzal, ahol akár meg is kínozza a közönséget, ha a hagyományos polgári színházi színész „kibeszél” a szerepből, annak mindig különleges jelentősége van, többnyire komikusan hat. Ezt a szokatlan hatást Woody Allen még a filmben is alkalmazta.

A beszélgetős tévéműsornak több fala is „hiányzik”, illetve átlátható. Összehasonlítva a filmmel és a polgári színházzal, a televíziós műfaj „lényege”, hogy nyíltan a nézőhöz fordul. A műsorvezetők kivétel nélkül legalább a műsor elején és végén beismerik, hogy egyáltalán nem lennének meglepődve, ha kiderülne, a soron következő beszélgetést mások is néznék. Ezért aztán a műsor indításakor köszöntik a nézőt, a végén pedig elbúcsúznak.

A klasszikus televíziózás nyíltan felfedi a kapcsolatot a közönséggel, hangsúlyosan bevonja a nézőt, mintha ő is ott ülne, és részese lenne a társalgásnak. Ebben a képzetben a műsorvezető, a vendége és a néző egyenrangú felek, ellentétben az írott sajtó számára készülő interjúval, ahol a riporter nem szokott kiszólítani a beszélgetésből az olvasónak. Vitray gyakran beszélgetés közben is nyíltan megszólította a képernyő előtt ülőket. Mondjuk, így: „Önök most nyilván azt várják tőlem, hogy megkérdézzem...” stb. Az ilyen beszélgetésnek nagy előnye, hogy nem szükséges pedánsan elrejteni a technikát, hiszen cinkosok vagyunk: mi is tudjuk, a néző is tudja, itt most tévéfelvétel folyik. Hátránya, hogy a riportalany esetleg „szerepel”, ő is úgy érzi, színpadon van.

Másféle riporter magatartás a dokumentumfilmmel rokon portrébeszélgetés, ahol a résztvevők úgy tesznek, mintha egy kukucskálós színház szereplői lennének. Látszólag nem véve tudomást arról, hogy nézik őket, igyekeznek a helyszínen olyan intim beszélgetést folytatni, hogy a nézőnek az legyen az érzése, kiváltságos helyzetbe került, beleshet egy bensőséges társalgásba. Az interjúnak ennél a formájánál kiemelkedően fontos szerep jut a kapcsolat- és hangulattevének, hiszen a technika ezeken a helyszíneken is jelen van. Az ilyen beszélgetés előnye, hogy talán kevésbé zökkenti ki az amatőr vendéget, kevésbé viselkedik színpadszerűen.

Lehet egy televíziós beszélgetésben a hétköznapi életben megszokotthoz közelítő természetesség a cél, de vajon hogyan lennének képesek ezt úgy rögzíteni, hogy a nézőnek is hasonló élménye lehessen? A természetesség logikáját követve, ahol a személyközi kommunikáció során érzékeljük beszélgetőpartnerünk szinte teljes lényét, valamint periférikus látásunkkal, hallásunkkal, szaglásunkkal, tapintásunkkal a környezet nagyobb szeletét, nem csupán azokat a fragmen-

tumokat, amelyeket a kamera és a mikrofon kiválasztott, az interjút úgy kellene rögzíteni, hogy a nem verbális törvényszerűségeket is figyelembe vesszük a felvételnél. Ez a képernyőn úgy festene, hogy mondjuk, látnánk, ahogy az egyik vendég öntudatlan, apró tátozással jelzi, szeretne már ő is megszólalni, miközben halljuk, hogy a másik felviszi a hangot, jelezve, hogy még magánál akarja tartani szót, látnánk a harmadik vendég fintorát, miközben az előző vendég lábát mutatná a kamera, amelyből egyértelműen kiderülne, hogy mellébeszél, és még megannyi részletet. Ez természetesen nonszensz. Egy ilyen képzeletbeli felvételhez tucat számra kellene elhelyezni a kamerákat, a rendező képtelen lenne a roppant bonyolult kommunikációs helyzetet egy szempillantás alatt átlátni, kiadni az utasításokat, a kameramanok ennyi idő alatt nem tudnának átállni, és persze a néző is rövid idő alatt megbolondulna ezt a vizuális tűzijátékot nézve. De ahogyan a művészi alkotófolyamat is csak sűrítve képes ábrázolni a totalitást, talán nem tűnik telhetetlenségnek, ha úgy véljük, a művészi alkotások eredményeinek alkalmazásából, a játékfilmek igényesebb plánozásából, világításából, hangosításából, a modern lélektan eredményeiből lenne még mit merítenie a televíziózásnak. És persze fel kell ismernünk, hogy egy képernyőre készülő interjúnál a valóság természetessége helyett be kell érünk azzal, hogy a riportalanyokban és a készülék előtt ülő nézőkben a természetesség érzetét keltsük.

Felhasznált irodalom

- Dr. Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula, Budapest, 1994.
- Duncan, S. D.: *A nyelv, a paralingvisztikai jegyek és a testmozgás a beszélgetés szerkezetében*. In: Beszédaktus–Kommunikáció–Interakció. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakkönyvtár, Budapest, 1979. p. 294–320.
- Forgas, J. P. – Brown, L. B.: *Enviromental and behavioural cues in the perception of social encounters*. American Journal of Psychology, 1977. p. 635–644.
- Pease, A.: *Testbeszéd*. Park, Budapest, 1989. p. 152–167.
- Pléh Cs.–Terestyéni T.: *Beszédaktus- kommunikáció-interakció*. TKK, Budapest, 1979. p. 17–20.
- Szabó Gábor: *Filmes könyv*. Ab Ovo, Budapest, 2002. p. 127–132.

AZ INTERJÚ MINT RÍTUS

Igyekeznünk kell a cipőfűzéssel

Előadásom fő tárgya a televíziós interjú. Részben azért, mert az újságban közzölt interjú – itt most nem tárgyalt okokból – visszaszorulóban van, részben pedig azért, mert a fogyasztók számát tekintve túlnyomó többségben lévő audiovizuális, nem fikciós médiatartalmak nagyobb része interjú vagy interjúkon alapuló, illetve azokból összeillesztett tartalom. Ennek a médiakritika tárgykörébe tartozó egyenes következménye az interjú „infláció”, amelynek egyik alapja az a téves hiedelem, hogy bárki (újságíró) képes bárkivel (közérdeklődésre számot tartó személlyel) jó interjút készíteni. Pedig nem. Az interjú tartalomipar általi kedveltségét fokozza előállításának viszonylagos olcsósága is.

A televízió természetesen az újságból (a hírlapíróktól) tanulta az interjúzást (is), de az nyilvánvaló, hogy a „mester” és a „tanítvány” ma már egészen más utakon járnak.

A médiaoktatásban használatos (rendelkezésre álló) tankönyvek azonban mintha erre nem lennének tekintettel. A „kíváncsiság”, az „őszinte érdeklődés”, a kérdezetre irányított „figyelem”, a „ráhangolódás” nem lényegtelen, de meg lehetőszen homályos kategóriáival igyekeznek leírni az interjú-szituációt, amelyet az alig vagy csak nehezen értelmezhető „kérdés művészete”-ként képzelnek el. Részletesen foglalkoznak a „felkészülés” és az autorizáció fontosságával, és azzal, hogyan kell komfortos körülményeket teremteni ahhoz, hogy a kérdezett „jól érezze magát”. Mintha ezen múlna...

Az interjú-szituációban adódó legfontosabb tartalmi-technikai problémákról, a kérdezéstechnikáról, a tárgyra vonatkozó, a válaszreakciókat megcélzó, a dialógus irányítását szolgáló kérdéstípusokról sohasem vagy csak részben esik szó. Pedig (főleg a televíziózásban) ezek megfelelő, rutinszerű használata határozza meg a végeredmény minőségét.

Az interjú-műfajnak mint tartalomkategóriának persze olyan praktikus eszközként kell funkcionálnia, amely lehetővé teszi a standard színvonalon történő „termelést” és a „terméket” a közönség elvárásához lehet vele igazítani. Ámde ez nem minden, hiszen a műsort kétségtelenül a tartalomipar állítja elő, de a végső „szöveget” a fogyasztó (is) alakítja ki.

Az interjú, mint minden más műfajt, a sajátos logikája, struktúrája és nyelvi jellegzetessége mellett a *formátum* határozza meg. A médiaglobalizáció korában – különös tekintettel arra a körülményre, hogy Magyarország a népesség számát, a nyelv sajátosságait tekintve nem a centrumhoz, hanem a perifériához tartozik –

a hazai televíziózásban sok a licenc-műsor, a formátum-adaptáció. Valóságos formátum-fetisizmus tapasztalható, a televíziós interjúkészítési gyakorlatot dominánsan a vásárolt (lopott) formátumok másolása jellemzi. Innen származnak és terjednek el az interjúkészítő idolk, a kérdezői attitűdök, a képi beállítások, az interjúkörnyezet látványtervei, az öltözet, a bútorzat, forgatókönyvírók alkalmazása és még sok minden más.

Az interjú a televízióban legalább annyira performance, *mutatvány*, mint amennyire kognitív tartalmakat hordozó, továbbító eszköz, módszer.

A televíziós interjú *rítus*, „szokássá rögzült, formákba merevedett aktus”, a rituális jelleg következtében a „tartalmi” elemek, a kommunikátum fogalmilag megragadható részletei valójában mellékkörülményekké, fontos, de nem kizárólagos járulékká válnak. A média (tömegkommunikáció) elméletek ezt meglehetősen pontossággal leírják, a műfajokkal foglalkozó hazai szakirodalom azonban az átviteli (transzmissziós) modellen kívül másról nem nagyon vesz tudomást.

A tömegkommunikációs térben érvényesülő média-konvergencia folytán a televíziós interjú, az informatív alapinterjú és a sound-bite kivételével, talk-show jelleget öltött. Ez mutatkozik meg olyan minőségi, szeriöz interjúműsorokban is, mint a „Friderikusz most” vagy „A szólás szabadsága”. A magukat talk-show-ként definiáló, inkább szórakoztató tartalmú interjúműsorokról most nem beszélünk.

A kutatók már harminc-negyven évvel ezelőtt felismerték, hogy a (tömeg)kommunikáció több alternatív modell segítségével is jól leírható. Ezek közül az egyik az agresszív vagy rituális modell.

Itt a kommunikációnak sokkal inkább a *külsősége*, mintsem a haszna számít. Itt nem annyira az információközlés a cél, hanem a „közös vélekedések reprezentációja” a fontos (Carey). A rituális kommunikációt a közös értelmezések és érzelmek határozzák meg.

A rituális kommunikáció üzenete *rejtett, többértelmű*, erősen a populáris kultúrába ágyazott. Mivel nagyszámú, heterogén *tömegközönségnek* szól (nézettség!), a médiaszövegek poliszémikusak, így mindenki maga választhatja ki azt, hogy mire figyel.

Szembetűnő, hogy a televíziós interjút készítők az előbb felsorolt kíváncsagságnak megfelelően válogatják ki szereplőiket. Akik között ott találjuk a közkedvelt „bonvivánokat”, akiken csak meg kell nyomni a gombot, és dől belőlük az okosság és a szellemesség. A többség persze kommunikációs tréningeken érlelődött késztermék (vagy félkész). A szakértőket és az „illetékeseket”, a döntéshozókat, a politikai osztály valamennyi megszólalóját spin-doktorok és valóságos kommunikációs hadtestek kondicionálják az aznapi szereplésre. A rítusra. A közismert „megmondó-emberek” – tudatosan vagy rutinszerűen – ugyancsak a rítushoz szabják a mondandójukat.

Az interjút készítő riportereket szintén szerepkörökre szerződttetik, a rítushoz válogatják a tévétársaságok, nem „szakmai” alapon, hanem személyiségje-

gyek alapján, attól függően, hogy a naiv, együttérző, kíváncsiskodó vagy szigorú (kemény) figurától remélik a jobb teljesítményt, értsd: a nagyobb nézettséget. Kutatás tárgya lehetne, de a szimpla megfigyelés is megtenné, ha megnéznénk és elgondolkoznánk azon, hogy ki, mikor, miért ad tévéinterjút?

Miért vannak csatornáról csatornára vándorló „interjúasztárok”? Ezúttal nem a celebekre gondolok.

Miért ad nagyon ritkán (vagy soha) interjút néhány fontos személyiség, aki – ha mondanivalója van – inkább megírja az újságba? Miért döntenek úgy a politikai osztály csúcspozícióban lévő prominensei, hogy kizárólag a „baráti” médiában adnak interjút?

A kérdések továbbgondolásához akartam ösztönzést adni ezzel a bő lére eresztett, az interjúhoz fűzött lábjegyzettel. Úgy is, mint a Gutenberg-galaxis gyermeke, a szeriőz újságírás híve és fogyasztója, aki az interjúval legalább három évtizedig élt közös háztartásban.

Amikor végezetül, ide illeszthetően, analógiaként megidézem Mark Twain aforizmáját, mely szerint „az igazság még csak a cipőjét fűzi, amikor a hazugság már kétszer megkerülte a Földet”, azt mondom, igyekeznünk kell azzal a cipőfűzéssel!

Domokos Lajos

ELSORVADT A FORMA, NEM LELI HELYÉT A TARTALOM

Műfaj a hamis szuggesztiók korában

Az az újságíró, aki az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején, Magyarországon kezdte pályafutását – mint jómagam –, először a hírek gyűjtése során találkozott az interjú gyakorlatával. Sok esetben így van ez ma is, sok esetben viszont nyilvánvalóan nincs így, noha így kellene lennie. Nem titkolt dohogásom annak szól, hogy benyomásom szerint soha ennyi álinterjú nem sekélyesítette a magyar médiumokat, mint manapság. Az álinterjúban az újságíró kérdések betoldásával interjúsítja egy jelentés szövegét, a televíziós, a rádiós riporter pedig utólag felvett kérdéseivel élénkíti egy másik ember monológját, nyilatkozatát. Az álinterjú nem új jelenség, az viszont igen, hogy ezeket a produktumokat – olykor szándékosan fényezési indítékból, máskor viszont mit sem sejtve a műfaji összefüggésekről – riportnak nevezik.¹

Az interjú fogalma

Az álinterjúkkal szemben az értékezésem szempontjából interjún egy vagy több újságíró és egy vagy több, hírértékű ismeretek birtokában lévő egyén közötti, sajtóbeli közlésre szánt párbeszédet, illetve ennek eredményét értem.² E tételből kiindulva a híreknek és az interjúnak az első bekezdésben említett kapcsolattáról legyen elég azt a közkeletű mondatot idézni: „az interjú az információgyűjtés mindennapos eszköze.”³ Ebben a helyzetben az interjú nem cél – már ha egyáltalán célként lehetne tételezni bármilyen műfaji kategóriát –, hanem eszköz. Az adatok, a tények fáradságos összegereblyezésének eszköze. Az ennek érdekében folytatott beszélgetések szerkezetét, szerencsés esetben, a jól ismert kérdések alakítják: ki, mit csinált, mikor és hol, esetleg hogyan és miért, illetve mi, mikor, hol miért és hogyan történt?

---

¹ E tanulmány legfontosabb megállapításai 2008. május 16-án, Egerben, az Eszterházy Károly Főiskola Média tudományi tanszéke által szervezett szakmai műhelybeszélgetésen hangzottak el. Az eredeti, erősen korlátozott időkeretben elhangzott előadást néhány olyan kiegészítéssel láttam el, amely nézetem szerint teljesebb képet ad a témakörrel – D.L.

² Az interjúval kapcsolatos nézeteimmel kapcsolatos részletesebb ismertetés olvasható: Domokos Lajos: *Press & pr, A médiatevékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai* – Teleschola-könyvek, 2005, Budapest, 260. oldal.

³ V.ö.: Bolgár György: *A New York Times sztori* – Fortuna, 1993. 140. oldal.

Azt hiszem, sok kezdő újságíróval jól tennénk, ha felhívnánk a figyelmét: amikor a hírrovat számára telefonon gyűjt híreket, a beszélgetést éppen ezekkel a kérdésekkel tudná szilárdan kézben tartani. Ha e kérdésekkel összefüggésben alakítaná a telefoninterjú menetét, nem fordulhatna elő, hogy valamilyen fontos elemre elfelejtett rákérdezni. Ez lehetne a gyakorlatban is hasznosítható értelme annak, hogy a vizsgákra megtanulta, milyen kérdésekkel is írhatná le a hír fogalmát.

Az interjú szerkezetével kapcsolatos fejtegetésben visszakanyarodok ahhoz az időszakhoz, amikor debreceni újságíró mestereim elérkezettnek látták az időt arra, hogy megpróbálkozzam olyan interjúk készítésével, amelyek már párbeszéd formájában jelenhetnek meg a lapban. Ezek eleinte portréinterjúk (interjúcskák) voltak; az interjúalany személyiségének egy-egy vonását igyekeztek felvillantani. Később, amikor egy-egy szakterületbe némiképp már beástam magam, megengedték, hogy valamely szakértővel készíthessek tény- vagy véleményinterjút.

Olykor, az újságírói oknyomozás területére tévedve, a feltáró interjúkészítés módszereit is kipróbáltam. Persze, akkoriban még nem illettük ezzel a névvel az interjúnak azt a változatát, amikor az újságíró esetenként blöffölve, áltévedést színélve, a megszerzendő információ ismert tényként való beállításával próbálta kideríteni, hogy ki és miért záratta elmeegógyintézetbe Zsuzsika nénit, a hajdúhadházi idős asszonyt, vagy azt, hogy hova tűnt annak az öregembernek a háza és a házáért kapott pénze, aki a debreceni Nagytemplom mögötti téren, egy padon tölti az éjszakákat. (A hetvenes években a hajléktalanság rendkívül feltűnő, a közvéleményt elképesztő jelenségnek számított.)

Beszélgetés-vezetési helyzetek

Ezekben a helyzetekben már ténylegesen is szakmai kérdés volt, hogy az ember tudja-e vezetni a beszélgetést egy adott pontból egy adott pontba egy elképzelt szerkezetet követve. Persze, elmélettel nem sokat bíbelődtünk, a készségeink kialakításában egyrészt az ösztönösségnek, másrészt a tapasztalatoknak – a kudarcos és a jónak bizonyult megoldások összegzésének – volt szerepük. Szakmai gyakorlatomban áttörést jelentett, amikor sikerült vásárolnom egy nyugatnémet kismagnót, ami persze húszszor nagyobb volt, mint egy mai diktafon. Ennek segítségével azon fáradoztam, hogy a kérdéseket, a szerkezetet, az interjú terjedelmét úgy alakítsam, hogy azon már ne nagyon kelljen változtatni a gépelés során. Vagyis arra törekedtem, hogy a lapba került írás lehetőleg szöveghűen tükrözze a szóban elhangzottakat. Itt már nagyfokú tudatosságra, átgondoltságra, fegyelemre volt szükség. Olyasféle magatartásra, amit a televíziós és a rádiós élő interjúk állítanak a riporterek elé.

Aztán ez a személyes tudás némileg feledésbe merült. A Magyar Televízió híradójához kerülve ritkán adódott alkalom arra, hogy nagyobb lélegzetű interjút

készítsen az ember. A filmnyersanyaggal való gazdálkodás, a szinkront is tartalmazó tudósítás esetén, az adásba került kevert változathoz képest legfőbb négyeszeres túlforgatási lehetőség kényszerében csupán interjútöredékeket rögzíthettünk. A híradós stábot nem az interjú, hanem az egész tudósítás vagy a riport szerkezete foglalkoztatta, amelynek része volt az esetleges szinkronfelvétel.

Némileg ellentmondásos módon, számomra ismét csak az írott sajtó – a *Heti Budapest*, az *Üzlet* című gazdaság napilap, a *BOOM* gazdasági magazin, a *Vasutas Hírlap* – hozta vissza az interjú szerkezetével való foglalkozást. Ezek a lapok adtak számomra lehetőséget arra, hogy ismét jól megtervezett interjúkat készítek. Ezzel párhuzamosan a Teleschola Televíziós Iskola diákjainak kérdései, az 1990-es évek végi *Riporter kerestetik* versenyeken induló tanítványaim várakozásai indítottak arra, hogy az interjú szerkezetével immár az általánosítás igényével foglalkozzam.

Interjúszerkezeti modellek

A sok beszélgetést, a számos konkrét helyzet gyakorlását követően az alábbi modelleket alakítottam ki saját és tanítványaim használatára.

Portréinterjú esetében a konkrét interjúsituációt javasoltam kiindulópontnak és azt ajánlottam, hogy a beszélgetés közbenső szakaszain túljutva a riporter kérdései valamilyen általánosítható üzenet megfogalmazásáig juttassák el az interjúalanyt. A párbeszéd menetét három fő részre osztva a következő lehetőség bontakozik ki ebben az interjúhelyzetben:

I. rész: a jelen (a pillanatnyi szituáció, a személlyel kapcsolatos hír, ehhez kapcsolódó vélemény)

II. rész: a múlt (életrajzi elemek anekdotikus történetekbe ágyazva)

III. rész: a jövő (tervek, tanulságok, általánosító bölcsességek)

Az interjúnak erre a változatára kitűnő példát szolgáltatnak a Vitray Tamás által készített, klasszikus televíziós beszélgetések. Archívumomban őrzöm például az Isaac Stern hegedűművésszel folytatott beszélgetését, amelyet a Magyar Televízió rögzített abból az alkalomból, hogy a muzsikos – talán a hetvenes évek végén – mesterkurzust tartott a Zeneakadémián. Maga a bemutató is a kamerák előtt zajlott, Vitray tolmácsolt a zsúfolásig megtelt hangversenyterem közönségének. A portréinterjú közvetlenül ezután készült Sternnel, akit – a színpadról távozása után –, a szomszédos szobában láthattunk viszont. Ebben a helyzetben, a pillanatnyi, a tévénezők által is átélt szituációnak felelt meg a riporter kérdés: – Elfáradt mester? A kérdésre adott válaszból kiindulva, még mindig a hangverseny légkörére, a művész érzései után tudakozódva kérdez tovább Vitray. Aztán gyors váltás a múltra, hiszen az életrajzból is ízelítőt kell kapnunk ahhoz, hogy minél teljesebb kép alakuljon ki bennünk arról a személyiségről, akinek az inter-

jú további részében egyre mélyebbről feltárulkozó gondolkodásmódja, a művészet iránti alázata, az emberekhez való viszonya a tévéközönség tagjait rabul ejti, s még napokig fogja elgondolkodtatni.

Tényinterjú és véleményinterjú esetében a három fő részből álló szerkezet tartalma a következő lehet:

- I. rész: problémafelvetés és előzmények
- II. rész: a probléma kibontása, különböző aspektusokból való megvitatása
- III. rész: a helyzet egészére kiterjedő következtetés

A sajtótájékoztató, amit a szakirodalom egy része az interjú sajátos válfajaként kezel, a lineáris szerkezetű, az úgynevezett fordított piramis elvet követheti:

- I. rész: tényhír bejelentése
- II. rész: háttérmagyarázat – az összefüggések, az okok, a következmények elemzése
- III. rész: újságírói kérdések, a szervezet képviselőinek válaszai.

Eluralkodóban a töredezettség

A feltáró interjút – amelynek sajátos módszerei, kérdései az oknyomozó, a közéleti visszasságokat feltáró, a rejtőző szereplőik nyomába eredő újságíró eszköztárához tartoznak – alighanem nehezen lehetne ilyen egyszerű sémákba szorítani. Az ilyen helyzetekben a lépre csalást elősegítő kérdéstípusoké és módszereké, a vargabetüké, a lóugrásszerű haladásé, a rögtönzésé a főszerep. A beszélgetés nagy valószínűséggel nem követ semmilyen szabályos haladás szerinti szerkezeti elvet. De ha mégis struktúrában kell gondolkodni, talán leginkább a mozaikszerkezet illik ide, amelyet az újságíró szimata, célja, illetve a pillanatnyi helyzet alakít.⁴ A korábbi lineáris vagy keretes (körszerű) szerkezetekhez képest, éppen ennek a mozaikszerkezetnek kedvez a bulvárlapok, a szórakoztató televíziók és rádiók e mostani uralma.

A körinterjúval mint fehér hollóval találkoztunk hajdanán a nyomtatott sajtóban. Ma viszont nincs az utca emberének hangja iránt tudakozódó magazinműsor, nincs megyei lapszám körinterjú nélkül. A szerkesztőség ügyelete a nap kérdéséhez órákon át vadássza az alanyokat, akik egymásról mit sem tudva adják meg az egy szuszra elmondható választ a közös kérdésre, vagy kölcsönzik nevüket és arcukat az ügyeletes-újságíró által kimódolt mondatokhoz. Az interjúalanyok előéletéről, személyiségéről nem tudhat meg semmit az olvasó. Egy

---

⁴ William L Rivers, Cleve Mathews: Médiaetika – Bagolyvár Könyvkiadó, 1993, 139. oldal, idézi: Domokos Lajos: Press & pr, A médiatevékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai – Teleschola-könyvek, 2005, Budapest, 275. oldal.

széttördelt világból szállnak hozzánk a mondataik, amelyek üzenete csupán az, hogy a világ széttördelt, vagyis mozaikdarabokra hullott, s egyelőre nem állnak össze egy képpé a részek.

Aligha véletlen, hogy a mediatizált világ szétesett kultúrájának a termékei az úgynevezett rutinkérdések is, amelyekkel képes magazinokban, televíziós és rádiós talk show-kban egyaránt és egyre gyakrabban találkozunk. A „*melyik három könyvet vinné magával egy lakatlan szigetre?*”, a „*melyik történelmi korszakban élne legszívesebben?*”, a „*hogyan folytatná azt a mondatot, hogy...?*” kérdéseket Barbara Walters, az amerikai televíziózás sztár műsorvezetője még csak arra az esetre ajánlotta a riporterek figyelmébe, ha végképp nem volna idejük felkészülni az interjúalanyból, a témából. Ám az egykori kivételes helyzetből mára sokak által követett módszer lett. Az ok: egyre kevésbé fontos az, aki a mikrofon előtt ül, egyre kevésbé fontos, hogy megkíséreljünk összefüggést találni a világ különféle jelenségei között. A fontos csupán az, hogy a közönség minél kevesebbet gondolkodva, kikapcsolódva múlassa az időt a következő reklámblokkig.

Virtuális és valóságos realitás

A mára szinte teljességgel mediatizált világban elképzelhetetlen az a gondolati finomság, az a lenyűgöző építkezés, az a koncentrált riporteri és nézői (!) figyelem, amely még a televíziózás klasszikus időszakát jellemezte, s amelyből a portréinterjú szerkezetéről értekezve, Vitray Tamásra utalva hoztunk fel példát. Ahogyan dr. Botond Gyula: Média-mágia című kötetében írja, a posztmodern tömegmédia „a civilizált világban, néhány járulékos tényező segítségével, a tudati virtuális realitást immáron a valóságos realitás feletti hatalomhoz juttatta. (...) A kommunikáció, mintegy önállósult erő, átvette az irányítást a tapasztalati valóság és az emberi világ felett, de hatalmát a hamisítások révén veszélyes és káros módon gyakorolja.”⁵

Az idézett pszichiáter szerint a jelekkel való visszaélés, a hamis szuggesztiók korát éljük. És itt nem csupán a valóság tényeinek egyszerű meghamisításáról van szó. A média mai hatásmechanizmusának középpontjában az áll, hogy a műsorkészítők soha nem látott mértékben építenek az embernek a szuggesztibilitására, a kommunikációs üzenetekre, a sugallatokra való fogékonyságára, mert a szuggesztió aktusa szempontjából a fogékonyság megléte fontosabb, mint az üzenet szuggesztivitása.

---

⁵ Dr. Botond Gyula: Média-mágia, Szuggesztibilitás a posztmodernben – Botond Kiadó, Budapest, 2007, 13. oldal.

Ezzel összefüggésben írja dr. Botond Gyula: igen gyakran beszélgetünk, csevegünk hosszasan egymással csupán azért, hogy szórakozzunk, eltöltsük az időt anélkül, hogy érdemi tartalom közvetítésre kerülne. „Sajnos azonban kifinomult szuggesztív technikák éppen ezt a könnyed cseverészést használják ki a figyelem elaltatására, és ültetnek el a kommunikációban, legtöbbször nem verbális módon, jelentős és hamis üzeneteket. Így tesz szert a szórakoztató média manapság olyan szuggesztív erőre, melyet semmiféle direkt kinyilatkoztatás, oktatás nem képes ellensúlyozni.”⁶

Ebben a térben a fent vázolt mechanizmus fenntartásának, működtetésének jószerivel egyetlen értelme van – a profittermelés. A média befektetők közötti globalizált, a nemzetállamok és bármely más közösség által gyakorlatilag kontrollálhatatlan, a pénztermelés jegyében folyó verseny szükségszerűen vezet minden más érdek háttérbe szorításához, s olyan újságírási-műsorkészítési technikák egyeduralkodóvá válásához, amelyek fő célja, hogy kikapcsolják az egyébként is szétzöredezett, egymással kapcsolatot nem tartó, a maga hús-vér konkrétságában egymás létezéséről sem tudó tömegkommunikációs közönséget a valóságos világból.⁷

E cél tudatos vagy kevésbé tudatos elérésének legfontosabb eszközévé váltak az utóbbi évtizedekben azok a rádiós, s főként televíziós csevegő műsorok, amelyekben mintegy futószalagon váltogatják egymást a celebek, akiknek egyetlen szerepe, hogy a spotlámpák villódzása, a hangeffektek lüktetése mellett egy újabb impulzuslökettel járuljanak hozzá a nézők agyában termelődő élményvegyület következő adagjának kiválasztásához. Az előre gyártott kérdések, amelyeket a műsorvezető vagy bárki más az eléje készített lapról felolvas, nem szervesülnek sem a showman-nel, sem egymással, sem a pillanatra reflektorfénybe emelt szereplővel.

Látszólag most is interjú készül a színpadon. De ez csupán a forma. Valójában senki senkivel, semmi semmivel nem alkot egységes egészet. Nincs építkezés. Nincs szerkezet, amit meg lehetne tölteni tartalommal abban a hagyományos értelemben, hogy valaki valahonnan valahova eljutna, hogy valaki valamit az alapoktól a csúcsokig felépítene. Lényegében minden ott maradt, ahol addig volt. Nincs más, csupán cserepek, mozaikdarabok, amelyek szanaszét hevernek. A showman néha felveszi, felmutatja a villódzó fény felé, de visszadobja őket. Nem alkot belőlük semmit. Elsorvadt a forma, nem leli helyét a tartalom.

---

⁶ Dr. Botond Gyula: Média-mágia, Szuggesztibilitás a posztmodernben – Botond Kiadó, Budapest, 2007, 16. oldal.

⁷ V.ö.: A populáris és a minőségi média jellegzetességei, Domokos Lajos: Press & pr, A médiatévékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai – Teleschola-könyvek, 2005, Budapest, 157. oldal.

Felhasznált irodalom

Bolgár György: *A New York Times sztori*. Fortuna, Budapest, 1993.

Dr. Botond Gyula: *Média-mágia, Szuggesztibilitás a posztmodernben*. Botond Kiadó, Budapest, 2007.

Domokos Lajos: *Press & pr, A médiatevékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai*. Teleschola-könyvek, Budapest, 2005.

Rivers, William L.–Mathews, Cleve: *Médiaetika*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest, 1993.

SZEMTŐL SZEMBEN, SZIGORÚAN

Kóczyán Péter

A DEMOKRÁCIA EGYIK ALAPEGYSÉGE

Velünk élő Kádár-korszak

A demokratikus újságírás még a diktatúra alatt megteremtett eszközökkel sem él. Az önkorlátozás sokkal nagyobb, mint amit a jelenlegi jogszabályok lehetővé tesznek.

Az újságírói munka alapegysége az interjú. Nem csak a kérdés-felelet formájában, önálló műfaji elemként megjelenő interjúról van szó. Az újságírók ugyanis folyamatosan interjúkat csinálnak. A cikkeikhez számtalan emberrel beszélnek, akiknek a gondolatait névvel vagy név nélkül használják a cikkeikben.

Ma Magyarországon az a gyakorlat, hogy az így elhangzottakat a nyilatkozók bármikor visszavonhatják, átírhatják, s eddig nem volt olyan média, orgánus, amely az eredeti és hiteles interjút publikálta volna.

A magyar szerkesztők, média menedzserek, kiadói emberek, s maguk az újságírók is azt állítják, hogy nincs joguk az eredeti interjú publikálására.

Ez nem igaz. A törvény éppen az ellenkezőjét teszi lehetővé. Végtelenül ironikus, hogy a diktatúrában 1986-ban elfogadott sajtótörvény nagyobb szabadságot teremt, mint amellyel a szabad demokrácia médiája élni mer.

A sajtótörvény szerint az újságíró

„d) köteles a nyilvános közlésre készített nyilatkozatot a nyilatkozatot adó személynek – kérelmére – bemutatni; azt nem közölheti, ha ehhez a nyilatkozatot adó személy azért nem járul hozzá, mert nyilatkozatát az újságíró megváltoztatta; e) köteles megtagadni az olyan közlés tartalmi kialakításában való közreműködést, amely ellentétben áll e törvény rendelkezéseivel”... A szöveg világos. Az alanyok csak a hamisított interjú megjelenését tagadhatják meg. Az újságíró pedig nem működhet közre hamis, átírt interjú megjelentetésében.

Az ezzel ellentétes gyakorlat a diktatúra lehetőségét viseli magán. Ez a velünk élő Kádár-korszak.

Az interjúkra vonatkozó véleményemet egzotikus, távoli információként értékeli ma a magyar újságírásban, amelynek nincs különösebb jelentősége a média működésében. Ez nagy tévedés.

Nem csak hogy a médiának, de a demokráciának is egyik alapegysége az interjú.

A demokratikus nyilvánosság ugyanis a publikus, közösségi szférában elhangzó vagy odatartozó információk közléséből áll. A demokráciában a beszéd tett, a kimondott szónak van jelentősége. Gondoljunk bele: milyen nyilvánosság az, ahol a nyilvánosságot professzionálisan előállító intézmények vezetői kapu-

örként asszisztálnak az alanyok utólagos kéréseihez. Ezzel egy tettet akarnak elsikálni, meg nem történtté tenni. Hogy a jelentőségét kiemeljem, egy másik területről hozok példát. Olyan ez, mintha egy bűntény helyszínén a rendőrök eldöntenék, hogy egyes nyomokat eltüntetnek a helyszínről.

Nem kriminalizálni akarom a helyzetet, hanem azt világossá tenni, hogy ahogyan a bűntény rekonstruálásának elengedhetetlen feltétele a helyszínen talált tárgyi nyomok pontos lajstromba vétele, ugyanúgy a demokrácia szerves része a publikus és a magánszférák szétválasztása, és a publikus szférában törtétek regisztrálása és közlése.

A magyar sajtóban ma az a felfogás, hogy az interjú az alany és az újságíró közös alkotása. Ez a kifejezett, sokszor hangoztatott vélemény. De miután a direkt kérdés-felelet interjú nem válik el a cikkekbe bedolgozott interjúktól, az interjúk utólagos átírása minden, egyes személytől szerzett információra, általa kimondott szóra igaz.

A magyar újságírók nagyon büszkék arra, hogy a cikkeiket ők maguk írják, s nem mások diktálják. Az utólagosan átírt közlés azonban azt jelenti, hogy a cikkeket az alanyok írják, és nem az újságírók. Valahogyan senkinek nem tűnik fel, hogy mindent szabadon le lehet írni, csak éppen azt nem, ami egy személytől származó közlés.

A szakma a fentebb leírt gyakorlat fenntartására egy megalapozott érvet alkalmaz – nagyon sunyi módon. Az írott beszéd és a szóban elhangzó beszéd között nagy a különbség. Egy az egyben nem ültethető át a beszéd az írott nyelvre. Így szól az érv. Ez igaz, bár némi kiegészítéssel, amiről mindjárt írok. Előtte azonban a lényegesebb elemről kell szólni. A magyar sajtóban az átírás nem nyelvhelyességi alapon zajlik, hanem az alanyok az interjú során elmondott gondolataikat, jelzőiket írják át. Mindig a nekik kedvező változatra puhítják fel az interjúból származó közlést. Sok konfliktusom volt már ebben a tárgykörben, de még soha nem találkoztam olyan alannal, aki azért írt volna át egy interjút, mert túlságosan hízelgőnek, megközelítésemet pedig túl puhának találta volna. Az interjú alanyok isteni érzékkel veszik észre az összes érdekes, fontos, sajátos, feltűnő információt, gondolatot az általuk elmondottakban, s a magyar szerkesztőségi gyakorlat arra kényszeríti az újságírót, hogy ehhez asszisztáljon.

Ez nem más, mint púderezés. Tisztára mosás.

Az újságírók ezt utálják a legjobban. A szakmában mindenki arra büszke, hogy ő a valóságról, a lényegről meg a fontosról ír. És fontosnak tartja az általa leírtak, megtaláltak, megtudottak, felismertek közlését. Egyetlen egy elem van, amelynél felteszik a kezüket, s ez az alanyok által elmondottak leírása.

Tudom, az olvasók egy része – még a szakmabeliek is – ennél a pontnál már összegyűjtötték magukban a leghúzósaabbnak ítélt ellen érvet. Az interjú, a kimondott szó a személyi önrendelkezés része. Jogom van meghatározni, hogy mit publikáljanak tőlem.

Ez fontos pont. A lényeghez érkeztünk el. A privát és a publikus határához, s annak definíciójához.

Az interjú a publikus szféra része. Az esetek legnagyobb részében az alanyok tudják, hogy interjút adnak. Az újságíró bemutatkozik, elmondja, hogy mit akar, előttük ül, jegyzetel, magnót használ, világos attribútumok jelzik, hogy nem magánbeszélgetést folytat, hanem nyilvános közlésre készülő információszerzést folytat.

Érdekes módon a magyar emberek jelentős részét csak ez a szituáció tudja becsapni. Amikor egy értekezleten beszélnek, amikor vizsgáznak, amikor egy hatóság előtt kell megnyilvánulniuk, akkor egyébként pontosan tudják, hogy szavaiknak van jelentősége. Nem ugyanúgy beszélnek, mint otthon vagy magán körben. És tudják, amikor kimondják a szavakat, vagy ahogyan viselkednek, az számít. Utólag nem vonhatják vissza.

Ehhez képest az újságíróknak adott interjúk esetére mindenkiben egy speciális definíció alakult ki, amelyben nem számít, hogy az interjúban mit mondanak, mert az „csak egy beszélgetés”, amelyet majd utólag előkészítünk a publikálásra. Az alanyok többsége Magyarországon így gondolkodik, az újságírók pedig ehhez asszisztálnak.

Az interjú – nyilvános aktus. Másképpen: tett. Az újságírás lényege, hogy ez rögzíti és publikálja: beszámol róla. Ugyanúgy, ahogyan arról, ha valaki lopott, ha díjat kapott vagy egy filmet megrendezett. Ezek tények. A kimondott szó, a válasz is tény. Ennek közlése tényközlés. Csak annak speciális, a beszédaktusból származó eleme.

Amikor az újságíró az alanyával találkozik, az munka. A nyilvános szféra része. Azért beszélnek, mert az újságíró a nyilvánosság számára gyűjt információt. A közlés is információ. Az alanyt semmi sem kényszeríti arra, hogy válaszoljon; de még ha erre rákényszerül is, a szavait maga válogatja meg, nem az újságíró diktálja neki a gondolatait, s a kimondott szavakat.

A magyar felfogás összekeveri a gondolatok szabadságát a közlés szabadságával. A helyes megközelítésben az alanyok szabadon gondolkodhatnak, az újságírók pedig a nyilvánosság előtt elhangzottakat szabadon közölhetik. Nem igaz az, hogy az újságírók bármire is rákényszerítenék az alanyaikat. Ez nem is életszerű. Az utólag átírt, kozmetikázott interjúk majd száz százaléka nyomás nélkül, az alany szabad akaratából hangzik úgy, ahogyan az interjú azt rögzíti. Mégis utólag azt átírják.

A nyilvános történet így kiemelik a nyilvánosságból, s egy utólag rekonstruált pszeudo-valóság részévé teszik. A valós helyett egy ál-valózt állítanak elő.

Nézzük ugyanezt a helyzetet teljesen szűk szakmai szempontból. Az olvasó azt hiszi, az újságíró az adott pillanatot rögzíti. Az újságíró is azt hiszi. Felkészül. Az interjú során izzad, gondolkodik, figyel, értékkel, ötletel. De ennek valójában nincs jelentősége. Hiszen bármi, ami elhangzik, ami az újságíró teljesítménye az adott pillanatban, azt az utólagos átírás semmissé teheti.

Így nincs is szükség a jelenlétre. Ezeket az interjúkat faxon és e-mailen keresztül is el lehet készíteni. Az említett technikai eszközök biztonságos körülményeket teremtenek az alany számára, a saját közegében, a saját tempójában gondolhatja végig, hogy mit akar közölni a nyilvánossággal.

Érdekes módon, ezt azért a magyar szakma is abszurdnak tartaná, s kivágná azt az újságíró, aki így készítené interjúkat. Holott az illető csak őszintén alkalmazkodna a magyar gyakorlathoz. És a végén, az elemzés során magatartása sokkal őszintébbnek tűnne, mint az álszent magyar gyakorlat.

A példából látszik, hogy a helyzet nyomorúságos. A szerkesztők, újságírók is tudják, hogy ez a gyakorlat nem jó. Minden, az újságírást komolyan gondoló ember ösztönei ellen hat. Gyomorfordító, s logikailag védhetetlen megközelítés.

Ráadásul a gyakorlat sokkal durvább, mint azt gondolnánk. Ugyanis nem minden alanyuk ugyanakkora az érdekérvényesítési ereje, s miután az egésze soha nem derül fény – tudjuk, maga az átírás is a nyilvánosság kizárásával történik –, senki nem tudja ellenőrizni, hogy a másiknak mit szabad, s ehhez képest neki mit engedtek. Ráadásul, a lapulás szerkesztőségén belül is zajlik. Nagyon kevés olyan szerkesztő van, aki nem csak a szerkesztőségi hierarchián belüli előnyöket, hanem az azzal járó kellemetlenségeket is vállalja. Ebben az esetben él a főnöki hatalmával, s maga nyesi meg, írja át az interjút. Mindig az alannal kapcsolatban álló, az adott szituációban, mondjuk, keményen kérdező, igyekvő újságíró beszél az alannal, s személyesen szenved el azt a megaláztatást, amikor az alanya átírja az interjút. Ez is egyik oka annak, hogy az újságírók autoritás érzete a béka feneke alatt van.

Az alanyok látszólag jól járnak ezzel a gyakorlattal, mert az esetek szinte mindegyikében – ha kéri – az jelenik meg, amit akarnak. Valójában sokszorosan verik le rajtuk az újságírók és a szerkesztők. Például úgy, hogy ha tehetik, nem kérdezik meg őket vagy csak az utolsó pillanatban. Kiszervezik őket, azaz vagy másokkal mondatják el a velük kapcsolatos negatívumot vagy képaláírással, más cikkekkal helyre teszik az általuk elmondottakat. Csökkentik az érintettek megszólalási lehetőségeit. Olyan műfajokat alkalmaznak, amelyekhez nem kell az alany hozzájárulása. Olyan helyzet alakul ki, amelyben az újságírók – ha meg akarják őrizni az autonómiájukat –, akkor az alanyok megszólalási lehetőségeinek korlátozásában válnak érdekeltté.

Szép világ ez, mondhatom.

Kiegészítés

Gyakran használt érvek a jelenlegi gyakorlat védelmében

A gyengébbek védelme: gyakran felmerül, hogy az újságírók visszaélnének a helyzettel, ha az alanyok nem kontrollálhatnák, ami megjelenik saját szavaiként. Ez azonban csak egészen kivételes esetekben, katasztrófák, szélsőséges helyzetek esetében merül fel. Olyankor, amikor a józan ész alapján amúgy is

mérlegelni kell, hogy mi jelenik meg. Egy vonatkatasztrófa helyszínén a gyermekét kereső anya hisztériájának és szavainak bemutatását nem azért kell mérlegelni, mert nem tudtuk a hozzájárulását megszerezni, hanem azért, mert a józan ész és ízlés ellen hat sokkos állapotának a bemutatása. De az alanyok többsége nem hivatkozhat arra, hogy elvesztette az önkontrollját az adott helyzetben.

Milyen alapon adnak a számba bármit is? Klasszikus érv. Abból indul ki, hogy az újságíró azt ír, amit akar. Ezt akadályozza meg az utólagos kontroll. Az 1986-os törvény épp ezt akadályozza meg. Az utólagos kontroll azonban nem a szavak megmásításáról szól, hanem azok pontos visszaadásáról. A másik, mélyebb feltételezés, hogy az újságíró nem azt írja le, ami elhangzott. Komoly újságoknál nem dolgozhatnak olyan, aki nem képes az alanyai szavait pontosan rögzíteni és feldolgozni. Bulvárlapoknál pedig ezen túl egyéb jogi lehetőségekkel lehet élni.

Az alanyok kiszolgáltatottak: a médiában általában nem a világtól elzárt remeték, hanem a mediatisztált világot fogyasztó emberek nyilatkoznak. Jelentős részük tudja, mit jelent az, ha szavai megjelennek a médiában. Az érv még azon a feltételezésen is alapul, hogy az emberek privát életüket élik, nem tudják, mit jelent a nyilvánosság előtt szerepelni. Eszerint az emberek a nyilvánossággal csak a tévén, médián keresztül találkoznak. De hát kérdezzünk meg akárkit, a szülői értekezletet, a munkamegbeszélést, az állás interjút, a prezentációt magánszereplésnek, tétnélkülinek, s az ott elhangzottakat visszaszívhatónak tartja-e? A válasz valószínűleg az lesz, hogy az emberek többsége pontosan tudja, hogy ezekben a helyzetekben nem magánember, szereplése nyilvános, cselekedeteit nem írhatja felül utólag.

Az újságírók slendriánok, gyenge a szakma színvonala: a szakma dolgozói erre szoktak még hivatkozni. Ha ezt elfogadjuk, akkor beszüntethetjük az újságírást, s helyette közlönyöket kell létrehozni, amelyekben az arra hivatott cégek, emberek, hatóságok a maguk által megírtakat a nyilvánosságra hozzák. Ha az újságírók egy beszélgetést nem képesek visszaadni, akkor mást sem képesek, s akkor az újságírás mint közlésforma felesleges.

Az élőbeszéd és az írott beszéd különbsége indokolja az átírást: ez jól hangzik, igaz is, csak éppen ebben az írásban nem ezt tárgyalom. Az alanyok ugyanis nem ragokat, kötszavakat javítanak át, s nem is stílus vitákat folytatnak az újságírókkal, hanem elhangzott mondatokat húznak ki, szavakat másítanak meg, akár az ellenkezőre változtatva a szavaik értelmét vagy az elhangzottakhoz képest teljesen új gondolatmeneteket írnak bele az interjúkba, amelyekre az újságíró már nem is reagálhat.

Csak úgy beszélgettünk: van a szakmának egy olyan felfogása, amely szerint az interjúkészítés olyan spontán művészeti forma, amelynek izzadságos készítése, részletei nem tartoznak a nyilvánosságra. Egy színdarab előadása során sem a próbát rekonstruálják, hanem a darabot magát adják elő. Szerintem az újságírással kapcsolatos minden ilyen művészeti hasonlat fals. Az újságírás ugyanis nem

fiktív, hanem valós, a valóst akarja visszaadni. Az újságíró szerepe nem fiktív, utólagos, mint az íróé. Nem élhet a fikció eszköztárával, nem a fantázia terméke, hanem a realitás rögzítése. Ez pedig az elhangzott szavak publikálását – és nem eltagadását – jelenti.

A realitás nem adható vissza: az előző érv folytatása, nagyon fontos aspektusa az újságírásnak, komoly filozófiai, pszichológiai, szociológiai, a szakma lényegét érintő kérdések boncolgatásának kezdete. Csak éppen nem ide tartozik. A megismerés, rögzítés, visszaadás, a valóság konstrukciója és rekonstrukciója minden, az embert megfigyelő, leíró tudományban és tevékenységben fontos, legyen szó helyszínelőről, bíróról, pszichológusról vagy újságíróról. De ezt a fennkölt aspektust, s az ezzel járó gubancokat ne keverjük bele a napi újságírói munka mai elemzésébe. Magyarországon ma nem az a probléma, hogy az újságírók a valóság feltárása során milyen, az emberi megismerés sajátosságaival foglalkozó szaktudományok által feltárt boncolt problémákkal küzdenek meg. Ennél sokkal földhöz ragadtabb, egyszerűbb témát taglal ez az írás. Azt, hogy az elhangzottakat meg lehessen jelentetni. Ha majd ez flottul működik, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogyan is rekonstruáljuk a világot, s ez milyen nehézségekkel jár. Addig ez a szofisztikált megközelítés sem más, mint a valóság meghamisításának egyik eszköze.

AZ ALANY VÉDELMEBEN

Magánvélemény egy elfogadhatatlan bölcsességről

Szeretnék először néhány személyes példát elmondani, annak bizonyítására, hogy érdemes tiszteletben tartani az interjúalany szerepeit. S most nem színész-interjúalanyok szerepeiről van szó.

Először egy legalább harminc éves történet. Ráday Mihály készített egy dokumentumfilmet Tokajról, aminek akkor csak községi rangja volt. Ráday volt a rendező, operatőrködött is, ezért nem akart maga kérdezni is, meghívott hát engem riporternek. Összesen 17 interjút kellett készítenem, de számomra mindmáig a legemlékezetesebb a tokaji plébánossal készült beszélgetés volt. Neki volt a legjobb bora, mert az ő szőlőjét szedték le legkésőbb a hívők. Ám először nem borüggyek miatt került a kameránk elé, s nem is a nagyszerű, penészből gazdag pincéjében, hanem fenn a parókián. Tudtunk róla, hogy írt egy tanulmányt a település egykor gazdag, természetesen egyházi iskoláiról. Nagy nehezen felleltük vele a reverendáját, mert a nélkül akart beszélni, aztán elindult a szokásos ceremónia. Akkor még a külső felvételek mind filmnyersanyagra készültek. Jött tehát a csapó: Béres Béla 1 – Tessék! Mire én: – Plébános úr úgy tudom ön írt egy tanulmányt Tokaj korábbi, egyházi iskoláiról. Ha röviden összefoglalná: milyen iskolákról van benne szó?

Elkezdett beszélni, de a harmadik mondat környékén elnézést kért, s leállt. Mi a baj? – kérdeztük tőle, mire az volt a válasza: ha ezt így folytatja, akkor megharagszik rá az egyházi főhatósága. – Jó – mondtam én, kezdjük előlről, én majd másképpen kérdezek. Újabb csapó, újabb tessék, én pedig valahogy úgy kérdeztem, hogy ismereteim szerint Ön tanulmányt is írt a településről. Hallhatnánk erről valamit? – Elkezdett válaszolni, de megint leállt. Ne haragudjunk, de ha ő ezt a gondolatmenetet folytatja, akkor megharagszanak rá a hívők. Természetesen harmadszor is nekiindultuk, megint megállt, mert ha így folytatja, megharagszik rá a párttitkár, márpedig a hívők miatt neki fontos a jó viszony.

Mit tehattunk mást, levonultunk a pincébe, ahol már a borokról beszélgettünk, és rögtön kaptam tőle egy tüneményes választ. Megemlítettem, hogy a híres Issekutz-féle gyógyszer-tankönyvben a Vinum Tokajense is szerepel, de nem tudom, milyen betegsége javallott. Mire a válasz: – Hát a lelki betegsége, fiam.

Béres Bélának – akkoriban 60 éves körüli lehetett – nyilvánvalóan nagy tapasztalatai lehettek a nyilvános beszédben: heti misék, temetői gyászbeszédék, és így tovább. Ám itt most hármas szerepben kellett megszólalnia: a katolikus egyház szigorú hierarchikus rendjében elfoglalt helye szerint, híveinek lelki

atyjaként s a gyülekezet képviselőjeként a helyi társadalomban. S nem mindig könnyű ilyesfajta hármas szerepben megszólalni.

Mielőtt tágabb összefüggésben próbálom elemezni ezt a helyzetet, szeretnék még két – rövidebb –, példát elmondani. Az Operaház akkori igazgatójával kellett, a szokásos évadnyitó sajtótájékoztató előtti napon, interjút készíteni: miről fog beszélni, természetesen biztosítva őt, hogy ez az újságban csak a tájékoztató utáni percekben, órában fog megjelenni. Igen kényelmetlen interjúalany volt, aki szóról szóra diktálta a mondatait. Ennek ellenére megígértette velem, hogy másnap reggel, még a megjelenés előtt, telefonon beolvasom a szöveget. Ez egyébként, az érvényes magyar törvények szerint kötelességem is volt, mert ha a riportalany kéri az előzetes bemutatást, azt a törvény kötelezően előírja. Lapzárta előtt alig egy órával nekiláttam hát a már oldallevonatban elkészült szöveg beolvasásának. Döbbenetemre, majd minden második vagy harmadik mondat után javításokat kért. Hiába mondtam, hogy szóról szóra azt írtam, amit lediktált, azt válaszolta: tudja, de ahogy most visszahallgatja a szövegét, rájött, ha ezt így hagyja, megsértődik ez meg ez az énekes, más hely miatt a koreográfus, több „elszólása” miatt pedig a gazdasági igazgató. Mit tehettem, javítottam kívánsága szerint.

Végül egy más típusú példa: többször is készíthettem interjúkat olyan színészekkel, mint Ruttkai Éva, Kálmán György – remélem, a fiatalok is tudják, ki volt Kálmán György színművész – és Szirtes Ádám. Sajnos már egyik sincs közöttünk. Ruttkai és Kálmán kétségbeejtő interjúalanyok voltak: többnyire igeneket és nemeket válaszoltak, pedig isten bizony, nem a magánéletükről érdeklődtem. /Talán Ruttkai egyik esete kivétel volt, amikor Pro Urbe, tehát a Városért kitüntetést kapott, és én mindenáron valami Budapesthez fűződő személyes élménye után faggatóztam. Végül, nagy örömömre elmesélte, hogy diákorában, egy másik iskolába járó fiúval, úgy levelezett, hogy a Hősök terén akkor még álló kovácsoltvas lámpák sárkányfigurájának a szájába dugták az összerolnizott leveleiket./

Miért idéztem ezeket a történeteket? Először is azért, mert arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy senki ne feledje: a nyilvánosság számára készülő beszélgetések során, az alany szükségszerűen meg akar felelni a szerepeinek. A beszélgetés közben ne feledjük el, hogy mi is „szerepet játszunk”, a nyilvánosság nevében kíváncsiskodó hírlapíró szerepét. Egyáltalában nem biztos, hogy ugyanilyenek vagyunk otthon vagy a munkahelyünkön. A pszichológusok ugyan a lelki betegségek egyik forrását látják ezekben a gyakran álarcnak nevezett szerepekben. Kétségtelen, ilyesmi is előfordulhat, ha személyiségünk bizonyos tulajdonságaival, belső meggyőződésünkkel ellentétes szerepeknek kell tartósan megfelelni. Én azonban ezeket az „álarcokat” alapvetően természetes magatartásunk részének tartom. Míg valaki fiatal: szeretne a korosztálya általánosan elfogadott valamelyik szereptípusának megfelelni, később a férj, a feleség szerepeivel azonosulunk, aztán bizonyos szerepet kapunk a munkahelyünkön, mint am-

ennyire más a nagyszülő szerepe is. Nincs ebből semmi baj, ha csak kínosan nem másmilyen valakinek a karaktere, természete. Magánvéleményem, hogy elfogadhatatlan számomra a pszichológusok és egyéb „tanácsadók” gyakori bölcsessége, hogy „legyünk önmagunk!” Tessék mondani, melyik önmagunk? Mert ha becsületesen végiggondoljuk érzelmeinket, döntéseinket, akkor nagyon sokféle „én” kerekedik ki.

Béres Béla plébánosnak csak háromféle szerepnek kellett volna megfelelni a nyilvánosságot képviselő kamerák előtt. Óvatos ember volt, s bizonyára jól ismerte a szűkebb-tágabb környezetét. Mint ahogy Lukács Ervin – ő volt akkor az Operaház igazgatója, aki majd minden mondatát kijavította –, ugyancsak jól ismerte énekeseit, táncosait és a gazdasági igazgatóját. Nagyon fontos volt hát számára, hogy munkatársaival korrekt és baráti legyen a kapcsolata.

Idézhetnék még példákat tucatszám, s nemcsak ilyen ésszerű kifogások alkalmából, hanem ami sokkal gyakoribb: a riportalany hebeg-habog, rossz, magyartalan mondatokat mond. Ilyenkor hajlamosak vagyunk alanyunkat ostobának tartani, aki még a magyar nyelvvel is hadilábon áll. Persze ilyesmi is előfordul, de az esetek nem jelentéktelen számában ugyanerről a szerep-bizonytalanságról van szó. Néha ugyan ez a maga számára sem olyan világos, mint a két idézett példa esetében, csak azt érzi, attól fél, hogy ha ezt kerek-perec megmondja, akkor ebből baja lesz, de legalábbis kényelmetlenek a következmények.

Most már csak az a kérdés, hogy mit tegyen, vagy mit ne tegyen az újságíró ilyen esetekben? Természetesen semmiképpen nem javaslom, hogy ez visszatartson bárkit is, hogy megtudja, amiért felkereste az alanyát. Csak az a változat a rokonszenves, s amennyire lehet: követendő, hogy ha a riporter észreveszi – pláne ha meg is mondja, mint Béres Béla –, hogy milyen gondjai vannak a válasszokkal, akkor próbálja megtudni /természetesen hangsúlyozottan a hivatalos interjún kívül/, valójában milyen „szerepzavarai” vannak az alanyának, mi van a háttérben. Ezek után másképpen, a helyzetnek megfelelően, akár az egyenes kérdést megkerülve, beszélgesse tovább az alanyával. A helyzet más és más, szinte minden esetben. Természetesen más a helyzet, ha az anyját bérgyilkossal megölető fiúról van szó – mint, mondjuk, Soproni Ágnes színésznő fia esetében – vagy egy sikeres színész nagy erőpróbájáról. Persze az anyját meggyilkoltató fiútól nem érdemes megkérdezni: hogy tehetett ilyent? Pedig éppen ezt szeretnénk megtudni. Praktikusabb arról beszélgetni vele, hogyan alakult gyermek-, majd kamaszkorában az anyjához való viszonya, ami természetesen nem ment fel senkit, semmiféle gyilkosság bűnösségétől, de jobban érzékeltetni tudjuk: milyen a fiú gondolkodása, érzelmvilága és ez jobban megmutatja, hogyan jutott el a gyilkosságig. A másik célravezető módszer, amit Vitray Tamástól láttam sok-sok évvel ezelőtt, a rendszerváltás első éveiben, amikor egy honatya – amolyan politikus csizmadia a Kiszgazdapárt soraiból –, azt javasolta, hogy mindenkit végezzenek ki, aki valamilyen vezető szerepet vitt a Kádár-korszakban. Vitray nem tett mást, mint szinte minden mondat után magyarázatot

kért. Jóformán csak miérteket és „ezt hogy gondolta?” típusú kérdéseket tett fel, s végül minden „rákérdezés” nélkül leleplezte riportalanya ostobaságát. Természetesen más a helyzet, ha olyan köztisztviselőben álló emberekről van szó, mint a plébános úr vagy az Operaház igazgatója.

Mint tapasztalhatják, ez a kérdéskör régóta foglalkoztat: mi van a másik oldalon? Már csak azért is, mert tapasztalatból tudom, hogy az újságíró megöregedvén maga is egyre többször lesz riportalany és tapasztalja, hogy mit jelent, amikor beszélgetőtársának fogalma sincs arról: valójában mire kérdezett rá. Bevalom: ez itt most, nagyon röviden, a reklám helye is, mert a „túlsó oldal” annyira érdekelt, hogy írtam is egy kis könyvecskét: Tanuljunk könnyen, gyorsan nyilatkozni. /Előzőleg megjelent egy Tanuljunk könnyen, gyorsan újságot írni című könyvecském is./ Az előbbiben megpróbáltam sokféle szakma, foglalkozás művelőinek – a diákoktól, az orvosokon át a katonatisztekig – életkor szerint is tanácsokat adni, ami lehetővé teszi, hogy őszinték legyenek és mégis megvédjék – nem az álarcukat – az igazi arcukat.

Földes Anna

PORTRÉ ÉS POLÉMIA

A vitakészség hiánya is áramtalaníthatja a beszélgetést

Amikor megkaptam a felkérést erre az előadásra, úgy gondoltam, könnyű dolgom lesz. Hiszen életemben elég sok interjút, sőt interjú-kötetet is elkövettem ahhoz, hogy megtapasztaljam a műfaj lehetőségeit és buktatóit. Ma már nyugodtan bevallhatom, hogy pályám során mindenkor legkedvesebb műfajomnak véltem, és részben ez adta a bátorságot ahhoz, hogy kézikönyvet is merjek írni az interjúról. /Az interjú, Press Publica, Változó Világ sorozat, 28. kötet./ Csak amikor az egri interjú-konferenciára témát, címet kellett választani, akkor jöttem zavarba.

Hiszen, amit tudtam, rég elmondtam már az „egyenlőtlen párbeszédről”, a beszélgetőpartner megválasztásáról és kérdés művészetéről is. Meg is kaptam érte a magamét, amikor Vitray Tamás televíziós tapasztalatai alapján megkérdőjelezte az én ars poeticámat, mondván, a *kérdés művészete* csak egyik fele az interjúkészítés mesterségének. Legalább olyan lényeges az interjúkészítés és tanítás során a *reagálás művészete*. Ebben az illusztris társaságban nem érdemes receptet adni a riportereknek a felkészülésre, sem kategorizálni az interjú lehetséges válfajait. Legszívesebben azt a kérdést tenném fel, ami Madeleine Chapsaltól, az irodalmi interjú francia királynőjétől származik, hogy „vajon Balzac beleegyezne-e abba, hogy Balzacról kérdezzék?” /Bevezető az Interjú! Nagy írók műhelyében című kötethez, Európa, Modern Könyvtár, 92.sz./ vagy tiltakozna, mint Graham Greene, aki úgy vélte, ne tegyenek fel neki kérdéseket, inkább olvassák a műveit. /l. uo. / Vagy dühöngene, mint Karinthy, aki szerint az interjú a leghamisabb műfaj, kényszerű mosolyt rögzítő állókép, amiben nyoma sincs az élet színeinek, a mozgásnak, fototechnikai csalás. Abból, hogy egy kihallgatott beszélgetés, vita is színesebb és elevenebb, arra a következtetésre jut, hogy az interjú akkor jó, ha nem kérik, hanem lopják. (Brassói Lapok. 1930. aug. 22.)

Hazai viszonyaink között, tekintetünket riportalanyaink személyiségi jogaira szegezve azonban nem tudok tanár számára hálátlanabb feladatot annál, mint-hogy interjút lopni tanítsuk a hallgatókat! Ez ma már csak azért is felesleges vállalkozás lenne, mert a mi interjúalanyaink többségükben örömmel, készséggel fogadják az újságírók jelentkezését. A nyilvánosság a többség számára inkább reklám, mint merénylet. Umberto Eco szerint „meginterjúvolni valakit, azt jelenti, hogy felkínáljuk neki saját fórumunkat és elmondatjuk vele, amit akar.

Gondoljanak csak arra, mi történik, amikor egy szerzőnek könyve jelenik meg. Az olvasó ítéletet és eligazítást várt a sajtótól és bízik valamelyik ismert kritikus véleményében vagy a lap komolyságában... De mi is a szerzővel készült interjú tulajdonképpen? Óhatatlanul önreklám. Kevés a valószínűsége annak, hogy egy alkotó azt állítsa magáról, hogy fércművet írt.” (Öt írás az erkölcsről, Európa Kiadó)

Az egymásnak ellenmondó reakciók szembesítése segít abban, hogy megpróbáljuk az interjú műfaj lehetséges változatait rendszerbe foglalva, eldönteni, vajon mi az interjú készítő és az interjúalany jellemző viszonya, mi az interjú funkciója a lap, az olvasó és – ezúttal kivételesen – az interjú alany szempontjából. Tehát – *reklám vagy merénylet?*

Az interjú, mint átmeneti műfaj, az esetek nagyobb részében informatív. Az újságíró, amikor egy baleset lefolyásáról, kimeneteléről, a BKV új paraméter könyvéről, szakmai konferenciáról vagy a várható mezőgazdasági termésátlagokról érdeklődik, alkalmi és illetékességük alapján kiválasztott interjúalanyaitól „csak” hiteles tájékoztatást vár, nem vallomást. Más a kérdező feladata és partnerével szemben támasztott elvárása, ha portrét tervez. Ha azért ül le a választott íróval, színésszel, állatidomárral vagy hídőrrel, mert be kívánja mutatni a személyt, és annak tevékenységét lapja hasábjain. Ilyenkor a kérdező – előzetes felkészülése során szerzett ismeretei birtokában – arra törekszik, hogy minél teljesebben, minél sokrétűbben mutassa be azt, akivel beszélget. Umberto Eonak igaza van abban, hogy interjúkészítőként tudatosan fórumot nyújtunk az interjúalany művének, művészetének, közjogi vagy politikai véleményének. Portré-interjú persze nemcsak híres emberekről, közszereplőkről készülhet, hanem a hétköznapi élet statisztáiról is. Az öregek otthonának legidősebb lakójáról, a virágáros néniről és /a halálbüntetés eltörlése előtt / egy ítéletvégrehajtóról is. /A példákkal Kosztolányi Alakok sorozatára vagy Bálint György mesteri beszélgetésére utalok./ Csakhogy az interjú alany kiválasztása még ilyenkor sem egészen véletlenszerű. Azt szokták mondani, hogy az utca emberei sem egyformák, és nem létezik „átlagember”, az újságíró kíváncsiságán, tehetségén múlik, hogy megtalálja partnerében azt, ami érdekes. Bálint György a maga ítéletvégrehajtójában a meghökkentő szakmai öntudatot, az attitűd és mesterség meghökkentő diszsonanciáját.

A kérdező lehet a modellje iránt elfogult, gyanakvó, rajongó vagy bizalmatlan, legfőbb törekvése mégis az, hogy olyannak mutassa meg, amilyen az a valóságban. Az objektív képhez egyformán szükség van a kérdező kíváncsiságára és a válaszadó együttműködési készségére. Hogy vállalja az elé tartott tükröt, és őszintén el akarja mondani, amit lát, sejt, gondol vagy tud.

De nem kell újságírói gyakorlat, elég a fogyasztó – olvasó, néző – tapasztalata ahhoz, hogy regisztráljuk: az elmondottak nem minden riporterri találkozásra jellemzők. Majdnem olyan gyakran előfordul, hogy a kérdező olyan dolgokra kíváncsi, amikről interjú alanya nem óhajt beszélni. Olyan ügyekről, gondokról,

viszonyokról érdeklődik, amikről partnere nem szívesen beszél, amiket legszívesebben eltitkolna. Tehát megtagadja az interjút, vagy kisiklik a kérdések előtt, netalán olyan választ ad, amelyről a kérdező, esetenként a tévénéző is tudja, hogy nem felel meg a valóságnak. A kérdés-felelet játék itt párbajra vált, megkehlhetetlenné válik az ellentmondás, a *polémia*.

És ezzel elérkeztünk kérdésfeltevésünk lényegéhez: van-e helye, létjogosultsága az interjú műfajban a vitának? Sőt, továbbmenve még azt is megkérdezhajuk, hogy vajon *külön műfaj-e* az interjú belül a polemikus párbeszéd? Létezik-e – és milyen keretek között – párbaj interjú?

Kapásból minden szakmabeli vágja rá a választ. Hogyne létezne, itt van például Oriana Fallaci...És való igaz, az interjú olasz mestere elsősorban a világpolitika főszereplőivel, köztük miniszterekkel, diktátorokkal, hadvezérekkel vívott csatái révén híresült el a világsajtó hasábjain. Fallaci *Beszélgetés a történelemmel* című, magyarul sajnos ki nem adott kötetében nemcsak politikai felkészültségét, elkötelezettségét bizonyítja, hanem vitamódszerének hatékonyságát is. Lényegre törően kérdez, olymódon, hogy a válaszokból kiderüljön az, amit ő maga az illető politikus megítélése szempontjából jellemzőnek és fontosnak tart. Szembesíti a kérdésére kapott választ a kérdzett korábbi nyilatkozataival, de ugyanakkor, nem tartózkodik a válaszok kommentálásától sem. Fallacinak ezek a sokórák, indulatoktól és érzelmektől nem mentes, intellektuális kalandjai az interjú hősen kívül az interjú készítőjét is jellemezték: rámenős volt, kíméletlen, ha szükségét érezte agresszív is, de tagadta, hogy csapdát állító vadászként cserkészte volna be interjú alanyait. Kérdései és ellenvetései mögött hihetetlen gazdag ismeretanyag érződött, és a riporter mindig, pontosan megérezte azt is, hogy a beszélgetés melyik fordulatánál kell elhallgatni, vagy éppen saját aduit – érveit és információit – bevetni. Korlátlan publikációs lehetősége, tekintélye is hozzájárult ahhoz, hogy a felvett anyagot teljes terjedelemben, csorbítás és torzítás nélkül közölhette. Hetvenöt éves születésnapja alkalmával babérkoszorúnak is érezhette, hogy a sajtóban /Walesára, Fellinire hivatkozva / „szörnyű perszónának”, „kellemetlen kis dögnek” nevezték. Erre, állítólag részben modorával szolgált rá, hogy a diktátort diktátornak, a fasisztát fasisztának nevezte, Khomeini ajatollahot gátlás nélkül provokálta, amikor a vita hevében letépte fejéről a „buta középkori rongyot”, a fekete turbánt, és a magnóját hozzávágta a Muhammad Ali bokszbajnokhoz, amikor az a beszélgetés során idétlenül viselkedett. Egyéni adottságai, bátorsága, tiszteletet parancsoló ellenálló múltja és egész életét meghatározó következetessége is hozzájárult ahhoz, hogy megteherette, amit tett, megírhatta, amit megírandónak vélt.

Mindezekért nem könnyű és nem is teljesen igazságos követendő példaként rá hivatkozni. Sokszor, amikor a mikrofonállvánnyá degradált hazai tévériporterek kínlódását látjuk, óvatosságát bíráljuk, nem vesszük tekintetbe, hogy Baló Györgynek, Kálmán Olgának – hogy csak a legjobbakat említsük – úgy kell kérdeznie, beszélgetnie, hogy interjú alanyuk ne pattanjon fel a karosszékből, ne

rohanjon ki felháborodva a stúdióból, ahogy azt egy alkalommal Pokorni megtette, vagy ne sértse saját – közszereplőként méltatlan – sértettségével a riportert, mint ahogy azt Tarlós István vagy Mikola István nem is egyszer kipróbálta. Kormánypárti politikusokkal is megesik, hogy egy élesebb riporteri kérdés hallatán váratlanul témát váltanak, és másról beszélnek, mint Bodóné, amikor a bor árát kérdik. Kevésbé dörzsölt kérdezőkre jellemző, hogy nem az egzisztenciális vagy politikai kényszerűség, hanem a vitakészség hiánya áramtalanítja a beszélgetéseket.

Friderikusz példája bizonyítja, hogy a polémia a mi társadalmi, politikai körülményeink között sem lehetetlen. Tanítható az a felkészültség, ami lehetővé teszi számára, hogy a vita hevében elővegye az inkriminált paragrafust, felolvassa a jogi kérdésekben is mértékadó példát. De még az ő műsorait nézve is felvetődik: tekintetbe veszik-e a szerkesztők a polemikus interjúk megkülönböztetett terjedelmi igényét. Azt, hogy a kérdezőnek mindenkor hagyni kell „kibeszélni” az alanyát, nem fojthatja belé a szót, miközben neki magának is végig kell menni az előre elhatározott logikai úton

Meg kell próbálni akkor is „kiugratni a nyulat a bokorból”, ha az informátor érdekből, vagy diszkrécióból megpróbálja elhallgatni a terítéken lévő ügy legkényesebb momentumait. A polemikus interjú nem kizárólag szellemi párbaj, hanem legalább olyan mértékben az elhallgatni kívánt tények felderítésének párbeszédes módszere. Krizsó Szilvia esti beszélgetéseiben félreérthetetlenül érződik a szándék, hogy ha vitába nem is száll magas beosztású partnereivel, legalább megpróbálja kivenni belőlük, azt is, amit nem akarnak elmondani. Tényekkel képes gyógyítani a partner amnéziáját. Tud hallgatni, mer kívánni. De ha ez nem elég, a direkt rákérdézésnél is hatásosabban keresi az eltírt igazságokat a jól megválasztott – és ennyiben provokatív – bejátszásokkal.

Még a legalaposabb, legizgalmasabb nyomtatott nagy-interjúknak is problémája, például a Mozgó Világban, hogy a riportert – aki általában olyanokkal készít interjút, akikkel lényegében egyetért – még ezen a platformon maradván sem mer, vagy tud, legalább részletkérdésekben vitatkozni. Minden szakmai elismerést megérdemelnek a HVG portré-interjúi azért, mert ha az alaposabb érvelésre nem jut idő, egy-egy ironikus megjegyzéssel jelzik a vitát.

Szakmai berkekben köztudott, helyenként élesen vitatott az érvényes szabálylá kövült gyakorlat, amely szerint a hazai interjúk polemikus vagy éppen párbaj jellegének szervezeti, jogi gátja, hogy nálunk a riportalanynak minden esetben joga van nemcsak a tényanyag ellenőrzésére, de saját nyilatkozatának utólagos korrekciójára, visszavonására. Kóczyán Péter szerint, „ha az interjúalanyok átszabhatják a velük készült interjút, az a sajtószabadság csorbitása.” Elutasít minden tartalmi jellegű átírást, a jelzők gyengítését, a gondolatmenetek átértelmezését. Kiindulópontja, hogy „az interjú azt a pillanatot rögzíti, amikor az alany válaszol az újságíró kérdéseire.” Az alany szavait nem lehet meghamisítani, de visszaszívni sem. (Szabályok és szabászok, Népszabadság, 2004. nov. 22.)

A megjelenés előtt álló interjú utólagos korrekciója másutt, például Amerikában, ismeretlen gyakorlat. Nálunk viszont írott és íratlan szabály is. Amit, információim szerint, következetesen alkalmaznak a HVG-nél is. De érdekes módon ott, a tapasztalatok szerint, főként az öntelt, humortalan interjúalanyok rendszerint észre sem veszik, nem érzékelik a saját maguk barkácsolta csapdát, a leleplező mondatokat és stílusfordulatokat.

Lehet, hogy azért, mert nem olvasták Moldova György nem különösebben jelentős, de az interjúzás szempontjából nagyon is érdekes intelmeit a Lámpaláz című kötetben. Moldova bevallott célja ebben az írásban felkészíteni saját olvasóit – a sajtó és a televízió potenciális riportalanyait – a velük készített és készítenő interjúk veszélyére, az újságírók faggatódzására, a nekik szegezett kérdések ellen való hatásos védekezésre. Hogyan kell viselkednie annak, aki ellen a sajtócézárok kifürkészhetetlen akaratóból éppen merényletet terveznek a jobbára felkészületlen, lusta hírvadászok vagy a képernyő kalózsai? Hogy kell öltözni a képernyőre, érvekkel és adatokkal, az elhallgatandó tények átgondolásával a beszélgetésre? Hogyan kell már az első percben megnyerni, lehangolni vagy meghódítani a beszélgető partnert? Milyen magatartás trükk és modor segít annak, aki a leleplezés veszélyét érezve, védekezni kényszerül a riporter célratörő, okos avagy felületességre és készületlenségre valló kérdései ellen?

Arról persze Moldova sem beszél, hogy mi a helyzet, ha a kérdések kivédhetetlenek. És most nem az eltitkolandó bűnökről, megsértett közérkölcsekről beszélünk. Hanem például Vinkó József megannyi, a maga nemében remek, provokatív kérdéséről, amikor a tévé Stúdió című műsorában hosszú időn keresztül világsztárokat faggatott intim és mégis közérdekű, az életművel kapcsolatos problémákról. A már idős Marguerite Duras-t meg merte kérdezni arról, miért olyan fontos számára még mindig a szerelem? Lehet, hogy csak a test öregszik, a vágy nem? Belmondóval azon vitatkozott, hogy igazuk van-e azoknak, akik őt, az új hullám úttörő művészt árulónak tartják, amiért a *Kifulladásig*ot követő, későbbi kommersz filmjeiben fogyasztási cikké vált. Juliette Greco-t az őt körüllebegő pletykákkal szembesítette, Hundertwassertől megkérdezte, miért vállalkozott jelentős és neves művészként arra, hogy saját stílusában átépíti és kifestí a spittelai szemétegetőt?

Az interjú műfajt is élénkítő polémiaának persze megvannak a maga határai. Befejezésül hadd hivatkozzak egy saját, hajdani kudarcomra. Nemcsak én tartottam kitűnő ötletnek, a rádió „Láttuk, hallottuk” rovatának szerkesztői is érdeklődéssel várták, hogyan fogom megújítani a műsort azzal, hogy nem prelegált kritikákban, hanem a kötetek megjelenését, illetve a színházi premiert követő beszélgetésekben fogom megbírálni az arra érdemes produkciókat. Ez a szemtől-szembe előadott utólagos kritika érdekesebb és elevenebb lesz a hagyományosnál, ugyanakkor módot teremt az érintett alkotóknak a vitára is. Az első adás, amelyben egy általam sokra tartott poéta kötetét méltattam, és jelentéktlenebb kifogásokkal éltem a szelekciót és a kötet szerkezetét illetően, sikeresen lement,

de nem ébresztett izgalmat. A következő alkalommal a megbírált rendező lehen-gerlően utasította vissza jogosnak vélt ellenvetéseimet, és ezáltal kicsorbult a bírálat éle. Bebizonyosodott, hogy olyan esetekben, amikor a kritikus nyomatékosan el kívánja marasztalni a produkciót, nincs tere, lehetősége a három-négy perces nyilvános vitának. Kezdeményezésem hamvába holt, és azóta is azt látom, hogy a nálam bátrabb kritikusok is inkább csak tetszésüket öntik alkalmilag párbeszédes formába.

Ennek ellenére nem fegyverletételre bíztatnám az interjúkészítő kollégákat és hallgatókat. Az elmondottakkal csak érzékeltetni kívánom, hogy ha vannak is a bíráló, vitatkozó interjúknak értő mesterei és lelkes hívei – hazai viszonylatban például Mester Ákost említeném –, mindenkor mérlegelni kell: kivel, mikor, miről és hogyan lehet párbeszédes formában vitatkozni.

KONSTRUKTÍV KONFRONTÁCIÓ

A műfaj követelményei és korlátai

„Kérdései provokatívak voltak, de csak annyira, hogy inspiráltak, és nem bénítottak” – mondta nekem egy, később a Figyelőben megjelent interjú felvétele után az egyik vezető hazai üzletember. Az interjúban mindent megkérdeztem, amire kíváncsi voltam, alanyom egyszer sem adott kitérő választ. A hazai üzleti világ prominens képviselője sok esetben sarkos véleményt nyilvánított; a beszélgetésnek egyaránt voltak feltáró (leíró) és vitatkozás (konfrontatív) részei. Sokak szemében növelhette az interjú értékét, hogy a magyar üzleti elit szóban forgó személyisége ritkán szólal meg a sajtóban. A Figyelő munkatársaként a gazdasági, politikai döntéshozókkal készített interjúimból a fentit tekintem az egyik legsikeresebbnek. Még akkor is, ha a beszélgetés az erősen szakmai interjúk sorába tartozott, tipikusan egy üzleti lapba illett, vagyis a gazdaságilag képzetlen nagyközönséget aligha csigázta (volna) föl.

Az egész interjút áthatotta – a se nem baráti, se nem ellenséges – „konstruktív konfrontáció”. A kérdések és a válaszok konkrétak voltak, nyelvezetük erősen szakmai színezetet öltött. Miután visszahallgattam, és számítógépbe vettem a mintegy másfél órás beszélgetést, az volt a feladatom, hogy a gazdasági-üzleti szakzsargont csak „felhasználói” szinten ismerő olvasók számára is közérthető szöveget faragjak belőle. Ebben az esetben (sem) volt számomra kérdéses, hogy a beszélgetést rövidített és szerkesztett formában kell közölni (annak átfogó jellegénél fogva azért így is csaknem 10 flekk lett belőle) – vagyis nem szó szerint.

Mitől is lesz tehát az olvasó számára érdekes az írott sajtóban megjelent interjú? A már említett konfrontációt – ami természetesen nem jelenti az ellen-szenv bármiféle megnyilvánulását az alany irányába – az interjú fontos elemének tekintem. Döntéshozókkal (elsősorban is politikusokkal) készülő interjúk esetében véleményem szerint szakmailag nem megengedett a csak leíró típusú kérdésfeltevés. Annál unalmasabb nagyinterjút elképzelni sem lehet, mint amikor csak nyitott kérdéseket teszünk föl a politikai és/vagy gazdasági-üzleti irányítói funkciót betöltő alanyoknak. Ha nem kérdezzük vissza, nem szembesítjük az alanyt a tényekkel (ha szükséges), vagy az alternatív véleményekkel (ilyen mindig adódik), akkor a „mikrofonállvány” szerepébe sülyedhetünk, akarva-akaratlanul legitimálva az alany mondandóját. Nagyobb terjedelemben az ilyen beszélgetés egyszerűen érdektelen lesz.

Két kivétel mégis adódhat. Egyfelől az, ha az alany villáminterjút ad; ebben az esetben a két-három kérdéses kisinterjú nélkülözheti a – fenti értelemben véve – konfrontatív elemet. Másfelől pedig akkor mellőzhetjük a konfrontációt, ha az alany személye annyira érdekes és/vagy mondandója olyan, az újdonság erejével ható információt tartalmaz, hogy az önmagában fenntartja az olvasói érdeklődést. A szakértői vagy portréinterjúk az utóbbi körbe tartoznak. Például egy tudós felfedezéseinek, véleményének közzétételére vagy egy sikeres művész vagy vállalkozó életútjának, teljesítményének bemutatására alkalmas lehet az ilyen típusú interjú.

Saját szakmai tapasztalatomból egy – szinte tisztán – konfrontatív beszélgetésre szemléletes példaként szolgál az egyik vezető hazai politikussal (szintén a Figyelőbe) készült interjú. Ennek során lényegében mindvégig az volt a feladatunk (egy kollégámmal ketten jegyeztük az írást), hogy szembesítsük őt a tényekkel, s olyan típusú egyszerű közbevetésekkel szakítsuk meg a mondandóját, hogy szemben azzal, amit állít – egy-egy gazdasági mutatószám például – a „statistikák szerint nem nőtt, hanem csökkent”. Vigyázni kell persze arra is, hogy ne essünk át a ló másik oldalára, azaz mégiscsak hagyjuk néhány nyitott kérdéssel kibontakozni alanyunk gondolatmenetét. Az egyensúly megtalálása kulcskérdés tehát a konfrontatív és a feltáró kérdések között.

Hiába van azonban véleményütközés az interjúban, ha hiányzik a műfaj alfája és ómegája: a felkészültség. A felkészületlen interjúvoló szánalmas, mert nem képes értelmezni, kontextusba ágyazni a riportalany szavait, és így utóbbi bármelyik válaszával képes őt „megvezetni”, dezinformálva ezzel az olvasót. Szintén elengedhetetlen kelléke a jó interjúnak, hogy az újságíró ne akarja mindenáron „dominálni” az alanyt; az olvasó ugyanis főleg az alany álláspontjára kíváncsi, s nem az újságíróéra.

Bizonyára vitát vált ki a szakmában, de – azon kevés kivételtől eltekintve, amikor az interjú viszonylag rövid, és az alany szinte nyomdakészen fogalmaz – nem vagyok híve a teljesen szó szerint közölt nagyinterjúknak. Nem gondolom, hogy az olvasót bármely lap hasábjain (tehát nem egy külön kötetben) – mondjuk – 20 flekkben érdekelheti bárkinek is a véleménye, márpedig egy hosszú, egyórás beszélgetés leírva legalább ennyit tesz ki. Másfelől pedig nagyon kevés az olyan közszereplő, akinek élőbeszédben elmondott szavai ne szorulnának szerkesztésre.

Más kérdés, hogy Magyarországon igencsak elharapózott az a gyakorlat, amikor az alanyok utólag átírják a teljes interjút. A Figyelő márkakönyve (brandbook) ezt a problémát úgy igyekszik orvosolni, hogy a visszaküldött, szerkesztett interjúban az alany csak kisebb változtatásokat hajthat végre, választai érdemi (tartalmi) részét alapvetően nem módosítja (nem javíthatja ki utólag, hogy „emelkedett”, ha élőszóban azt mondta, hogy „csökkent”), csak stilisztikai, illetve, tartalmi szempontból árnyalatnyi korrekciót hajthat végre a szövegen.

Ezzel kapcsolatban fontos és követendő alapelv, hogy a kérdések érintetlenek maradjanak; azokat az alany nem törölheti, és nem módosíthatja.

Fel van adva a lecke az újságírónak, ha alanya a beszélgetés során folyamatosan ki kíván lépni az interjúszituációból. Jómagam ezt egy ízben tapasztaltam meg. Akkor, egy hosszú beszélgetés során hazánk egy másik vezető politikusa – idegességét nem leplezve – számonkérően és szemrehányóan több kérdés kapcsán rendre megjegyezte: vajon miért is kérdezzük „ilyeneket”, biztos egy másik párt szekerét toljuk. Erről természetesen szó sem volt; mégis nehéz volt visszatelelni a beszélgetést a normális (mi kérdezzünk, ő válaszol) mederbe. Itt jegyzendő meg, hogy az újságíró ezekben az esetekben kiszolgáltatott, hiszen az alany hozzájárulása nélkül az interjú nem jelenhet meg. Igaz, a szerzők is élhetnek a végső fegyverrel: nem közlik a beszélgetést. Ha azonban azt feltételezzük, hogy az interjúnak mindenképpen meg kell jelennie, akkor az alanynak és az interjú készítőjének egy bizonyos fokig együtt kell működnie.

Fontosnak tartom, hogy ne használjuk extenzíven az interjút mint műfajt. Nem véletlen, hogy a pragmatikus, tényközpontú angolszász sajtó (annak is főleg az üzleti része) – szemben a terjedősebb megfogalmazásokat használó, sok „gondolatkísérletet” tartalmazó német vagy francia lapokkal – ódzkodik az interjútól, legalábbis annak hagyományos, kérdés-válasz formájától. Ennek okait éppen abban kereshetjük, hogy a tradicionális interjú számos olyan „sallangot” tartalmaz – a megszólítástól kezdve az utalásokon keresztül az interjúszituációból néha óhatatlanul adódó „alákérdésekig” –, amelyet egy függő beszédben megírt cikk nélkülözhet. A másik oldalról nézve: a függő beszédben a szerző szabadabban mutathatja be az interjú helyszínét, körülményeit és atmoszféráját, nagyobb terjedelmet szánhat az alany gesztusainak leírására, szavait azonnal értelmezni, adott esetben más véleményekkel szembesíteni tudja. A Financial Times szombati számaiban közölt Ebéd az FT-vel (Lunch with FT), mintegy 3-5 flekkes írásokban az újságíró nem csak az alany véleményét kérdezi meg, hanem egyszersmind személyiségét is bemutatja. Ezek a kvázi interjúk egyszersmind portrék is – függő beszédben.

Magyarországon szinte elképzelhetetlen, amit egy múlt nyári számában a francia Le Nouvel Observateur művelt. A balközép orientációjú hetilap csupán kéthasábos (mintegy két flekkes) „interjút” közölt a jobbközép Nicolas Sarkozy államfővel. A francia hagyománytól is némileg szokatlan módon függő beszédben ragadta meg az államfő és a lap szerkesztőinek találkozásából a legfontosabb részleteket, mellőzve így mindenféle „sallangot”. Már az írás felcíme is sokat elárul a sajtó helyéről és szerepéről a francia közéletben: „A Nouvel Observateur az Élysée Palotában”. Magyarországon éppen ezzel ellentétes a gyakorlat; vezető közjogi méltóságokkal csak úgy képzelhető el az interjú, ha az „kellő” hosszúságú, minimum 5-6 flekk, s persze a hagyományos formában jelenik meg, arról nem beszélve, hogy a kommunikációs stábok aztán utólag szeretik átírni a válaszokat.

Az, hogy nálunk nagyon népszerű műfaj a „kérdézz-felelek” típusú interjú, két okra vezethető vissza. Egyfelől arra, hogy Magyarországon inkább a kontinentális hagyomány dívik, a csak a lényegre törő pragmatikus, tényközpontú újságírás legfellebbebb az üzleti sajtóban jellemző. Másfelől az is hozzájárul az interjúk népszerűségéhez, hogy az olvasók e műfajt autentikusabbnak tartják az újságírói interpretációt inkább tartalmazó műfajoknál. Idehaza a sajtó és az újságírók presztízse – kevés kivételtől eltekintve – az idevágó közvéleménykutatások szerint alacsonynak mondható, így az olvasó kevésbé vágyik arra, hogy az újságíró értelmezze számára az alany mondandóját. Az interjú így objektív benyomást kelt, amely az alany álláspontját érintetlenül adja vissza, szemben az újságírói „torzításokkal”.

RIPORTER TERVEZ...

Amikor a mi kutyánk kölyke bármit meg(t)ehet

„Na, és akkor az elején kicsit megpiszkálom. Nem úgy, hogy fájjon neki, de azért érezze a törődést. Aztán hagyom kicsit, hogy elfelejtse a dolgot, majd jönnek a sorozások. Egyre sűrűbben és egyre nagyobb ütésekkel viszek be. Kis idő múlva összeomlik, a lepel lehull, én, az igazság bajnokaként égbe emelem kezem, az emberek pedig állva, hálásan harsogják és ünneplik nevem.”

Aztán a belpolitikai riporter felébred, megrázza magát, iszik egy erős kávét, és rájön, hogy a valóságban erről még álmodni sem lehet.

Akkor hogy is van ez?

Nagyon is elképzelhető, hogy az illető, akiről szeretnénk lerántani a leplet, egész egyszerűen be sem jön a stúdióba, és máshol sem áll kamera elé. Megteheti. És – saját szempontjából – jól is teszi, ha ezt teszi, mert az újságíró egy darabig kitartóan keresi, egy idő után viszont új préda után néz, így ő minden további nélkül megússza. Lehet, hogy az emberek fejében szöveget üt, hogy ha ennyire nem akar beszélni, mégiscsak van vaj a fején, de mivel az emlékezet sem örök, néhány hét, és senki nem emlékszik arra, hogy az illető neve miért is forgott a köz száján.

Tegyük fel, hogy valami isteni csoda folytán, vagy csak azért, mert aznap éppen távol volt kommunikációs tanácsadója, ismerősünk, akin még mindig ott a lepel, igent mond meghívásunkra. Ott állunk vagy ülünk szemtől-szemben, és elkezdődik a küzdelem. Kívülről ebből csak annyi látszik, hogy két ember beszélget egymással, pedig a két emberben hihetetlen erők feszülnek. Az egyik – minden igyekezetével – azon van, hogy a másiktól a lehető legtöbbet kihúzza. A másik természetesen igyekszik kikerülni a buktatókat. Hogy kinek könnyebb a helyzete? Az a gyanúm, hogy a faggatotté. Ő több információ birtokában van, vele tanácsadók tucatjai foglalkoznak, akik mind arra tanítják, hogyan lehet megúszni a három, öt, esetleg tíz, de maximum húsz perces interjúkat. Mert ennél több idő ma már nem áll az elektronikus sajtóban dolgozó újságírók rendelkezésére. És ezek a tanácsadók, minden jel szerint, nagyon értik szakmájukat. Szinte klónokat neveltek a politikusokból, akik ugyanazt és ugyanúgy szajkózzák, szinte mantraszerűen, és akikkel ezért nagyon nehéz, ha nem lehetetlen, előre eltervezetten beszélgetni. Jól betanult mondatokat ismételtetnek kifulladásig, ha az ember közbe kérdez, kikérik maguknak, hogy miért nem fejezhetik be mondatukat. Két-három ilyen jellegű akció után a riporter már kellemetlenül érzi magát, hiszen úgy fest, mintha nála udvariatlanabb frátert nem hordott volna

hátán a föld, ráadásul annyira korlátolt, hogy nem veszi észre, hol ér véget egy gondolatmenet. A riportalany – még a statisztikai adatokkal kapcsolatban is – képes belehazudni kérdezője szemébe, és ha a kérdező, nagy véletlenül, tudná is a helyes választ, és ezt mondaná is, jön rögtön a reakció: Ön valamit bizonyára elnézett. Aztán lehet ezen kicsit vitatkozni, de egy idő után teljesen felesleges. Egyrészt a nézőnek fogalma sincs arról, hogy miről is van szó, másrészt a riportalany azt is kiválóan tudja, hogy a második vagy harmadik ilyen próbálkozása már simán átmegy, hiszen másodpercenként mégse mondja senki meghívott vendégének, hogy kérem, Ön nem jól tudja, ne adjisten, tudatosan elferdíti a valóságot. Miben bízhat tehát a riporter? Abban, hogy egy-egy pillantásával, gesztusával meg tudja értetni a nézőkkel, hogy átlát a szitán, hogy igenis tudja a számtanpéldát. Ettől függetlenül ne legyenek illúzióink, a riportalanyok az esetek többségében azt mondják, amit akarnak, és nem hagyják magukat zavartatni holmi kérdések által. Ezzel persze nem azt mondom, hogy meg se kell próbálni.

Aztán a nézői hozsannákról.

Sajnos egyre inkább tendencia, hogy csak addig van fejlett igazságérzete valakinek, míg az – úgymond – ellenségről van szó. Ha a néző baloldali, akkor a jobboldali politikusokkal igencsak kritikus, ha meg jobboldali, akkor a baloldali politikusoknak kell felkötniük a gatyájukat, de hiába teszik meg, nincs pardon. Erre kiváló példa 2002. Még az Aktuálisban dolgoztam, és a választások előtt Kósáné Kovács Magdával és Harrach Péterrel beszélgettem a két párt, az MSZP és a Fidesz egyházpolitikájáról. A húsz perces beszélgetés folyamán mindent sorra vettünk, szinte patikamérlegen mértem a megszólalások és a reakciók időtartamát. Ehhez képest, amikor eljött az igazság pillanata, nevezetesen megérkeztek a nézői észrevételek, döbbsen tapasztaltam, hogy ugyanazt a beszélgetést mennyire máshogy nézték jobb-, illetve baloldali nézőink. Merthogy majdnem szám szerint ugyanannyi kritikát kaptam mindkét oldalról. Csak míg a levelek fele azt kérte számon tőlem, hogy miért tolom a bolsevisták szekerét, és hogy lehetek ennyire elfogult a kommunistákkal, addig a másik fele azért kritizált, mert minden mondatomból süt a fasizmus, a konzervativizmus. Az egyéb jelzőktől most megkímélném a Tisztelt Olvasót. Ebből viszont nem tudtam más következtetést levonni, minthogy az emberek nem azt látják és hallják, amit látnak és hallanak, hanem azt, amit látni és hallani akarnak. És ez nagyon nagy különbség. Ha beül egy jobboldali politikus, a jobboldali néző szinte áhítattal hallgatja, és kikéri magának, ha a riporter piszkálja az ő kedvencét. Ellenben ha egy baloldali politikust lát, elvárja, hogy a riporter minden eszközzel kínozza, tegye tönkre, semmisítse meg. És ugyanez igaz fordítva is, persze mindkét esetben tisztelet a kivételnek, mert szerencsére akadnak értő nézők is, akik kifejezetten díjazták az objektivitást.

Az előbb ábrázolt nézői attitűd számos kollégát tévútra visz. Ők – sutba vágva a szakmai alapelveket és az újságírói etikai kérdéseket –, a saját tábornak kívánnak megfelelni, mindenáron. Persze ezt az árat legtöbbször a riportalany

fizeti meg. Hosszú távon pedig a társadalom, amely így képtelen megtanulni, alapvető érdeke, hogy megválasztott képviselőit egyenlő mércével mérje, kontrollálja. Mert nem igaz és kifejezetten ártalmas az a mentalitás, hogy a cél szentesíti az eszközt, a mi kutyanék kölyke bármit meg(t)ehet, de az ellenfélét még csak ne is gondoljon a csontra. Az lenne jó, ha mindenki közösnek érezné a közöst, amibe nem lehet csak úgy belepiszkálni. Ezért nem bírom még csak nézni se azokat a „kollégákat”, akik már-már politikusi köpenyt öltve kérdezzetnek alanyaikat. Akinek „kell”, annak alákérdeznek, de jaj annak, aki nem velük van. És itt megint csak nem lehet különbséget tenni jobb- és baloldali érzelműek, de úgyis írhatnám, elkötelezettségűek között.

Visszatérve az előre eltervezett beszélgetésekhez. Szerintem teljesen természetes, sőt egyenesen elvárható, hogy egy újságírónak legyen koncepciója arra vonatkozólag, hogy milyen irányba kívánja terelni a beszélgetést. Hiszen egy interjúnak dramaturgiája, íve, jól megkomponált eleje és persze a körülmények által alakított vége van. Ugyanakkor annál nagyobb hibát nem tudok elképzelni, mint amikor egy riporter csak megy a saját kérdései után, és egyáltalán nem foglalkozik a válaszokkal. Mert egy beszélgetés attól érdekes, érdekfeszítő, izgalmas és élő, ha a riporter együtt lélegzik riportalanyával. Mikrofonállványnak elmenni maximum fizikai felkészülést igényel. Ha viszont valaki komolyan veszi magát, szakmáját és legfőképpen nézőit, olvasóit, hallgatóságát, akkor mer reagálni, visszakérdezni, számon kérni. Persze ez komoly felkészülést igényel. Egyrészt a riportalanyból, másrészt a témából. Harmadrészt mindenképp, mert bármikor előfordulhat, hogy olyasmi kerül szóba, ami még csak köszönő távolságban sincs adott személlyel, üggyel. Ennek –szerintem – legnehezebb válfaja az élő stúdióbeszélgetés. Ott minden azonnal történik. Nincs idő a megfontolásra, az ismétlésre, az elnézés-kérésre. Hihetetlen koncentrációt igényel a riportertől, hiszen mindenre figyelnie kell. Az interjúalany mondataira, mimikájára, gesztusaira. Az időre, mert az adott beszélgetést – ha tetszik, ha nem, és még az is lehet, hogy a legizgalmasabb résznél – egyszer csak be kell fejezni. Figyelnie kell saját magára (nem a sminkre és a ruhára utalok, bár belegondolva, az sem utolsó szempont), testtartására, mondataira, mert egy-egy félreérthető mozdulat, egyéb gesztus, arckifejezés vagy egy-egy szerencsétlen mondat rengeteget árthat. Olyannyira, hogy akár egy több évtizedes karriernek is vége lehet egy pillanat alatt. Ismét ne essék félreértés, nem arról beszélek, hogy az újságíró folyamatosan azon legyen, hogy magát védje. Azt hangsúlyozom, hogy ezek olyan súlyú szakmai alapelvek, amelyeket nem lehet megsérteni. Egy újságírónak az esetek többségében nem lehetnek érzelmei. Már abban a tekintetben, hogy lényegtelen, hogy szereti vagy nem riportalanyát, ezt nem éreztetheti sem vele, sem közönségével. Szeretném leszögezni, hogy a politikai témájú beszélgetésekről ejtek szót, hiszen megint más portrét készíteni valakiről, vagy egy színésszel, tudóssal, művésszel beszélgetni. Ott igenis tere van az érzelmeknek. Egy üggyel kapcsolatban is csínján kell bánni a saját gondolatokkal, hiszen a feltett kérdé-

sekben nyilván benne van a prekoncepció, de az megengedhetetlen, hogy a riporter rányomja saját bélyegét egy témára, mert neki az igazság kiderítése, a téma körüljárása a feladata és nem az, hogy saját eszméit – esetlegesen téveszméit – terjessze.

Az eddigiekből látható, hogy nem könnyű az ember gyerek sorsa, ha azt veszi fejébe, hogy újságíróként tengeti életét, pláne, ha alapelve a hitelesség, objektivitás és felkészültség hármasa. De be kell valljam, én nem szívesen cserélnék másokkal. Na jó, azért egy főszerepet még mindig eljátszanék valamelyik színházban. Élvezem a munkám, ha nem is minden percét, és minden napot új kihívásként élek meg, hiszen valami mindig történik, amire reagálni, reagáltatni kell.

A DEMOKRATIKUS TÁRSADALOM MŰFAJA

Karbantartja a kollektív memóriát

Ha van az újságírásnak különösen jellegzetes, a hivatás legfőbb sajátosságait megtestesítő műfaja, az interjú biztosan ilyen. Több szempontból is.

Egyrészt, mert jól példázza, hogy az újságírás – közvetítés. A történet nem az újságíróról szól, nem ő a főszereplő. Az interjúban ez a közvetítő szerep teljesen nyilvánvaló: a beszélgetés során az derül ki, hogy mit gondolnak mások, hogyan látnak dolgokat mások, hogyan ítélnek meg dolgokat mások, hogyan éltek, élnek mások, milyen a másik ember? Ha információkat kérünk valakitől, ha elmondatjuk valakivel, hogy mi történt, ha a portréját bontjuk ki valakinek a szavai által, vagyis önarcképet készítettünk vele – nem mi vagyunk a fontosak, hanem a másik. (Ugyanakkor az interjú műfaja azt is kiválóan szemlélteti, hogy felkészültség, hozzáértés, empátia és tucatszámú más újságírói tudás és készség nélkül a közvetítés sikertelen lehet, vagyis hogy nagyon is fontos szereplője az interjúnak az újságíró.)

Másrészt az interjú jó példa az újságírás egyik alapfunkciójára, arra, hogy feladata a valóság minél árnyaltabb bemutatása, ezért az alapos vizsgálódás, kutakodás, amelynek eszköze a kérdezés, a megkérdőjelezés, a kételkedés.

Az interjú mint műfaj ennek ellenére nem mindenütt a legkedveltebb és a legmegbecsültebb műfaja az újságírásnak. Az angolszász sajtóban különös indok kell ahhoz, hogy kérdés-felelet formájú teljes interjút készítsenek valakivel, az amerikai hírmagazinok leginkább részleteket, rövidített változatokat közölnek a beszélgetésből. A kontinensen szívesebben élnek ezzel a műfajjal az újságírók, a magyar sajtóban különösen kedvelt forma.

Az interjú ellen a legfőbb kifogások: kedvez a szószátyárságnak, a kelleténél hosszabb fecsegésnek, módot ad az interjúalanynak arra, hogy önmagát fényezze, reklámozza, az újságírónak pedig arra, hogy elbújjon a nyilatkozó szavai mögé, hogy elhárítsa a felelősséget magától. Érvként szolgálhatnak ehhez az állásponthoz azok az esetek, amikor az újságíró mikrofonállvánnyá változik, szócsővé válik.

Az interjút védelmükbe vevők többek között azzal érvelnek, hogy sokszor hitelesebb, ha nem az újságíró foglalja össze az elhangzottakat, hanem a nyilatkozó saját szavait olvassuk.

Az interjú műfajához több irányból közelíthetünk, az alábbiakban a funkciója alapján vázolom fel néhány sajátosságát, vagyis hogy mire szolgál, mire való, mi fejeződik ki benne.

Elöljáróban annyit szögezek le, hogy helye van az újságírásban, mert

- a közvetítés eszköze,
- a távolság legyőzésének eszköze,
- a tájékoztatás eszköze,
- a valóság bemutatásának, feltárásának eszköze,
- az ellenőrzés eszköze,
- az igazságtevés eszköze,
- a meggyőzés eszköze,
- a nevelés eszköze.

Az interjút joggal tekinthetjük a demokratikus társadalom műfajának, azt is mondhatjuk, hogy igazán élni, virágozni, kibontakozni nem is tud más közegben. Valóságos létezéséhez kell, hogy a dolgok megkérdőjelezhetők, megvitathatók, megkérdőjelezhetők legyenek, hogy egyenrangú és egyenlő méltóságú felek között folyjon a beszélgetés.

Mi minden hát az interjú?

Az interjú – tükör. A világ sokszínűségét tükrözzük vissza, bemutatjuk a világot mások szemüvegén át, megkérdőzünk másokat, és a válaszokból kiderül, hogy ki így látja, ki úgy látja – ugyanazt.

Az interjú – nevel. Arra, hogy ugyanaz különbözőképp látható, védhető, igazolható; hogy az ugyanaz – sokféle és ez a sokféleség jó. Nevel mások megértésére, elfogadására – toleranciára. Az emberformálás, a mentalitás alakítója.

Az interjú – harc. A belefáradás, a belesüppedés, a megmerevedés ellen. A kíváncsiságunkat, a nyitottságunkat tartja karban.

Az interjú – számonkérés. A watchdog-szerep egyik fontos eszköze, a hatalom ellenőrzésének hatásos módja. Elszámoltatás a közügyekben hozott döntésekkel, a köz nevében hatalmat gyakorlókra bízott pénzek, javak felhasználásával. Ennek során az interjú nemegyszer nyomozás, a bulldog szívósságával, kitarásával.

Az interjú – Cavinton. Az emlékezet frissítője, a kollektív memória karbantartója. Gyógyszer a felejtés ellen. Találkozás, szembesítés a múlttal, az ígéretekkel, a tervekkel, az álmokkal, elképzelésekkel – a megvalósultakkal és a be nem teljesültekkel.

Az interjú – dokumentum. Elővehető, megidézhető, újrahasznosítható, forrásként, segédanyagként, érvként, bizonyítékként.

Az interjú – párbaj. Bunkósbót. Az igazságtevés eszköze. A vallatásé. Szembesítés a rosszal, az elkövetet hibákkal, tévedésekkel, vétkekkel. A kérdőre vonás, a pellengérre állítás, a nyilvános akasztás civilizált formája. A viaskodás, a másik legyőzésének szublimált, civilizált formája, így példa is vitáink, csatározásaink kulturált, elfogadható formájú lefolytatására. Az emberi méltóság megélésére, megőrzésére és tiszteletére. Tanít arra, hogy mit kezdjünk a konfliktusokkal, a feszültségeinkkel.

Az interjú – felfedezés. A kíváncsiság kiélésének eszköze. Megvilágítja, láthatóvá teszi emberek, dolgok, helyzetek eddig homályban maradó oldalát, új színeit véteti észre a világnak, élményt nyújt, érzéseket ébreszt: örömet vagy bánatot, meglepetést vagy csalódást, lelkesedést vagy csüggedést.

Az interjú – a páncélszekrény feltörése. Titoktalanítás. A rejtve maradó, a szándékoltan eldugott dolgok napvilágra kerülnek, tudottak lesznek.

Az interjú – gyorsfénykép, tollrajz. Láthatóvá válik egy arc, kirajzolódik a test és a lélek, megformálódik egy élet, egy sors. A másik ember.

A SZERZŐKRŐL

Aczél Petra (1971) nyelvész, docens (PPKE, EKF), a Magyar Kommunikáció-tudományi Társaság, a Magyar Szemiotikai Társaság, a Retorikai Műhely és a European Communication Research and Education Association tagja. Szakterülete a klasszikus és modern retorikai elmélet és gyakorlat, a köz-életi és médiakommunikáció, a meggyőző interakció jelenségei. Legutóbbi publikációi: *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány* (2009), *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve* (egyreszócikkek, 2008), *Mi azonban.* (Vigília, 2008), *Próbaidő – Gondolatok a populáris médiaüzenetek családképéről* (Embertárs, 2009), *Hatékony és meggyőzés a kommunikációban* (Bencze Lóránttal, társszerzőként, 2007).

Andok Mónika PhD (1972) kommunikációkutató, főiskolai docens (EKF) a Magyar Kommunikáció-tudományi Társaság és a Magyar Szemiotikai Társaság tagja. Főbb kutatási területei: a médiaműfajok szövegtipológiai kutatása, műfajtörténet, társadalmi kommunikáció. Legutóbbi tanulmányai: *A hír mint szövegtípus történeti kialakulása* (2008), *A hírek megközelítései a rituális modell alapján* (2007), *A hírek mint kulturális szimbólumok* (2006).

Bernáth László (1930), újságíró, szerkesztő, az egykori Esti Hírlap munkatársa, illetve főszerkesztője, a Kaposvári Egyetem címzetes főiskolai tanára. Szűkebb szakterülete a sajtóműfajok ismerete, illetve a film és a televíziózás története és aktuális kérdései. Szerzője és szerkesztője a *Bevezetés a műfajismeretbe* című tankönyvnek; regényei: *A fehér csík rejtélye* (sci-fi), *Időmozaik* (dokumentumregény a szerző lágeréletről).

Buzinkay Géza, Dr. habil (1941), történész, főiskolai tanár (EKF), Pulitzer-emlékdíjas sajtótörténész. A *Magyar Média* sajtótudományi folyóirat főszerkesztője (2000–2002). Kutatási területe a magyar sajtó és újságírás története, Budapest társadalom- és művelődéstörténete 1850 és az első világháború között. Fontosabb művei: *Borsszem Jankó és társai, Magyar élcsepok és karikatúrák a XIX. század második felében* (1983), *Budapest képes története* (1998, angolul is), *Die ungarische politische Presse.* (In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Wien, 2006), *Magyar hírlaptörténet 1848–1918* (2008).

Csepányi Zsolt (1978), az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszékének főiskolai tanársegéde, az ELTE Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitika programjának másodéves PhD-hallgatója. A Magyar Szociológiai Társaság tagja. Kutatási területe a tervezés, a civil participáció, a média gazdasági és üzleti kérdései. Publikációi: *Civil vélemények és attitűdök az Ózd–gömöri kistérségben* (2007), *Változó regionális identitás – átalakuló helyi társadalom* (2007), *Líceumi Paletta: száz szám az évek és a számok tükrében* (2006).

Domokos Lajos (1951) a pr-tanácsadással és a Teleschola Televíziós Iskola működtetésével foglalkozó DOMOKOS press & pr Kft. vezetője. Korábban dolgozott az írott sajtóban és a Magyar Televízió Híradójának szerkesztőségében. Tanít a Teleschola Televíziós Iskolában, valamint a többi között a Debreceni Egyetemen és a Budapesti Corvinus Egyetemen. Fontosabb publikációk: *Press & pr – A médiatevékenység, a szervezeti és az üzleti kommunikáció alapjai* (utolsó kiadás: 2005), *Sajtó- és médiakapcsolatok* fejezet a *Nagy pr-könyvben* (2002), *Média-hidegháború*. Elemzés a négy parlamenti párt médiapolitikájáról (Médiafüzetek 2004/1).

Földes Anna (1930) újságíró, kritikus, irodalomtörténész. Aranytollas, Rózsa Ferenc-díjas újságíró, nemzetközi szakmai szervezetek vezetőségének tagja. 1991-től a Bálint György Újságíró Akadémia tanára és igazgatója, jelenleg az iskola szakmai igazgatója és műfajismeret tanára. A kaposvári és szombathelyi egyetem címzetes főiskolai tanára, ill. magántanára. Kutatási területe a huszadik századi és kortárs magyar próza. Fontosabb művei a sajtó területéről: *Az Irodalmi Ujság könyve* (2001), *Az interjú* (1999), *Újságírás és irodalom* (2004); legutóbbi interjúkötete: *Megismételhetetlen találkozások* (2006).

Györffy Miklós (1943) főiskolai tanár, a KJF tanszékvezetője. Újságíró, rádiós és televíziós szerkesztő, műsorvezető. Korábban a Magyar Rádió és a Magyar Televízió számos műsorának szerkesztője (pl. 168 Óra, Bagoly, Gondolat-jel, illetve Napzárta, Szólás szabadsága). Kutatási területei: médiaműfajok elmélete, tömegkommunikáció elméletek, őstelevízió-neotelevízió. Könyvei: *Bagoly nappal* (interjúk, körkérdések; 1987), *Emigráns interjúk* (Király Béla, Fejtő Ferenc, Tardos Tibor, Méray Tibor; az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem kiadásában, 1989). Táncsics- és Opusz-díjas.

Iványi Zsuzsanna (1961) habilitált egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Germanisztikai intézetének igazgatója, a Nyelvtudományi Doktori Iskola Német nyelvészeti alprogramjának vezetője, a Kommunikáció és médiatu-

domány alapképzési szak és a Kommunikátor felsőfokú szakképzés felelőse. Német nyelvtudományban PhD fokozatot szerzett, habilitált. Az *Argumentum* folyóirat felelős szerkesztője, a *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* kiadói tanácsának tagja, évekig a *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik* szerkesztőségének tagja. A Magyar Germanisták Társaságának alelnöke, Bolyai és Humboldt Ösztöndíjas. Kutatási területei: konverzációelemzés, beszélnyelv kutatás, verbalizációs zavarok, szociális pozicionálás.

Herzog Csilla (1969) az Eszterházy Károly Főiskola Médiatudományi Tanszékének főiskolai tanársegéde, korábban műsorvezető-szerkesztő a Rádió7-nél, majd a Magyar Katolikus Rádió egri stúdiójában, jelenleg felelős szerkesztője a főiskolai Líceum TV hír- és magazinműsorainak, illetve a Líceumi Web-rádiónak. A Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola abszolutóriumot szerzett doktorandusz hallgatója. PhD disszertációjának témája: a 14–18 éves korosztály médiaműveltség vizsgálata. Legutóbbi publikációk: *A jövő elektronikus újságíróinak érték- és vezérlőelvei* (2006), *A médiaműveltség (media literacy) fogalma és értékelésének lehetősége* (2007), *Az interjúmódszer helye a médiaműveltség vizsgálatában* (2008).

Javorniczky István (1952) a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola szakvezetője. Pulitzer-émlékdíjas újságíró, 1976-tól 2000-ig a Magyar Nemzet munkatársa, a Fundamentum felelős szerkesztője. Főbb kutatási területe a sajtóműfajok és azok története, mai megjelenési formájuk. Fontosabb könyvei: „*Eljő az a nagy szép idő...*” – dokumentumregény (1991), két interjúkötet: *Magyar politikusok arcképcsarnoka* (1998), *Személyes ezredforduló* (2000), *Az interjú és a riport* (szerk., é.n.).

Kepes András (1948) újságíró, főiskolai tanár (BKF). Az elmúlt évtizedekben több száz műsort, dokumentumfilmet készített a Magyar Rádiónak, a Magyar Televíziónak, a TV2-nek és az RTL Klubnak. Nyolc könyv szerzője, társszerzője, illetve szerkesztője. Felsőfokú tanulmányait hazai és amerikai egyetemeken végezte, doktori fokozatát a Színház- és Filmművészeti Egyetemen szerezte. Munkásságát többek között Pulitzer-émlékdíjjal és Táncsics-díjjal ismerték el.

Kóczyán Péter (1971) újságíró. Dolgozott a Magyar Rádiónak, több lapnak (pl. Magyar Narancs, Playboy, Élet és Irodalom) és tévének (TV3, Hírtévé, Echo TV). Tanított újságírást a Független Médiaközpontban, az ELTE-n, a Budapesti Média Intézetben és a Budapesti Kommunikációs

Főiskolán. Jelenleg szabadúszó, rendszeres blogíró (Hírszerző, a Népszabadság, blog. Hu, Blogtér).

Krizsó Szilvia (1971) újságíró, közgazdász. '98-ban megnyerte a Riporter Keresztetik című versenyt, azóta televíziózik. Jelenleg a Magyar Televízió a Szólás Szabadsága című műsorának műsorvezetője. Korábban az ESTE és az Aktuális című műsorokban dolgozott ugyanitt. Ezt megelőzően két évig a Duna Televíziónál volt felelős szerkesztő-műsorvezető. A többi között a Prima-díj és a Pulitzer-émlékdíj jelzi szakmai elismertségét.

Lénárt András (1975) történész, az 1956-os Intézet Oral History Archívumának munkatársa. Főbb kutatási területei: oral history a történetírásban, 1956-os emigránsok, turizmus a szocialista rendszerekben. PhD disszertációjának témája: Ausztriai emigráns magyar diákok visszaemlékezései. Legutóbbi tanulmányai: *Express druzsba. Utazás az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodával az 1970-es években* (2008), *Újra „otthon”*. *Hazalátogató ötvenhatos emigránsok* (2008).

Martin József (1944) közgazdász diplomával 1967 óta újságíró (Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Vasárnapi Hírek); 1998-tól az Eszterházy Károly Főiskolán tanít, 2005 óta főiskolai tanár. Újságcikkek, valamint több könyv szerzője és szerkesztője. Kutatási területei: műfajismeret, sajtótörténet.

Martin József Péter (1970) közgazdász, újságíró. A Figyelő című hetilap szerkesztőségében – kisebb megszakításokkal – 13 évet dolgozott. Volt a lap újságírója, rovatvezetője, főszerkesztő-helyettese, majd 2003-tól 2008 végéig főszerkesztője. Irányítása alatt a Figyelő 2006-ban az Alkotóközösségek kategóriában Pulitzer-émlékdíjat nyert. Az újságcikkeken kívül számos nagyobb lélegzetű írás, esszé, könyvrészlet szerzője. Legutóbbi tanulmányai: *A Sarkozy-jelenség* (2007), *Függetlenség és etika a magyar gazdasági sajtóban* (a Gazdaság című kézikönyvben, 2009.)

Németh Orsolya Zsuzsa (1978), pszichológus a felnőtt korban látássérülté vált személyek elemi és foglalkozási rehabilitációját végző Szempont Alapítványánál. Fő kutatási és érdeklődési területei, melyek forrását saját élethelyzete és gyakorlati munkájának tapasztalatai képezik, a látássérülés hatása a személyiségre, a látássérüléssel történő gyermekkori szembesülés, a fogyatékossággal történő megküzdés, a látás elvesztésének feldolgozása. A Magyar Indivíduálpeszichológiai Egyesület és a Magyar Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület aktív tagja.

Széchenyi Ágnes (1957) Dr. habil, Csc. irodalom- és sajtótörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézete tudományos főmunkatársa, az EKF főiskolai tanára. 2006-ban Pulitzer-emlékdíjat kapott. Legutóbbi kötetei, tanulmányai: Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig* (2007), *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv* (2004), *Vészi József, a műhelyteremtő és dinasztiaalapító* (2008), *Jung Ungarn, 1911: Liberális reálpolitika és irodalmi modernség: A Nyugat hungarológiai változata Berlinben* (2009).

Tartalom

ELŐSZÓ	3
AZ INTERJÚ FORRÁSVIDÉKÉN	9
Andok Mónika: A modernitás műfaja	11
Buzinkay Géza: Szimathy Sebestyén és az újságírás	19
Aczél Petra: A dialógus retorikája	25
Martin József: Amiért Bismarck megharagudott Jókaira	35
TUDOMÁNYOK VONZÁSÁBAN	47
Iványi Zsuzsanna: Interjú és nyelvészeti konverzációelemzés	49
Lénárt András: Az elbeszélt források használata a jelenkortörténet- írásban	57
Széchenyi Ágnes: Irodalomtörténet-írás és interjú	65
Csépányi Zsolt: Módszertani alapvetések	77
Németh Orsolya Zsuzsa: Az interjú önismereti hatásai	87
Herzog Csilla: Az interjú helye a médiaműveltség vizsgálatában	97
Balogh Eszter – Lipcsei Anita – Karsai Georgina – Kocsis Krisztina – Kurkó Tímea: Az országos napilapok interjúinak kvantitatív vizsgálata	111
INTERJÚ A KÉPERNYŐN	125
Kepes András: Amikor „teremtjük” a kapcsolatot	127
Győrffy Miklós: Az interjú mint rítus	133
Domokos Lajos: Elsorvadt a forma, nem leli helyét a tartalom	137
SZEMTŐL SZEMBEN, SZIGORÚAN	145
Kóczián Péter: A demokrácia egyik alapegysége	147
Bernáth László: Az alany védelmében	153
Földes Anna: Portré és polémia	157
Martin József Péter: Konstruktív konfrontáció	163
Krizsó Szilvia: Riporter tervez...	167
Javorniczky István: A demokratikus társadalom műfaja	171
A szerzőkről	175